

Eesti Naisuurimus- ja Teabekeskus (ENUT)
XVI aastakäik 1/2, 2016

ARIADNE LÕNG

N a i s - j a m e e s u u r i n g u t e a j a k i r i

Soosotsiaalne grammatika ja kooliõpilase roll
Tiiu Kuurme

„Uus naine“ Johannes Semperi romaanis „Armukadedus“ (1934)
Merlin Kirikal

Nätakas matšomehele. Mehed ja naised Maarja Kangro
novellikogumikus „Hüppa tulle“
Riina Roasto

Vaidlustades seksismi, toetades spetsietsismi: Eesti feministide
arvamusi loomaõigusest ja selle seostest feminismiga läbi
veganfeministliku perspektiivi
Kadri Aavik

Töökoha mõju Eesti meeste lapsesaamisplaanidele
Mare Ainsaar, Ave Roots, Marek Sammul, Kati Orru

Eesti meeste vägivald kooselupartneri vastu
Kadri Soo

Naise õiguste õigustus
Mary Wollstonecraft

Naiste õigused valgustusajastu ühiskondlikus debatis
Raili Marling

Naiste õigused
Olympe de Gouges

Prantsuse revolutsiooni küüsis – feminismi õitseng ja häving. Olympe
de Gouges'i (1748–1893) näide – poliitilise feminismi häälekandja
Tiina Veikat

ARIADNE LÕNG

N a i s - j a m e e s u u r i n g u t e a j a k i r i

Eesti Naisuurimus- ja Teabekeskus (ENUT) · XVI aastakäik 1/2, 2016

- 3 Soosotsiaalne grammatika ja kooliõpilase roll *Tiiu Kuurme*
- 20 „Uus naine“ Johannes Semperi romaanis „Armukadedus“
(1934) *Merlin Kirikal*
- 37 Nätakas matšomehele. Mehed ja naised Maarja Kangro
novellikogumikus „Hüppa tulle“ *Riina Roasto*
- 49 Vaidlustades seksismi, toetades spetsietsismi: Eesti femi-
nistide arvamusi loomaõigusest ja selle seostest
feminismiga läbi veganfeministliku perspektiivi
Kadri Aavik
- 68 Töökoha mõju Eesti meeste lapsesaamisplaanidele
Mare Ainsaar, Ave Roots, Marek Sammul,
Kati Orru
- 81 Eesti meeste vägivald kooselupartneri vastu *Kadri Soo*
- 95 Naise õiguste õigustus *Mary Wollstonecraft*
- 98 Naiste õigused valgustusajastu ühiskondlikus debatis
Raili Marling
- 102 Naiste õigused *Olympe de Gouges*
- 106 Prantsuse revolutsiooni küüsis – feminismi õitseng ja
häving. Olympe de Gouges'i (1748–1893) näide –
poliitilise feminismi häälekandja *Tiina Veikat*
- 121 Autoritest / ENUT
- 122 Summaries / About Authors / About ENUT

Peatoimetaja

Eve Annuk

Toimetajad

Raili Marling

Toimetuse kolleegium

Eve Annuk

Raewyn Connell

Leeni Hansson

Mirjam Hinrikus

Suzanne Lie

Krista Kaer

Veronika Kalmus

Tiina Kirss

Katrin Kivimaa

Leena Kurvet-Käosaar

Kristin Kuutma

Anne Lill

Endla Lõhkivi

Nina Lykke

Iivi Masso

Irina Novikova

Raili Marling

Tiina Raitviir

Kristiina Ross

Eda Sepp

Margit Sutrop

Reet Varblane

Keeletoimetaja

Riina Reinsalu

Tõlkija

Raili Marling

Kujundus ja makett

Kalle Müller

Ariadne Lõng,

nais- ja meesuurigute ajakiri

ISSN 1406-6246

Eesti Naisuurimus- ja Teabekeskuse
(ENUT) väljaanne, ilmub kaks korda aastas

© Ariadne Lõng, 2016

Toimetuse aadress

Eesti Naisuurimus- ja Teabekeskus (ENUT)

Narva mnt 25–510,

10120 Tallinn

Tel/faks 640 9173

Internet <http://www.enut.ee>

E-post enut@enut.ee

Juhised autorile tagakaane siseküljel**Ariadne's Clew**

Estonian Journal of Gender Studies

Two issues per year

Published by

The Estonian Women's Studies and
Resource Centre (ENUT)

Narva mnt 25–510,

10120 Tallinn, Estonia

Tel/fax +372 640 9173

Internet <http://www.enut.ee>

E-mail enut@enut.ee

ENUT

EESTI NAISUURIMUS- JA TEABEKESKUS

The publication of the present issue of the journal
has been supported by the
The Council of Gambling Tax
Friedrich Ebert Foundation
The Estonian Women's Studies and Resource Centre

Ajakirja väljaandmist on toetanud

Hasartmängumaksu Nõukogu

Friedrich Eberti Fond

Eesti Naisuurimus- ja Teabekeskus

Väljaanne on eelretsenseeritav ning indekseeri-
tav andmebaasis *European Reference Index for the
Humanities* (ERIH PLUS)

Ariadne Lõng is a peer-reviewed journal indexed in
European Reference Index for the Humanities
(ERIH PLUS)

Soosotsiaalne grammatika ja kooliõpilase roll

Tiiu Kuurme

Eesti naise lugu selle elumustrites saab õhtumaise elukorralduse kohaselt ühe alguspeatükina kaasa pikaajalise üldhariduskoolis viibimise kogemused. Teame, et koolist hoolimata kannab see lugu neid-samu üldisi naiste elu ja saatust märgistanud soolise elukorralduse jooni, mis on levinud üle maailma. Üldhariduskool häälestab noori teatud hoiakuteks ja vaatenurkadeks ka soolisest aspektist. On ju teada, et koolid ei ole niivõrd tulevikku vaatavad institutsioonid, kuivõrd just kultuuri ja ühiskonna senise sisu ja vormi jätkusuutlikkuse hoidjad, seda nii heas kui ka halvast (vt Youdell 2011; Salminen 2012). Öilsamas tähenduses on koolid loodud põlvkondi siduma, väärtusi üle kandma, inimesi käibivasse ühiskonnakorraldusse sisse juhatama, elanikkonna võimalusi ühtlustama, aga ka säilitama kehtivaid võimustruktuure ja ideoloogiaid ning vormima neile vastuvõetavaid mõttemudeleid. Modernse ajastu koolide siduvaks printsiibiks õhtumaade kultuuris on deklareeritud võrdsus ja võrdõiguslikkus. Soolise võrdõiguslikkuse printsiip on tänapäeval kohustavana sisse kirjutatud arenenud maade riiklikesse õppekavadesse. Kooli kirjutamata funktsioonidest lähtuvana sünnib aga dilemma – deklareeritud õilis pool põrkub kooli igipõlise, foucault'likus võtmes nn *normaliseeriva* ülesandega.

Alljärgnevalt keskendutakse sellele, kuidas tajuvad eesti üldhariduskoolide poisid ja tüdrukud kooli eri aspekte, kellena tajutakse koolis iseennast ja oma võimalusi, millistes arusaamades avalduvad sugude suurimad erinevused ning mida siit prognoosida. Millisena väljendub sarnases kontekstis kulgevate kasvuaastate mõjutuste iseloom, pidades silmas sugu?

Kuidas sugu luuakse ehk Soolisest sotsialiseerumisest

Soolise sotsialiseerumise teooriates jääb kõlama seisukoht, et soolist identiteeti luues pole me ei oma bioloogilisest antusest ega oludest passiivselt juhitud. Mary Holmes esitab hulga teooriaid, kus rõhutatakse inimese enese agentsust – ollakse oma sotsiaalse soo kaaslooja, tehes etteantud mustrite sees valikuid, luues oma stiili ja viisi olla mees või naine, kuigi vaid harva toimub see enneolematul viisil (Holmes 2007). Kriitilises feminismi haridusdiskursuses toetutakse rohkesti Foucault' teooriatele. Foucault' mõttetraditsiooni kohaselt elavad inimesed diskursiivsetes praktikates. Soost lähtuvad diskursiivsed praktikad pakuvad kontseptuaalse raamistiku ja mudelid, mille kaudu võetakse end kui poissi ja tüdrukut. Diskursustel on võim mentaalses ja ideoloogilises tähenduses. Lapsed õpivad oma soole sobivaks peetavat käitumist, aga ka seda, milline positsioon neile kuulub, sest neil tuleb olemasolevas sotsiaalses korras leida äratuntav identiteet ja teistele esitletav Mina. Indiviidid kujundavad loo sellest, kes nad on, ja selle loo korrashoidmine kujundab uusi diskursiivseid praktikaid, mille kaudu end taas ja taas esitatakse (Davies 1989; Paechter 2007).

Eri aegadel ja eri kohtades on maskuliinsust ja feminiinsust mõistetud erinevalt, kuigi suhteliselt püsiv ja üleilmne on olnud meessoo domineerimine. Bourdieule toetudes luuakse

sotsialiseerumise käigus ka oma sooline *habitus* – hoiakute, harjumuste, käitumismustrite, ootuste, suhtumise, maitse-eelistuste kompleks, mis omandatakse kasvukeskkonnas. *Habitus*’e abil mõistetakse nii enda kui ka teiste positsiooni sotsiaalses ruumis (Rehbein 2006). *Habitus* on filter, mis võimaldab mõista, kuhu me enese paigutame ja kuidas ühiskond toimib.

Soolist sotsialiseerumist mõista püüdes on eri käsitlustes lähtunud performantsiooni (esitluse) mõistest. Sümboolse interaksionismi (G-H. Mead) ja Goffmani teooria kohaselt kujundame oma objekti-mina ja suuname oma käitumist selle järgi, kuidas arvame teisi end nägevat. Õpitakse ära n-ö sotsiaalne grammatika, et mängida oma soorolli turvaliselt ja kindlustada enesele parem positsioon. Soomängud sedalaadi grammatikareeglite järgi taastoodavad naise ebavõrdset sotsiaalset positsiooni, mis tundub olevat loodusest antud (Goffman 2012). Kuna väljaspool sugu pole end kuigivõrd võimalik esitleda kui inimest, nähakse mõnes koolkonnas sugu kui miskit, mille omandamine rutiinselt, nähes vaeva, et toimida vastuvõetaval viisil (Holmes 2007). Judith Butler aga väidab, et mitte meie ei tee niivõrd oma sugu, kuivõrd sugu teeb meid. Sugu ei ole esitletud, vaid ta ongi ise performatiivne, sest kultuurilised tähendused hõlmavad ka sooga seotud norme. Oletus neist kui loomupärasest antusist sünnitab ilmingu ehk selle esitluse. Sugu tekib kordustes ja rituaalides, olles tegude sari, mis ilmneb eri kontekstides ja mida kultuuriliselt edasi antakse. Välise maailma elupraktikad sisestatakse oma mina osaks (Butler 2006). Butleri jaoks on sugu institutsioonide, diskursuste ja praktikate tulemus. Soo performatiivsus on reguleeritud jäikade kultuuriliste raamidega. Ei ole kindlat sooidentiteeti, vaid see luuakse performatiivselt just nendesamadest avaldustest kaudu (Laanes 2009). Küsida aga tuleb, milliste ühiskondlike struktuuride abil naiste teisejärgulisust toodetakse ja säilitatakse, leiab Goffman (2012). Agentsus ei ole seega vaba valik, vaid see saab

end enamasti avaldada üksnes diskursiivsetes raamistikutes ning omandatud *habitus*’e piirides, põimudes inimeste ürgsete vajadustega end säilitada ja sobituda vastuvõetaval viisil. Nii on naise lool alati väline formaat.

Kooli sotsiaalne grammatika ja tütarlastest õppija edulugu

Ei ole eluvaldkonda, kuhu seatud sugude kord poleks jätnud oma märke. Eelneva põhjal saab peaaegu väita, et mitte koolikord ei vormi soolisi identiteete, vaid sugude kord on olnud osaline kooli argipraktikate loomisel. Varasemal ajal oli kooli ootuspärane ülesanne kasvatada inimest oma soorolli kandjaks. On olnud poiste ja tüdrukute klasse ning koole, mitmesuguseid õppekavasid ja reegleid. Tüdrukute hariduslikud võimalused olid limiteeritud nii õpitava sisu kui ka koolidele ligipääsu tõttu. Läänud aastatuhandete jooksul oli haridus seisuse privileeg, kusjuures kõrgemad haridusastmed avanesid naiste jaoks üsna hilises minevikus. Ühiskondade arenedes võrdsuse ideoloogia suunas pidi ühtluskool tasandama erinevused ja tagama kõigile võrdsed võimalused. Ent feministliku diskursuse jõudmine haridusasutusteni tõi uuringute kaudu päevavalgele, et kooliklassis on siiski säilinud tavapärane sugude kord, nüüd juba variõppe kujul. Soouuringute raamistikus hakati jõuliselt klassitoa kontekstiga tegelema 1970. aastail, mil kirjeldati tüdrukute alaväärtustatud positsiooni ning tagaplaanil olemist. Avastati mitmeid õpetajatele enestelegi teadvustamata viise, kuidas tüdrukuid suunati kuuletuma, vaikima, mitte eksponeerima oma saavutusi ning olema taustaks poiste aktiivsele, häälekale ja seikluslikule tegevusele. Tund pidi olema huvitav eelkõige poistele. Ootuspäraselt käitunud tüdrukud löid ühiskondlike hoiakute abil üldise kuvandi enestest kui allaheitlikest,

ebaintelligentsetest, võimendunult emotsionaalsetest ja täppisteadustes vähevõimekatest olenditest (Skelton 2001; Wiens 2006; Holmes 2007). Nähtavaks võis tüdruk saada eelkõige sellega, mis oli atraktiivne vastassoole, kelle võimkond, maitse ja soovid määrasid valdavalt ära tüdrukute agentsuse.

Muutusi täheldatakse alates 1980. aastatest, kui enamikus lääneriikides hakkasid tüdrukud poistest paremaid õpitulemusi saavutama. Vanades Lääne-Euroopa kultuurmaades pöörati tahtlikult sugude tasakaalule ja võrdsemale kohtlemisele üha rohkem tähelepanu (Holmes 2007). Vallandunud uus diskursus võttis pea-aegu paanika mõõtmed – selle keskmes olid alasooritusega poisid, kelle koolitulemused jäid järjepanu maha tüdrukute omadest. Tasapisi hakkas ülikoolis õppijate sooline tasakaal kalduma naissoo kasuks. Suurenes kiiresti naiste arvukus seni traditsioonilistel meeste erialadel. Tekkis hoiak, et kool on feminiinne asutus, kus survestatakse poiste loovust ja aktiivsust (Skelton 2001; Burman 2005; Lahelma 2005; Gordon 2006). Koolide feminiseerumisest kujunes püsisteema, tekitades väärkujutelmä, nagu oleksid naiselikud omadused kujundanud kooli toimumisprintsipi. Ka Eestis hakkas kõlama üleskutse „Päästkem poisid!“. Arutelude aineks sai, milline peaks olema kool, et ta meeldiks poistele, sest tüdrukutele sobib ju kool niikuinii. Meeste alasaavutusi esitati poisi loomusest tulenevana, mitte aga tingituna muutunud sotsiaalsest situatsioonist (Gill, Tanter 2013).

Tüdrukute üleolek koolisooritustes ei toonud kaasa igatsetud võrdõiguslikkust, seda ka mitte näidikutele ja mõõdikutele orienteeritud uusliberalistlikus haridustegelikkuses, kus kulgemiseks mööda haridustreppi on tüdrukute väljavaated paremad. Kool ei ole nimelt üksnes teadmiste õppimise koht, vaid eelkõige sotsiaalse õppimise koht – siin saadakse ettekujutus võimusuhetest, positsioneerumisest, normaalsusest, rollidest ja ka enese väärtusest süsteemi skaaladel. Kool peegeldab ühiskonda

selle peavooluväärtustes ja hierarhiates ning oma esimesel avalikul näitelaval hakkavad lapsed looma suhet selle kõigega, joondudes peab-tohib-võimalik-viitade järgi.

Peale kooli pidevalt vormiva laia ühiskondliku konteksti (Youdell 2011) on aegade jooksul välja kujunenud ka haridusinstituutide oma *sotsiaalne grammatika*. Kool on oma tööviisides konservatiivne, säilitades omadünaamika ehk automatiseerunud normistiku, mis stabiilsuse nimel kohandab eri gruppide soovid ja lootused jäiga harjumuspärase olemis- ja toimumisviisiga (Terhart 2013), teenides sellisena võimukäitumist. Mis sinna grammatikasse kuulub? Michael Foucault'ist lähtuvas võimufilosoofias omistatakse koolile distsiplinaarse ehk sunniinstituutide roll. Kooli osaks on inimesi n-ö normaliseerida, „teha“ nad ühiskondlikult soovitava mudeli sarnaseks. Normaliseeriv, karistav ja selekteeriv võim võrdleb indiviide, liigitab neid, hindab nende väärtust ja asetab mõned väljapoole kogukonda. Kool sunnib peale oma rühmakuuluvuse, julgustab mõtlema teatud viisil enesest kui teistest, sealhulgas pakkudes mudeleid selle kohta, kes peab kellele kuuletuma. Selline võim toimib koolis vormilise võrduse raamistikus. Kooli näitelaval esineb õpetaja kultuurisaadikuna ja rahvas sotsiaalpatoloogilise juhtumina – kaootilise kambana, keda tuleb valgustada ja vigadest parandada (Paechter 2007; Foucault 2014; Simola 2015). Nii on soolise ebavõrdsuse tootmine taandunud kooli n-ö nähtamatule alale, kus ühed ei saa päriselt aru, mis see on, mida nad tegelikult õpetavad, ja teised ei saa aru, mida nad ametlikult nõutavale lisaks õpivad. Sedalaadi sotsialiseerumismehhanismi on nimetatud ka variõppeks (Antikainen jt 2009). Koolis kujunev õpilase-*habitus* lõimub soo-*habitus*'ega, tuginedes nii ühiskondlik-kultuurilisele kui ka kooli sotsiaalsele grammatikale ja olles seega lihtsal viisil leidnud ühisala. Kooli igapäevapraktikas sünnib siit nende lõimitud rollide esitus: soovitud, oodatud ja tegelik õpilane. Õnnestunud „toode“ on normaalne

poiss-õpilane ja normaalne tüdruk-õpilane, kelle piirjooni uuringutes kirjeldatakse. Reay (2011) ja Skelton (2001) väidavad, et feminiseerunud kooli on hierarhilisuse, konkurentsi, tunnete keelamise ja allumiskohustuse tõttu põhjust jätkuvalt pidada maskuliinsete normide järgi toimivaks asutuseks.

Soolisele ebavõrdsusele viitavatest ilmingutest koolikontekstis

Nüüd juba aastakümneid väldanud rahvusvahelistes uuringutes selgub rohkesti üle riigipiiride ulatuvaid ühisjooni, mis viitavad soosüsteemi taastootmisele kooli igapäevaelus. Tüdrukute kooliedu püsib suurem, ent soouurijate väitel pole see muutnud oluliselt suhtumist naissoosse, küll aga on edu ennast soolistatud. Tüdrukute kooliedu on nähtud probleemina ja poiste edutust heroiseeritud – poisid on andekad laisad, tüdrukud tublid äraõppijad. Tüdrukute edukust koolis ei hinnata kuigi kõrgelt ja see ei suurenda nende prestiiži. Tüdrukutel on riskantne nautida oma akadeemilist edu, sest see marginaliseeriks nad (Paechter 2007). Poiste halbu koolitulemusi näidatakse kui hariduse probleemi, ent tüdrukute viletsad tulemused muudavad tüdruku veelgi enam nähtamatuks. Nende eemale jäämine haridusest pole sama kaaluga probleem (Lahelma 2005; Gordon 2006).

Hoolimata poistele suunatud noomimiste ja karistuste hulgast on paljude uurijate väitel poisid enam väärtustatud. Nad saavad rohkem õpetaja tähelepanu ja õpetamine lähtub nende huvidest; õpikeskkond soovitakse muuta nn poistesõbralikuks ning tüdrukute vajadused ei tule samaväärselt kõneks. Tüdrukutele antavad ülesanded on igavamad ja õpetajad nadivad tihti poiste õpetamist rohkem (Aikman jt 2005; Lahelma 2005; Holm 2010; Kuurme jt 2012). Nii poisid kui ka tüdrukud ise väärtustavad

kõrgemalt maskuliinseteks peetavaid tegevusi (Holm 2010). Seega eeldatakse juba implitsiitselt, nagu oleksid poiste ja tüdrukute kui homo-geensete rühmade haridusvajadused soospetsiifilised.

Lapsed väidavad, et õpetajatel on erinevad ootused poiste ja tüdrukute käitumise ning nende kirjatööde suhtes (Paechter 2007). Uuringutest ilmneb, et tüdrukute keha, häält ja ruumikasutust kontrollivad enam nii õpetajad kui ka teised lapsed. Domineerijad poisid okupeerivad enamiku füüsilisest ja verbaalsest ruumist klassis, saavad enam tähelepanu, on rohkem seotud antikooliliku kultuuriga ning osutavad kollektiivselt koolile vastupanu, tüdrukud aga on nähtamatud ja konformsed kooli eetosega (Gordon 2006; Paechter 2007; Holm 2010). Eestis tehtud varasemas uuringus tõusevad esile ka väiksemad akadeemilised ootused poiste suhtes ja luba koolikorda rikkuda: poisid saavad andeks (Kuurme jt 2012).

Tüdrukute õpetajasuhe võib samas olla tihedam ja sõltuvam kui poistel, ehkki õpetajate aeg kulub pigem poistele. Spearman ja Watt toovad välja tüdrukute taju mõjutatavuse ja saavutuste seose. Soe ja hoolitsev õpetaja loob kergemini just tüdrukute jaoks sisemise motivatsiooni (Spearman, Watt 2013). Seega võib nn pastoraalne võim, pehme mõjutamine, mis avaldub hoolitsemise, väljast survestatud usaldussuhte ja ohvrimeelsusena („sinu õnne nimel!“) ning milles kasutatakse nii totaliseerivaid kui ka indiviidile suunatud tehnikaid (Simola 2015), toimida mõjusamalt tüdrukute puhul. Kool kui noori allutav ja reeglistav süsteem toetub oma harjumuspärasel grammatikas tüdrukutele, kelle vastupanu pole nii häiriv ja kes on vähem nähtavad, kuid toodavad samas kooli edetabelite jaoks olulisi õpisaavutusi.

Eeltoodut arvestades võib rääkida nii poistele kui ka tüdrukutele rollimudelite kaudu antud enese-esitluste raamidest, mis soodustavad ühtede suuremat sõltumatust ja domineerimist ning teiste sõltuvust ja allaheitlikkust.

Ent juba paar aastakümnet räägitakse nn uuest tüdrukust, kes on iseseisev, aktiivne, ettevõtlik, liidriomadustega ja eneseteadlik. Ajaga on toimunud nihe: ka tüdrukud on hakanud silmanähtavalt enam sõna võtma ja neil on klassis rohkem mõju kui poistel (Holm 2010). Siinkohal sobib aga heita pilk OECD ja uusliberalistliku ideoloogia poolelt tugevalt muudetud tänapäeva haridusmaastikule soolisuse aspektist.

Muutunud väärtusmustrid koolis ja sugu

Aegade kihistuses kujunenud võimudominantne hirmu- ja armusegune instants on saanud juurde uusliberalistliku agenda oma konkureerimisvaimu, managerismi ja mõtlemisihalsega. See on võimu toimet teinendanud ja võimendanud, tehes koolist majanduse loogikale allutatud turuartikli. Uusliberalistlik agenda hariduses on pärvinud mitmete lääneriikide akadeemilistes ringkondades tugevat vastuseisu. Märksõnad, mis viimase aastakümne muutusi haridussfääris iseloomustavad, on majandusmudelite toomine haridusse, projektipõhisus, hariduse marketiseerumine, bürokratiseerumine, ühtsed globaalsed standardid, orienteeritus kvantitatiivsele andmestikule, konkurents ja edetabelid, efektiivsus ja selle uuringud jne. (Arnesen jt 2014; Naskali 2014) Need kõik on kooli maskuliinsust pigem tugevdanud (Asp-Onsjö jt 2014). PISA uuringuist (õpilaste teadmisi ja oskusi mõõtvad globaalse ulatusega testid) on saanud eri riikide koolimaailma reguleerimise võimsaim valitsemisvahend.

Koolis kujundatava isiksuse puhul rõhutatatakse noorte vastavust turunõudmistele, autonoomsust, individuaalset vastutust, konkurentsivõimekust, ettevõtlikkust, paindlikkust, ettenähtud tegevusi, võimekust end kehtestada, fookust akadeemilistele kompetentsidele loomingu- ja kunstiliste õpingute arvel ja nende

esitlusele. Soovitud on isik, kes valitseb end pigem ise ega ole tsentraalsete direktiivide juhtida, samas ometi neile läbi koolipõlve alludes (Arnesen jt 2014; Asp-Onsjö, Holm 2014). Koolide peatähtis osa on olla instrumendiks sedalaadi individuaalset sooritust väärtustavate indiviidide kujundamisel (Arnesen jt 2014).

Kõnealust isiksust kirjeldades rõhutavad eri autorid tema tegevuste soorituskesksust. Väliste soorituste ülimumlikkus mõjustab õpilaste käitumist ja kujundab tegevusi, mis on vastavuses kooli instrumentaalse iseloomuga (Arnesen jt 2014). Loodetud nn uue inimese omadustesse on samas sisse kirjutatud sügav dilemma: näilise sõltumatus ja autonoomsuse lipukirja taga soovitakse kujundada sellist õpilast, kes oskab olla nii, nagu oodatakse, eksponeerides ühtesid käitumisviise ja peites teisi. Oma etnograafilise uurimuse tulemusena toob Rönnlund (2014) välja, et kuigi Rootsi haridusseadusesse on sisse kirjutatud õpilaste osalus otsustusprotsessides, ei arvestata seda enamikul juhtudel. Õpilased võivad küll kaasa rääkida, aga otsused teeb õpetaja. Õpilaste nõukogu ja klassinõukogu koosolekutel on tüdrukud ülekaalus ja valmis rohkem aktiivselt arvamust avaldama. Seega seondub kooli otsustusprotsess pigem tüdrukute oodatud käitumisega, mitte aga poiste omaga. Ühelt poolt oodatakse õpilastelt osavõtukäitumist ja aktiivsust arvamuse avaldamisel, teisalt aga adaptiivset ja vastutustundlikku käitumist ehk vastamist ootustele. Leppimine sellega tuleb paremini välja tüdrukutel. Tüdrukud on osavamad sanktsioonide vältimisel ja vastanduvad neile vähem nähtaval viisil. Poisid on nähtavamal ja neid karistatakse enam. Debattidest reeglite üle õpilase seisukohalt hoidutakse. (Anker 2014; Rönnlund 2014)

Võimsaks on kujunenud koolihinnete mõju õpilase üle, kuivõrd õppetegevus meenutab üha enam võistluslikku enese-esitlust. Individualistlikku, ent väliste ootuste täitmisele suunatud koolikultuuri vormitakse rahvusvaheliste testide, efektiivsuse ja

saavutusorientatsiooni kaudu, mis võimaldavad hinnata indiviidide kõlblikkust ja valitseda seeläbi ühiskonda. Koolisoorituste hindamisel on rõhk kergesti hinnatavatel kompetentsidel. Sügavama mõistmise saavutamine pole oluline (Asp-Onsjö jt 2014). Võiks ju arvata, et see on pikk samm tüdrukute väärtustamise suunas, ja osa tüdrukuid seda ka nii tunnevad. Nimelt võib tüdrukute hoiakutes ja käitumises täheldada muutusi. Nad on saanud nähtavamaks ja võtavad klassis rohkem ruumi, nende teadlikkus oma tulevikukarjäärast on suurenenud. Püütakse adapteeruda mehelike normidega, distantseerudes seega kõrge koolistaatuse nimel feminiinsest käitumisest. Ent poiste akadeemilised tulemused pole paranenud. Soorituse ehk hinde sisusse kuulub ka verbaalselt aktiivne ja nähtav olemine. Samas on parem mitte olla liiga püüdlík ega uhke, vaid säilitada mõõdukus, et hoida staatust eakaaslaste seas (*ibid.*). Nii võimendub enese esitlemise ja imagokultuur ehk lihtsamini öeldes mulje jätmise sellest, mida ei pruugi olla.

Õpetajad ja ka noored ise rõhutavad jätkuvalt poiste ja meeste ülimuslikkust. Uuritud koolides (Asp-Onsjö jt 2014) leidsid õpetajad tüdrukute parematele näitajatele ja poiste korrarikkumistele vaatamata, et poistes on rohkem potentsiaali, sest neile on seatud kodus suuremad ootused, tüdrukud aga olevat ilma ambitsioonideta ja passiivsed. Tegu oli kooliga, kus käis rohkesti immigranditaustaga õpilasi. Autor väidab, et paljudes läänemaailma maades püsib usk, et talent ei pruugi väljenduda õppimises. Sealjuures on tüdrukud neoliberaalsete strateegiate kasutamisel tõhusamad, aktsepteerides individuaalset vastutust väliste nõuete ees (*ibid.*). Tüdrukute struktuuriline subordinatsioon sunnib neid töötama kõvasti. See aga on tihti seotud stressi ja ebaadekvaatsustundega. Rich ja Evans (2009, Asp-Onsjö jt 2014 järgi) väidavad, et see näitab soorituskultuuri paradoksi, tekitades

sotsiaalset ja emotsionaalset ängistust paljudes tüdrukutes: nii neis, kes õpivad halvasti, kui ka neis, kes on edukad.

Eltoodust tuleb paraku järeldada, et kõigest hoolimata on seatud sugude kord oma mõjukuses seljatanud (tüdrukutele kuuluva) paremate koolitulemuste kaalukuse kui tänapäeva peamise õppijat vääristava tunnuse. Mitmed autorid väidavad, et akadeemilised saavutused pole meessoos jaoks enam motivatsioonillikas, kuna need ei kuulu mehelikkuse kuvandisse (Burman 2005, Wiens 2006). Sellega aga kaob akadeemilise teadmise autoriteet ka laiemas plaanis, nagu on näidanud vähenev arvestamine teadlaskonna nõuannetega ja püsiv palgalõhe, olgugi et naiste haridustase on kõrgem.

Tänapäeva eesti tüdruk koolis ja tema lugu

Alljärgnev on pilt eesti õpilaste koolitajust *anno* 2014. Norra finantsmehhanismist 2009–2014 rahastatud programm „Sooline võrdõiguslikkus ning töö- ja pereelu tasakaal“ hõlmas mitmeid uuringuid ja tegevusi, millest üks oli suunatud üldhariduskoolile – „Sooaspekti integreerimine õpetajaharidusse ja täiendkoolitusse“. Selle üks osa oli õpilasuuring, mis korraldati eesmärgiga saada täpsem pilt meie õpilaste tajutud soolistest tegelikkusest koolis. 2014. a kevadel küsitleti kümnes eesti üldhariduskoolis 7., 9., 10. ja 12. klasside õpilasi. Viiekümnele küsimusele, millest enamik eeldas avatud vastust, vastas 649 õpilast, neist 312 poissi ja 337 tüdrukut. Küsimused hõlmasid laia kooliga seotud teemade skaalat alates õpilase rollist kuni tunnete, koolimeeldivuse, koolikeskkonna, kiusamise, tulevikukuvanditeni. Saadud andmeid analüüsiti valdavalt kvalitatiivse temaatilise sisuanalüüsi ja diskursusanalüüsi meetodil, v.a mõned statistilisi järeldusi võimaldavad küsimused (kokku seitse küsimust). Õpilaste antud lausungid iga eraldi küsimuse all liigitati

temaatilistesse gruppidesse, ja kui samalaadseid vastuseid oli palju, siis esitati analüüsis ka arvnäitajad. Temaatiliselt grupeeritud vastuste põhjal eristati tähenduste rühmi – seda, mis vaatenurki ja tähendusi õpilased ühe või teise teema all esile tõid. Nii moodustusid kollektiivselt nähtud pildid mitmesugustest ilmingutest. Õpilasuuringu viisid läbi ja andmeid analüüsisid Tiiu Kuurme, Elo-Maria Roots ja Gertrud Kasemaa. Pikemad detailsed ülevaated pärinevad kahelt esimeselt.

Selles artiklis vaadeldakse, kuidas näevad tüdrukud oma olemist poiste olemise taustal, kuidas nad end tunnevad, kuhu asetuvad, mida on märganud, mida arvavad, millistena näevad oma võimalusi. Need kirjapanekud lubavad teha järeldusi kujunevate identiteedimustrite kohta ning mõneti prognoosida, kas siit võib kujuneda püsivam *habitus* ehk eluhoiak-stereotüüp, mis suunab eesti naise lugu meie päevil. Vaatluse alla võetakse sugude suhtumisviiside sarnasused ja erinevused.

Paljudes kooliga seotud küsimustes on neutraalsena deklareeritud õpilase roll mõjunud tõepoolest neutraliseerivana: hoiakutes ja kirjeldustes soole viitavaid märgatavaid erinevusi esile ei tulnud. Ootamatult sarnasel viisil kirjeldasid poisid ja tüdrukud aga neid tegevalikkuse pooli, kus poisi ja tüdruku olemine teravalt erinesid, ja seda erinevust tunnistasid mõlemad osalised.

Poiste ja tüdrukute vaatenurkade ühisjooni

Kool pigem meeldib

Õpilastelt küsiti, kas kool meeldib, ja paluti neil oma väidet põhjendada. Mõlema soo esindajatele kool pigem meeldib, kuid siiski enam tüdrukutele (p: 52%, t: 60%). Kool ei meeldi veerandi võrra rohkemale poistest (p: 36%, t: 28%). Nii kaldub kooli meeldimine tüdrukute

kasuks. Olenemata soost on kooli meeldimise ülivõimsad tegurid suhtlus ja sõbrad, samuti on koolis lõbus. Ka kooli mittemeeldimise põhjustes oli suur hulk sarnaseid jooni.

Näiteid nii poistelt kui ka tüdrukutelt: *halli massi tootmine ja mõttetu ajaraiskamine; see tüütab ja ma tahaks midagi muud teha; mu pea topitakse igasugust mõttetust täis ja see ei valmista mind kuidagi iseseisvaks eluks ette; praktiseerida eluks päriselt vajalikku saab koolis vähe; liiga palju ebaõiglust ja rikkis õppesüsteem; pean õppima asju, mida ei taha; sest me õpime tihtipeale asju, mida meil kunagi vaja ei lähe ja siis veel hinnatakse seda.*

Mõlemast soost õpilastel oli kooliga seotud *headest tunnetest* esikohal rõõm ning heade tunnete põhjuseks kaaslased ja head hinded. Üllatuslikult oli heade hinnete tähendus heade tunnete allikana mõlema jaoks võrdne, st ei kehti seisukoht, nagu oleksid tüdrukud suuremad hindedõltlased (t: 30%, p: 28%). Nii poisid kui ka tüdrukud seovad oma õppimise ülekaalukalt välise hindaja ja hinnanguga ning vähe sisemise teadasaamisrõõmuga. Halvad hinded on mõlemale võrdselt suurimad stressitegurid. Õppimisest enesest palju rohkem pakub häid tundeid õppimise eest pääsemine, seda eriti poiste puhul.

Tüdrukute kirjutistest: *rõõm, kui mõni töö on hästi läinud; vabastus- ja õnnetunne, kui saab koolist minema peale tunde; hea enesetunne, kui saab kõhu täis söödud ja ainek saab aru; ei pea pingutama kuid hinded on ikkagi head; õnnelikkus, kui saan hea hinde, elevus kui koolipäev hakkab lõppema; see tunne, kui saad hea hinde; Kui teed tunnitöö õieti; Kui tunnid jäävad ära.*

Koolis soovitakse sarnaseid muutusi

Lause *Mulle meeldiks koolis rohkem, kui ...* lõpetati oma eelistuste ja ettepanekutega. Selgub, et kooli õpetusliku ja korraldusliku poolega seotud soovid on poistel ja tüdrukutel üsna sarnased. Kõige enam pälvivad tähelepanu õpetaja, koolikoormus ja koolipäevade pikkus. Õpetaja puhul on nii poiste kui ka tüdrukute jaoks võrdselt tähtsad õpilastesse suhtumine ja õpetamisoskused. Mõlema soo esindajad sooviksid rohkem valikaineid ja huvitavamaid koolitunde. Õhkkonda silmas pidades soovitakse rohkem usaldust, ausust ja vabadust ning vähem lärmi. Kaaslastelt oodatakse inimsoo õilsaid omadusi: poisid rohkem tegusust ja huumorimeelt, tüdrukud heatahtlikkust.

Koolitunni rikastamiseks soovivad mõlemad enam-vähem võrdselt diskussioone, videoid, praktilisi tegevusi. Olenemata soost vajatakse uudsust, vaheldust, tegevusi, kusjuures erinevalt noormeestest mainivad tüdrukud loomingulisi ja eneseväljenduslikke tegevusi ning leiavad, et tund ei tohiks olla kurnav. Uusi ideid ei pakkunud välja kumbki pool.

Seda, et õpilase soovid ei loe, mainisid noormehed mõnevõrra rohkem (p: 31, t: 23).

Tüdrukud: õpilane ei saa midagi teha; õpilase arvamus ei huvita kedagi; enne ei saagi midagi teha, kui kool ja õpsid pole end muutnud.

Poisid: õpilastel on vähe võimalusi juhtida kooli; me ei saagi midagi teha, kuna õpilasel pole mingit õigust; ega ei saagi, peab kannatama; õpilasi ei kuulata, kogu võim on õpetajate käes; võib mõelda, et see saab lõpuks läbi.

Mõlemast soost õpilased lepivad kooli kui paratamatusega, on orienteerunud hindele, hindavad kõrgelt kaaslaste rolli ja ilmutavad

sarnaseid soove kooli paremaks muutmisel. Kooli ja õpetajaskonna puhul tajutakse võimu, mis ei soosi muutusi.

Poiste ja tüdrukute vaatenurkade erinevusi

Poiste ja tüdrukute suhtumise erinevused tulid esile järgmiste märksõnade all: tunded koolis, väsimus ja koormatus, kooli tähtsus arengukeskkonnana ning õpilase võimalused kooli paremaks muutmisel.

Kooli mittemeeldimise põhjustest

Koormuse, hõivatuse, väsimuse, rohkete kodutööde, raskete ainete ja kohustuste motiiv esines tugevamalt tüdrukute puhul. Poisid väljendasid neid asjaolusid vähem, nende korduvad teemad oli liigvara ärkamine, tegevusetus ning vähene vaba aeg. Koolikoormus ja väsimus on seega rohkem tüdrukute probleem, poistele on selleks koolis olnud aja kvaliteet. Poiste vastustes kordus *tüütu, ei taha, ei viitsi*. Üks tüdrukutest arvas kooli kohta: *see pikkamööda tapab kogu õnne, mis inimese sees on*.

Tüdrukud: koolis käimine on mulle vajalik, aga samas ei jaksa enam; magamistunde jääb väheks, olen pidevalt väsinud; ma ei viitsi eriti õppida, aga pingutan edasi; väsitav, pidev viibimine mürarikkas keskkonnas ja teiste inimeste jaoks meelepärane olemine; liiga palju lärmi, liiga palju pinget ja närvisust; Kõik see stress ja pinge, mis kaasneb kooliga on lihtsalt too much to handle.

Veel nimetasid tüdrukud kooli mittemeeldimise põhjustena ligi kaks korda rohkem inimsuhete ja halva enesetundega seotud asjaolusid. Poisid kas ei võta neid aspekte samavõrd südamesse või ei väljenda seda küsitlejale.

Headest ja halbadest tunnetest

Lausa ehmataval viisil ilmutas end koolis laokile jäetud tundemaailm, mille peamiseks märgiks oli võimetus teadvustada oma tundeid. Nimelt ei suutnud 50% tüdrukutest ja tervelt 71% pois-test nimetada ühtegi tunnet. Selle asemel kirjeldati tundeid tekitanud põhjusi, nagu hea-halb hinne, tüllimine sõbraga. Poiste suutmine või tahe teadvustada ning nimetada oma tundeid osutus ligi veerandi võrra väiksemaks kui tüdrukutel, aga ka tüdrukutest pooled ei teadvusta oma tundeid. Kuna tundeelu on jäänud välja-poolle pedagoogilist tähelepanu, võib see olla üks üldise agressiivsuse fooni tõusu põhjusi.

Nii heade kui ka halbade tunnete nimetusi töid tüdrukud esile oluliselt rohkem, sealjuures halbu tundeid nimetati koguni 2,5 korda enam (t: 316, p: 131). Tüdrukud on tundlikumad kiituse ja komplimentide suhtes. Et tunda end hästi, piisab tüdrukutele, kui neid märgatakse ja neist tehakse välja. Võib oletada, et leidub nähtamatuid ja kõrvale jäetud tüdrukuid, kellele loob hea tunde pelgalt märkamine ja kiitus.

Tüdrukud: klassikaaslased ütlevad sulle ilusti; rõõmutunne, et olen tark; sõpradega olles olen rõõmus ja lõbus; sõbralik, armas, tore, selt-siv; kui keegi räägib minuga ja teeb nalja; kui keegi ütleb, et olen kena; kui kiidetakse, kui sinust tehakse välja; heaolutunne, kui suhtlen ja saab nalja; tunne, et olen vajatud.

Heade tunnete eesotsas oli rõõm. Halbade tunnete galerii tipus kordusid nii poisitel kui ka tüdrukutel *väsimus, kurbus ja viha*, kusjuures tüdrukud mainisid väsimust kolm korda ja kurbust üle kahe korra sagedamini kui poisid. Poiste kõige sagedamini mainitud halb tunne oli viha.

Kool kui paik arenguks

Kooli kui intellektuaalseid ülesandeid pakkuvat arengukeskkonda nimetasid koolimeeldivuse

põhjusena ligi kaks korda sagedamini tüdrukud (t: 31%, p: 17%). Esile tõusid hariduse väärtustamine, eneseareng, silmaring ja uued teadmised, ent ka utilitaarne suhtumine haridusse kui tuleviku kindlustamise võimalusse. Poiste ja tüdrukute väljendusviisid on enam-vähem sarnased. Teadmised on mõlema soo esindajate jaoks otsekui sõpradega olemise lisaväärtus, sest just nendega uute teadmiste saamine seoti. Kinnitust saab väide, et teadmiste ja tarkuseallikana on kool poistele vähem tähtis, kuigi ka tüdrukute enamik leiab oma heade tunnete allikad mujalt.

Koolitund ja õpetajasõltuvus

Õpetajatest lähtuvaid halva tunde ajendeid nimetasid tüdrukud 44, poisid vaid 19. Nii on tüdrukud õpetajate käitumise ja avalduste suhtes tundlikumad, nagu see ilmnes ka rahvusvahelistest uuringutest. Tunni headus oleneb tüdrukute jaoks peamiselt õpetajast: tüdrukutele näis õpetaja kõige mõistliku ja ebamõistliku lähtena. Koolitunni korraldusliku poole kohta oli neil öelda märksa rohkem. Noormeestele oli aga olulisem praktiliste tegevuste osa tunnis ning pisut olulisem tunni huvitav sisu. Seda, et rühmatöö muudab tunni paremaks, mainis seda kolm korda rohkem tüdrukuid kui poisse ning kaks korda rohkem tüdrukuid soovis vaadata tunnis filme. Kerget tundi igatsesid peamiselt noormehed: *kui õppima ei pea; lihtne tund, kus on vähe tööd; lebo, magamine, saab süüa; kus ei pea midagi tegema; vaatame filmi vms; kus me vaatame videoid ja ei kirjuta midagi.*

Kahetsusväärselt ekslik on avalikkuses juurdunud väide, nagu sobiks ja meeldiks kool tüdrukutele rohkem. Kooli õpetuslik pool on samas neile tähtsam. Rutiiniseid tegevusi ja tuupimist taunisid tüdrukud rohkemgi kui poisid, samuti väljendasid nad soovi ebatavaliste õppetöö vormide, vahelduse ja suhtlemise järele.

Kooli mitteametlikust poolest

Kooli mitteametlik pool on tähtsam tüdruku-tele, kes toovad esile rohkesti inimestega seotud aspekte ning tähtsustavad poistega võrreldes üle kahe korra rohkem üritusi ja meelelahutust. Ka ringide olemasolu on neile mõnevõrra tähtsam. Poisid tähtsustavad n-ö füüsilist kooli: interjööri, lõõgastumisvõimalusi, sportimis- ja liikumisvõimalusi.

Tüdrukud: *rohkem erinevaid külastusi (nt muuseum, kino, reis); rohkem põnevaid üritusi; rohkem talendiüritusi; veel rohkem üritusi, näiteks rohkem klassireise; rohkem väljasõite; palju muudes kohtades käimist (väljaspool koolimaja); rohkem klassiüritusi, nt, klassiõhtud; rohkem spordivõistlusi.*

Poisid: *rohkem ruumi; tänapäevaseid klassiruumi; hoonesisest parki; loomaaeda; purskaevu; puhkeruumi; erootilisi pilte seintele; avatud saali; vahetunnis avatud võimlat; sauna riietusruumis.*

Õpilase enese panusest kooli muutmisel

Märkimisväärseimad soolised erinevused avaldusid küsimuse *Mida saaks õpilane ise teha, et kool oleks meeldiv paik?* vastustest. Väga vähesed näevad võimalust institutsioonis eneses midagi muuta. Valdavalt peetakse oma panuseks otsida selliseid strateegiaid ja suhtumisviise, mis võimaldavad kooliga ise toime tulla. Õpilased ei soovi (ilmselt tajudes, et ei suuda) muuta kooli, vaid on pigem valmis muutma iseend. Otse kooli heaks midagi teha soovisid mõlemast soost õpilased vähe. Mässama olid valmis väga üksikud.

Oma panusele mõeldes asetatakse esiplaanile kooli sotsiaalne elu ja inimsuhted (t: 37%; p: 30%). Tüdrukud on teistega läbisaamise nimel valmis rohkem ise suhetesse panustama, painduma ja ehk ka oma huvisid taandama. Suhete

hoidmisel tuntakse vastutust ning nähakse siin peamist viisi muuta oma igapäevakeskkond vastuvõetavaks.

Tüdrukud: *tuleb olla kõigi vastu sõbralik, ja aidata teisi; olla ise hooliv, sõbralik ja vastutulelik, siis on ka teised seda; suhelda teistega ja mitte kiusata; rohkem suhelda inimestega nii, et kui kooli tuled, siis on hea meel neid uuesti näha; olla ise teistega tolerantne; hoida kontroll suust väljuva üle; sallida teisi kaasõpilasi; saada sõbraks erinevate inimestega; saada kõigiga hästi läbi.*

Ka poisid peavad oluliseks rohkem õppida, kuulata tunnis, õppida hästi, olla viisakas, hoida kool korras, korralikult käituda, vaiksemalt olla, käituda teistega viisakalt, hoida hinded korras.

Vaatamata kogetud halbadele tunnetele ning märgatavale rahulolematusele koolitundidega leiab üllatavalt suur osa õpilasi (üle viiendiku tüdrukest ja pisut alla viiendiku poistest), et nende panus koolielu paremaks muutmisel võiks seisneda selles, kui nad täidavad kooli norme ja nõudmisi varasemast veelgi paremini.

Märkimisväärne erinevus ilmneb aga sõnavaras, kui kumbki pool kirjeldab, mida kõike koolis peab tegema ja mida teha ei tohi.

Tüdrukud: *ta peab kuulama ja kuuletuma, et edaspidi hästi läheks; ära õppida kõik, mis on vajalik; olla ise tublim ja usinam, siis ei laideta teda nii palju; kõik ära õppima ja kõigiga läbi saama; mitte ärritada õpetajaid; olla vaiksem, mõelda positiivselt ja õpetajatega hästi läbi saada; ei ole vaja kõige pärast vinguda vaid tuleb näha ka eneses süüid; kui kodused tööd on tehtud, on ka koolis kergem olla; õpihimulisem olles valmistuda iga päev korralikult ette; ise selle õppimise poole püüelda, saada häid hindeid ja siis hakkabki rohkem meeldima.*

Poisid: vähem jooksmist; mitte märatseda ja käituda nagu inimene; ei sõima ja ei karju ning ei jookse koolis ringi; mitte pausi panna; ei lõhu kooli asju; ei viska prügi maha, ei laamenda; teha töö ära ja koju minna; teha kodutööd ilusasti ära ja minna õigel ajal magama; olla korralik, pühenduda ainult õppimisele, mitte suitsu teha iga vahetunni ajal; käituda normide järgi; pühenduda ainult õppimisele.

Konkreetsetest väljaütlemistest vaatab vastu tugev enesetsensuur: lapsed kutsuvad end korrale. Tüdrukutel käib see läbi peab-korralduste, milles kamandatakse end alluma kooli nõudmistele, poistel aga ka läbi enesele suunatud keeldude. Kui tüdrukute väljaütlemistest ilmneb eneserõõmu kohanemine ja kuuletumise suunas, siis poiste tähelepanu on sellel, mida kõike teha ei tohi, ent mida arvatavasti tehakse.

Kõige suuremad sugudevahelised erinevused tulevad esile valmisolekus muuta iseennast isiksust ja suhtumist. See tähendab, et (sotsiaalse) grammatika reeglitega ei vaielda, vaid tuleb ära õppida õigekiri. Valmidust muuta oma suhtumist väljendas ligi viiendik tüdrukutest (18%), mida on kaks korda rohkem kui samal meelel olevaid poisse (9%). Ka oma isikuomaduste ja käitumise muutmist käsitas võimalusena parandada koolielu kaks korda rohkem tüdrukuid (17%) kui poisse (8%). Seevastu puudujääva kompenseerimist millegi muuga pidas võimaluseks kolm korda rohkem noormehi kui tüdrukuid. Õpilase võimalus muuta kooli oli ainus idee, mille välja käinud noormeeste hulk ületas tütarlaste omi.

Tüdrukud pidasid tähtsaks olla *meeldiv, positiivne, rõõmus, hooliv, mõistev, sõbralik, abivalmis, aktiivne, avatud, huumorimeelne*.

Lähemalt: *muuta enda suhtumist kooli; teha kõike rõõmuga ja mitte mõelda halbadele asjadele; nautida seda seni kui ta veel saab; osata asju huvitavaks teha; käituda nagu*

tsiviliseeritud inimene; ise olla tugev; olla huumorimeelne; minu arvates palju sõltub omaenda mõtetest; olla ise motiveeritud ning suhtuda õppimisse hästi; häid mõtteid koolist mõelda; võtta kooli kui kohta, kus saab uusi teadmisi, mis on just sulle olulised; motiveerida ennast õppima; leida igas päevas midagi positiivset; ei tohi palju mõelda elule, peab tegema kodutööd kõik ära.

Poisid tõstsid esile järgmisi väärtusi: *sõbralik, hea, tore, tubli, heatahtlik, lõbus, seltsiv, rahulik, rõõmus, positiivne, meeldiv, aktiivsem, entusiastlik, lahke, huumorikas*.

Lähemalt: *olla parem inimene; olla rahulik ja mitte lärmata; olla positiivne ja mitte laskma end häirida teiste arvamustest; peab endale mõtestama, et see on hea koht; mitte muretseda liialt ja võtta asju vabalt; suhtuda oma võimetesse realistlikult ning kooli positiivselt; keskenduda rohkem heale; õppida hindama miks on õppimine vajalik tuleviku jaoks; võiks vähem vinguda; leida endale põhjus, miks õppida; mõelda, et see saab lõpuks läbi, senimaani aga korralikult õppida.*

Tegu on mõneti enesekasvatusega, mõneti enesesisendusega. Kool tuleb muuta oma mentaalsuses enesele vastuvõetavaks, sest teisiti ei saa teda muuta. Lapsed ei küsi, kas nii on mõistlik. Mõlemad pooled on võtnud võimuka institutsiooni väärtused kui end õigustava antuse intuiitselt omaks ja suunanud kriitikameele enesele – just nii, nagu näeb ette uusliberalistlik hariduskorraldus. Seeläbi suureneb valmidus vastutada selle eest, kuidas kool õpilasele endale mõjub, ning leida lahendused oma siseelus. Suuremas plaanis taandab see kriitikameele ja süvendab jõuetust teha midagi ära suurte süsteemide muutmiseks.

Kümmekond tüdrukut: *aktsepteeri olukorda ja lepi sellega; olla vait ja edasi teenida; olla*

vait ja vähem vinguda; võtma mõistuse pähe, lihtsalt harjuma sellega, et see on, millega me tegeleme; olla õpetajatele meele järgi; see ära kannatada, mõelda, et varsti saab see läbi; olla omas mullis.

Neli noormeest: *teha töö ära ja koju minna; sellega harjuda; süsteemi kaotamine on raske; õpetajatega suhted head hoida, leppida sellega.*

Võimaluse muuta kooli sisemist korraldust tõid võrdselt esile vaid 13 tüdrukut ja 13 poissi. See tähendab, et inimest kaunistavad omadused ja suhtumisviisid rakendatakse leppimise ja kohanemise teenistusse, mis jätab asjad endiseks.

Kooli rutiinse poole, igavuse, väsimuse jm kompenseerimiseks oli noormeeste valmidus üle kolme korra suurem kui tüdrukutel. Vaid väga vähesed tüdrukud nägid võimalust luua toimuva kõrvale paralleeltegelikkus.

Noormeeste kompensatoorsed strateegiad väljendusid järgmises: *teha rohkem nalja; muuta olemine enesele mugavaks; puududa osast tundidest; võtta enesele puhkust; kohvi kooli kaasa võtta; teha õppimine lõbusaks; veeta sõpradega põnevalt aega; igavas tunnis teha midagi muud; liikuda ja suhelda; üritada nautida; lõbutseda.*

Seega on tüdrukute valmidus hoida vaos oma enesetunne ja psüühika poiste omast kaks korda suurem, kuivõrd süsteemi kogetakse kui paratamatust. Teisest vaatenurgast on aga meie tütarlaste suhtumine oludesse tasakaalukalt paindlik: nad kutsuvad end nägema elu helgemat poolt ja olemasolevaid võimalusi, kuid annavad sealsamas olude muutjana alla. See arvatavasti tagabki neile suurema tugevusvaru pidada vastu ja mitte murduda. Ent asjad püsivad endised. Uus nüüdisaegne lähenemine koolile aga eeldaks õpilaste panustamist oma keskkonda, enese

autorimärgi lisamist sellele, kus veedetakse nii palju aega.

Poiste ja tüdrukute vaatenurkade sarnasusi sugude erinevuse käsitlemisel

Selles alapeatükis keskendutakse neile teemadele, kus sugude ebavõrdsus on rõhutatult nähtav. Seda, mil viisil see ebavõrdsus avaldub, tajuvad mõlemad pooled sarnaselt. Nii tüdrukutelt kui ka poistelt küsiti, millist tüdrukut ja millist poissi peetakse heaks õpilaseks.¹

Mida tähendab olla hea õpilane?

Üldises plaanis tajutakse heaks õpilaseks olemist kooli normide laitmatu täitmisena, mis hõlmab selliseid standardomadusi nagu kuulekus, töökus, head hinded, kodutööde tegemine, vaikne olemine ja oma arvamuse puudumine. Hea õpilase kuvandisse ei kuulu loovus, isikupära ja huvi maailma vastu, eranditeks on vahel siiski viisakus ja sõbralikkus. Hea õpilane on elutu norm.

Nii poiste kui ka tüdrukute jaoks on esikohal head hinded. Kirjelduste analüüs näitab, et heast õpilasest tüdrukute juures tähtsustatakse kodutööde äratgemist (mainitud neljandiku võrra enam kui poiste puhul), poiste juures aga käskudele allumist. Heast õpilasest poisi kirjeldustes oli vähem osutusi ettekirjutustele ja kasutati vähem kategoorilist sõnavara. Heast õpilasest tüdruku iseloomustamisel ei kasutatud kordagi selliseid väljendeid nagu hea huumorimeel, lai silmaring ja julgus, küll aga tehti seda poiste puhul. Olenemata soost leiti, et tüdrukud peavad vastama standardile täielikumalt ja panustama kohustuste täitmisse rohkem. Hästi õppiv poiss meeldib küsitletutele

¹ Õpilaste hinnanguid selle kohta, millist poissi ja millist tüdrukut peetakse heaks õpilaseks, analüüsis Elo-Maria Roots.

tingimusteta, kuid hea õpiedukusega tüdruku meeldimisest rääkides seatakse mitmeid tingimusi: neil peab olema ka päriselu, nad ei tohiks olla arad ega liiga perfektsed. Üldjoontes seotavad noored heaks õpilaseks olemise sedalaadi normide täitmisega, millel on vähe pistmist hariduse, arengu ja targemaks saamisega. Kool näib vajavat normi-, mitte isikupärast inimest (Roots 2016).

Kuigi hästi õppivaid tüdrukuid on niigi poistest palju rohkem, soovis 67% tüdrukutest olla veelgi parem ja ennast muuta, poistest ilmutas enesemuutmissoovi 56%. Üsna sarnasel viisil ja tugevalt soolistatuna nähti ka põhjusi, mille eest tüdrukuid ja poisse kiideti ning laideti. Tüdrukuid kiidetakse tunduvalt rohkem koolitööde, teistest parem olemise ning korralikkuse ja hoolsuse eest, poisse rohkem arutlemise ja huvitavate mõttekäikude eest (Roots 2016).

Seega võib õpilaste puhul rääkida jäikadest soolistatud rollistruktuuridest, milles poisid ja tüdrukud end esitlevad: nad kas leiavad end mõnest rollist, väldivad seda või etendavad oma rolli mööndustega. Ka varem on uurijad leidnud, et hea õpilase kuvand seondub tüdrukulikkusega, seepärast on seda tüüpi poisse ka väga vähe (Wiens 2006).

Kumb olla on parem?

Õpilased lõpetasid küsitluses järgmised laused: *Poisi/tüdruku puhul on normaalne, et ...; Poiss/tüdruk on parem olla, sest ...; Koolis on poiss/tüdruk parem olla, sest ...; Mees/naine on parem olla, sest ...* Sugude paremust hinnates väitsid sellele küsimusele vastanud poisid (186) ja tüdrukud (165) ülekaalukalt, et poiss on parem olla, tuues poiste puhul välja eelkõige suuremad lubatavused ning väiksemad välised ootused. Poisiks olemisse kuuluvad piiride ja normide rikkumine, vabadused, naljade ja lolluste tegemine, võim.

Poisid: *ei pea järgima nii pingsalt ühiskonna norme; saab vabamalt käituda, ilma, et sind imelikult vaadatakse; poistele pannakse tavaliselt madalamad ootused ning poistel on ka lihtsam; poistelt ei oodata nii palju; ma olen liiga laisk, et olla tüdruk.*

Tüdrukud: *... poistele on lubatud asjad, mis tüdrukutele pole, nad suudavad oma sõna rohkem maksma panna; poisid saavad endale lubada rohkem, kuna nad on poisid; poistelt nõuab ühiskond vähem kui tüdrukutelt ja poistel on elus rohkem võimalusi; neilt ei oodata sellist perfektsust; neile andestatakse kergemalt.*

Vastustest ilmnes, et poiste elu on lahedam, huvitavam ja kergem ning neil on elus rohkem võimalusi. Mõlemalt poolelt toodi välja ka poiste vaimne üleolek ja loogiline mõtlemine ning see, et poisse võetakse tõsisemalt. Poisid nägid oma erilisust järgnevas: *poisid on need, kes teevad koolielu paremaks; siis saab oma peaga mõelda; poisid on looduse poolt tehtud targemaks.* Väärrib märkimist, et mõne poisi ja tüdruku silmis kuulub poiste privileegade hulka võimalus välja öelda oma arvamus.

Tüdrukuks olemise eeliseid tõid välja ja kirjeldasid 126 poissi ning 199 tüdrukut. Tähtsustati leebemat suhtumist, suuremat hoolitsust ja halastust tüdrukute suhtes. Ühiskond soosivat ja hoidvat naisi rohkem. Mõlemad pooled märkisid, et tüdrukuid aitavad nende elamise strateegiad.

Poiste tähelepanekuid: *piisab magusa näo tegemist ja suure tõenäosusega on ukseid su ees avatud; tüdrukud on tavaliselt osavamad; siis on inimesi ehk kergem mõjutada; ilusa välimuse tõttu on võimalik leida kergesti rikas mees.*

Tüdrukute tähelepanekuid: *olla õrn, vahest oskamatu ja haavatav; ma saan pugeda*

paremini õpetajatele; iluga ja naeratu-sega saab enam-vähem kõike; saan rohkem manipuleerida inimestega; tüdrukud saavad välimuse tõttu lihtsamini läbi; paari pisara poetamisel on hinne käes.

Tüdrukute huvitavat elu mainis vaid kuus tüdrukut ja mitte ükski poiss. Kõneks võeti aga tüdrukute suhtumine, käitumine ja moraalne kvaliteet, millest poiste puhul polnud juttu. Seejuures toovad neid aspekte esile mõlemad.

Poisid: neil hakkab süda valutama, kui midagi tegemata; nad on vahest rohkem täiskasvanumad; tüdrukud on korralikumad kui poisid; tüdrukud on kohusetundlikumad, siis on vähem laiskust; nemad ei ole nii lohakad.

Tüdruk ja kool sobivad kokku, sest *õppimine istub tüdrukutele paremini; tüdrukud on usinamad õppijad; neil jääb rohkem õppimist pähe e. haridust on rohkem.* Ühe tüdruku arvates võib tüdrukute eeliseks olla isegi see, et *keegi ei heida [tüdrukutele] liiga heade hinnete eest imelikku pilku.* Sellest võib aimata vaikset sotsiaalset survet, mis avaldub muu hulgas selles, et mõnel juhul võib hea õppimine poisi staatust lausa kahjustada.

Paradoksaalsel viisil on naise ajalooline kohtlemine ebaküpse ja õpetust vajava olendina tänapäeva kooli tingimustes transformeerunud tüdrukute küpsemaks suhestumiseks koolist saadavatesse teadmistesse. On eraldi küsimus, mis hinnaga seda tehakse – ning seda mõlema soo seisukohalt.

Pole vahet, kas olla poiss või tüdruk, mees või naine

Eriti üllatuslik oli, et peale kõige eelneva kirjapanekut väitsid nii poisid kui ka tüdrukud, et tegelikult on kõik võrdsed. See näitab, kui antuna ja loomulikuna võetakse erinevat kohtlemist-paiknemist.

Vastanud tüdrukutest väitis 193 (66%), et koolis on kõik võrdsed ja kummagi soo vahel vahet ei tehta. Neist kümme kinnitasid siiski, et vahe on olemas. Poistest väitis sama 97 (51%), kuid kaheksa noormeest olid seisukohal, et vahe on olemas. Väiteid põhjendati peamiselt sellega, et mõlemale poolele kehtivad samad reeglid ja tingimused ning kõik me oleme eelkõige inimesed. Nii valitseb soopimedus isegi omaenese igapäevakogemuste hindamisel.

Poisi ja tüdruku normaalsusest rääkides

Poisi ja tüdruku normaalsust hinnates pidid noored lõpetama lause *Poisi/tüdruku puhul on normaalne, et ...* Siin väljendus sugude erinevus kõige värvikamalt. Nii poiste kui ka tüdrukute poolelt pälvis poiste normaalsuse kirjeldamisel peatahelepanu igasugune normide rikkumine, mida kool kui distsipliiniruum ilmselt kutsub tegema. Rikkumise alla mahuvad tunnikorra rikkumine, puudumised, ropendamine, vastuhakk õpetajatele, jooksmine, lärmamine, füüsiline vägivald ja mitmete pahede harrastamine.

Tüüpiline poiste normaalsuse kirjeldus hõlmab mitut teemat ja kipub nende endi sõnul välja nägema järgmine.

Viskab vempe; teeb krutskeid; lollitab ja teeb pahandust; mängib lollu; lollid naljad; musta huumori naljad; naljatab kõigi ja kõige üle; viskab nalja üle klassi; päev otsa teeb rõvedaid nalju; teeb tunnis nalja; naerab kõigi ja kõige üle; teeb mõne keelatud asja; rikub reegleid; saab sigadusega hakkama; sattub pahandustesse; ulakusi teeb; teeb sigadusi ja saadab kõiki kuhu tahab; käitub vahel eba-korrektelt; lõhub kooli vara; ropendab; pruu-gib jämedat kõnepruuki; karjub ja lärmab; istub koolis jalad harkis ning vahete-vahel ropendab; räägib nõmedalt; räägib valjemal toonil; jutustab; käsib tüdrukutel vait olla; on närviline ja kakleb; sügab mune.

Ka tüdrukud toovad poiste puhul esile normirikkumisi ja halba suhtumist õppimisse: *füüsiline vägivald, lärmakus, kohustuste täitmata jätmine, jooksmine, ropendamine, dressides koolis käimine*. Silma torkab tüdrukute erinev sõnakasutus poistega võrreldes. Selles kohtab institutsioonile omast keeldudest ja hukkamõistust laetud kõnepruuki, millega tavaliselt õpetaja kirjeldab korrarikkumisi.

Normaalse tüdruku puhul toovad nii poisid kui ka tüdrukud esile valdavalt neid jooni, mis kaasnevad kohusetundlikkuse, heade hinnete, usinuse, koolikorra järgimise, hästi õppimise ja õpetajatele meeldimisega. Tüdruk-olemine ongi institutsiooni norm ning see väljendub tüdrukute oleku kaudu. Üks noormees nimetas tüdruku normaalsusena, et (*tüdruk*) *kogemata teeb ette terve nädala kodutöö*.

Tüdruku normaalsus näib väljendavat institutsioonis normatiivset ja heakskiidetud ning poisi normaalsus institutsioonile vastanduvat käitumist. Arvatavasti pärineb siit ka väide, et kool (loe: allumine) sobib tüdrukutele.

Omaette teemana ilmus tüdrukute kirja-paneckuis enese makspanek.

Normaalne tüdruk hakkab poiste rumalustele ja arvamustele vastu; surub oma arvamust peale ning käitub liiga tähtsalt; ütleb välja oma arvamuse ja kaitseb seda; on laia silmaringiga; kasutab oma eesõigust poiste ees; ta arvab, et ta on võrdne kõikide teiste inimestega selles koolis; üritab teistest erineda.

Naiseks olemise eeliseid kirjeldati järgmiselt: *me kogume vaikselt võimu ja me ei ole nii hellad, kui paistame; vahepeal arvatakse, et me oleme nõrgemad ja siis me saame neile vastupidist tõestada; Eesti naine on Eesti Nokia; mulle meeldib olla naine, sellel on vähemalt 10 plussi. Need on tõenäoliselt oma mõjujõudu tunnetavad uued tüdrukud.*

Kokkuvõttev arutelu

Tavapärane õpilase roll, mida pooled kirjeldavad nii sellega samastudes kui ka seda distant-silt vaadeldes, ei ole neutraalne ja ühtlustav, vaid tugevate soostereotüüpide märkidega. See on miski, mis Butlerit parafraseerides hakkab inimest tegema – lapsed leiavad kooli tulles eest kummaltki soolt eeldatava rollimustri, kuigi see kannab näiliselt võrdsustavat õpilase rolli nime, ning hakkavad seda enese kaudu esitlema. Selle alusel hinnatakse nende normaalsust, mida aga paraku on hakatud pidama poisi ja tüdruku olemuslikuks normaalsuseks koolis. Seda, et sel oleks midagi pistmist võrdõiguslikkusega, noored ei märka. Tüdrukult eeldatakse ettekirjutustele andumist, poisilt vaikimisi vastupanu, sest mees-soo lipukiri on vabadus. Vabaduse hind võib aga olla katkenud koolitee, sest akadeemilisi pingutusi võidakse tõlgendada feminiinsete tegevustena. Kui tuul pöördub ja õpilaselt eeldatud passiivsus muutub äkki aktiivsuseks, painduvad selle järgi ka tüdrukud, olleski poistest märkimisväärselt aktiivsemad, nagu osutavad Skandinaavia soouurijad. Uusliberalistlik rõhutatult maskuliinne agenda hariduses kasutab tüdrukuid veelgi enam ära, sest nende valmidus mõelda halb heaks, taluda koormisi ja muuta iseend on suurem, olgugi et nad tunnistavad samas jõuetust süsteemi ees. Tüdrukud pidavatki uues manageerimiskultuuris tõhusamalt toime tulema. Nad suudavad seesmiselt ilmselt paremini neutraliseerida selle, mis toodab ängi, kurnatust, pahaolu. Nad on valmis painduma, kui antakse käsk. Ent sedalaadi suhtumise najal ei muutu kindlasti süsteemi enese dehumaniseeriv iseloom. Kuulekuse ja allumise nõue kooli sotsiaalse grammatikana ju säilib, samuti soorituste tootmine tulemuste nime all. Suurim kaotus, mille tunnistajaiks võime saada, kui tüdrukud iseäranis maskuliinse uusliberalistliku haridusagenda omaks võtavad, võib olla teatud

kaunite inimlike loomujoonte – hapruse, lah-kuse, helluse, pehmuse, leebuse, mõistmis-võime, kaastunde, tundlikkuse, halastuse – kadu (mõtlen siin naiselikkust selle parimas inimsugu rikastavas mõistes). Need nagu ka kaunid mehelikuks peetud omadused on kul-tuuriline varandus ja pika vaimse evolutsiooni tulem. Poisi normaalsuse kirjeldustes kohtas kahetsusväärselt palju seda, mis inimest alan-dab, ja mitte seda, mis teda ülendaks. Soori-tuste ja kirjeldatud viisil eneseesitluste kul-tuuris tundub see kultuuriline väärisala olevat ohustatud – võivad ju ka tüdrukud tahta femi-niinest vabaneda.

Kirjandus

Aikman, Sheila; Unterhalter, Elaine; Challender, Chloe (2005). The education MDGs: Achieving gender equality through curriculum and pedagogy change. – *Gender & Development*, 13 (1), 44–55.

Anker, Trine (2014). Obedience and resistance: School rules, participation and pupils' practices. – Fair and competitive? Critical perspectives on contemporary Nordic schooling. Anne-Lise Arnesen *et al.* (eds.). London: Tufnell Press, 41–60.

Antikainen, Ari; Rinne, Risto; Koski, Leena (2009). *Hari-dussotsioloogia*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.

Arnesen, Anne-Lise; Lahelma, Elina; Lundahl, Lis-beth; Öhrn, Elisabeth (2014). Unfolding the context and the contents: Critical perspectives on contempo-rary Nordic schooling. – Fair and competitive? Critical perspectives on contemporary Nordic schooling. Ed. Anne-Lise Arnesen *et al.* London: Tufnell Press, 1–21.

Asp-Onsjö, Lisa; Holm, Ann-Sofie (2014). Governance by marks – an ethnographic study of school achieve-ments and gender. – Fair and competitive? Critical pers-pectives on contemporary Nordic schooling. Ed. Anne-Lise Arnesen *et al.* London: Tufnell Press, 61–83.

Burman, Erica (2005). Childhood, neo-liberalism and the feminization of education. – *Gender and Education*, 17 (4), 351–367.

Butler, Judith (2006). *Hankala sukupuoli*. Helsinki: Gau-deamus.

Gill, Judith; Tranter, Deborah (2014). Unfinished busi-ness: Re-positioning gender on the education equity agenda. – *British Journal of Sociology of Education*, 35 (2), 278–295.

Gordon, Tuula (2006). Girls in education: Citizenship, agency and emotions. – *Gender and Education*, 18 (1), 1–15.

Davies, Bronwyn (1989). The discursive production of the male/female dualism in school settings. – *Oxford Review of Education*, 15 (3), 229–241.

Foucault, Michel (2014). *Valvata ja karistada*. Vangla süünd. Tartu: Ilmamaa.

Goffman, Erving (2012). *Vuorovaikutuksen sosiologia*. Tampere: Vastapaino.

Holm, Ann-Sofie (2010). Gender patterns and student agency: Secondary school students' perceptions over

- time. – European Educational Research Journal, 9 (2), 257–268.
- Holmes, Mary (2007). What is gender? Sociological approaches. London: SAGE Publications Ltd.
- Kuurme, Tiiu; Kasemaa, Gertrud; Roots, Elo-Maria (2012). Poiste ja tüdrukute peab-pedagoogika. Eesti Naisühenduste Ümarlaud. http://www.haridusjasugu.ee/wp-content/uploads/Poiste_ja_tydrukute_peab-pedagoogika.pdf
- Laanes, Eneken (2009). Judith Butler. – 20. sajandi mõttevoolud. Toim. Epp Annus. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 849–862.
- Lahelma, Elina (2005). School grades and other resources: The „failing boys“ discourse revisited. – Nordic Journal of Women's Studies, 13 (2), 78–89.
- Naskali, Päivi (2014). Turvallisuusvyöhykkeen tuolle puolen: yliopistopedagogiikka feministisen tietokäsityksen kehityksissä. – Eroja ja vaarallisia suhteita. Keskustelua feministisestä pedagogiikasta. Toim. Jaana Saarinen, Hanna Ojala, Tarja Palmu. Jyväskylä: FERA, 41–67.
- Paechter, Carrie (2007). Being boys. Being girls: Learning masculinities and femininities. Maidenhead: Open University Press.
- Reay, Diane (2011). Spice girls, nice girls, girlies and tomboys: Gender discourses, girls cultures and femininities in the primary classroom. – A feminist critique of education: 15 years of gender education. Ed. Christine Skelton, Becky Francis. London, New York: Routledge, 55–67.
- Rehbein, Boike (2006). Die Soziologie Pierre Bourdieus. Konstanz: UVK Verlagsgesellschaft.
- Roots, Elo-Maria (2016). Õpilase identiteedi konstrueerimine. – Sugu ja haridus keeles ja meeles. Tallinn: Eesti Naisühenduste Ümarlaud.
- Rönnlund, Maria (2014). Democratic challenges: Students' active participation in everyday school life. – Fair and competitive? Critical perspectives on contemporary Nordic schooling. Ed. Anne-Lise Arnesen *et al.* London: Tufnell Press, 23–40.
- Salminen, Jari (2012). Koulun pirulliset dilemmat. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö teos.
- Simola, Hannu (2015). Koulutusihmeen paradoksit. Tampere: Vastapaino.
- Skelton, Christine (2001). Typical boys? Theorizing masculinity in educational settings. – Investigating gender: Contemporary perspectives in education. Ed. Becky Francis, Christine Skelton. Buckingham: Open University Press, 165–176.
- Spearman, Juliette; Watt, Helen M. G. (2013). Perception shapes experience: The influence of actual and perceived classroom environment dimensions on girl's motivations for science. – Learning Environments Research, 16 (2), 217–238.
- Terhart, Ewald (2013). Erziehungswissenschaft und Lehrerbildung. Münster, New York, München, Berlin: Waxmann Studium.
- Wiens, Kathryn (2006). The new gender gap: What went wrong? – Journal of Education, 186 (3), 11–27.
- Youdell, Deborah (2011). School trouble: Identity, power and politics in education. London, New York: Routledge.

„Uus naine“ Johannes Semperi romaanis „Armukadedus“ (1934)

Merlin Kirikal

Sissejuhatus: romaanist ja selle retseptsioonist

1930. aastatel ilmus Eestis ohtrasti romaane, muu hulgas selliseid, mis nüüdseks on arvatud kirjandusklassika hulka ning mida ka kohustusliku lektüürina aina üle loetakse, näiteks nägid ilmavalgust Tammsaare „Tõe ja õiguse“ III–IV köide (1931–1933) ning ka „Elu ja armastus“ (1934) ja „Ma armastasin sakslast“ (1935). Samuti avaldati Mait Metsanurga „Ümera jõel“ (1934), Albert Kivika „Nimed marmortahvil“ (1936) ning kümnendi lõpus Karl Ristikivi „Tuli ja raud“ (1938). Selle uurimise fookuses on aga – eelkõige tänasel päeval – mainitud ja teistegi tekstide varju jäänud 1934. aastal ilmunud romaan „Armukadedus“, mille autor on Johannes Semper.

Ehkki „Armukadedus“ ei ole Semperi esimene proosatekst – varem olid ta avaldanud novellikogud „Hiina kett“ (1918), „Ellinor“ (1927) ja „Sillatalad“ (1927) –, on see tema esimene romaan. Hiljem ilmus veel kaks: „Kivi kivi peale“ (1939) ja „Punased nelgid“ (1955). Mitmes mainitud Semperi tekstis äratav uudishimu tõik, et soosuhteid tematiseeritakse ja analüüsitakse silmatorkavalt palju. Eriti paistab naiselike/mehelike tunnuste eritelu silma romaanis „Armukadedus“ ja naisest minajutustajaga novellikogus „Ellinor“, ent teataval määral tegeleb Semper sooküsimustega ka kahes viimases romaanis, eelkõige Reeda tegelaskuju kaudu romaanis „Kivi kivi peale“ ning vähesel määral ka Ruti kaudu nõukogudemeelses raamatus „Punased nelgid“. Siinse analüüsi eesmärk on aga uurida sootundlikult „Armukadedust“, keskendudes „uutele naistele“, s.o sõltumatuse ja eneseteostuse poole pürgivatele naisekujudele, mis – nagu Semperi ilukirjandusliku proosagi põhjalik vaatlus – on eesti kultuuri uurimises uudne.

Romaani arvustajad on „Armukadedust“ määratlenud modernistliku psühholoogilise armastusromaanina, milles on tajutavad psühoanalüütilised noodid (nt Paukson 1934, 6; R.T. 1936, 6; Siirak 1984, 173; Laak 2000; Annus 2001, 318; Undusk 2008). Romaan keerleb minategelasest advokaadi Enn Maiste, Krista Leetmaa ja Viktor Lingi kurbloolise armukolmnurga ümber. Teksti iseloomustab tagasisivaatav perspektiiv: peategelane Enn annab sündmused oma vaatepunktist edasi kümme aastat pärast juhtunut. Lugu algab minajutustaja Enn Maiste saatesõnaga, milles ta väidab, et toimunu kirjapanek aitab vältida unustamist ja juhtunu moondumist. See tähendab, et minategelase siht on kajastada sündmusi nii, nagu need „tegelikult“ olid, olgugi et – nagu väidab ka arvustaja Vilmar Adams – Enn Maiste suhestub olnuga ikkagi dotseerivalt ja erapoolikult (Adams 1934, 462). Saatesõnale järgnevas viieteistkümnnes peatükis avab minategelane Enn

suhet Krista Leetmaaga, kirjeldab koosveedetud aega ja tundeid, mida naine temas tekitas – nii häid kui ka ebameeldivaid. Peategelase südame-daam on saanud isalt kopsaka päranduse ning majanduslik sõltumatus võimaldab tal oma aega sisustada seltskondlike tegevustega, ehkki teda köidab ka kunstiline eneseväljendus, näiteks skulptuur ja tants. Teine naisekuju, peategelase Ennu sõbratar Herma elab koos emaga ja elatab end klaveritundide andmisest. Klaverimängu on ta õppinud välismaal ja ta kogub kodumaal viibides raha, et uuesti välismaale õppima minna. Herma harjutab väga distsiplineeritult ning nii muusika kuulamine kui ka harrastamine on naise jaoks argielust kõrgemal seisvad tegevused. Nii on Herma-Krista kunstiliste ambitsioonidega tegelaskujud ning seega eesti sõdadevahelises proosas võrdlemisi iselaadsed. Romaani süžee kitiks on aga intensiivne kiivus, mida Enn tunneb Krista endise peigmehe Viktori ja Krista omakorda Herma vastu. Neil kahtlustustel on tõepõhi all: Krista ootab Ennuga suhtlemise ajal Viktor Lingi last ning lugu päädib Krista nurisünnituse ja surmaga.

Jutustamistehnilistest aspektidest väärib esiletoomist, et „Armukadedus“ on minajutustajaga romaan. Käsitletavad teemad ning domineerivad hoiakud jõuavad lugejani meessoost minajutustaja Enn Maiste vaatepunktist. Tegelaskujudest mahlakaimad ja kõige mitmekihilisemad ongi Enn ning naistegelased Krista ja Herma (Adams 1934, 462). Teksti ülesehituses on oluline minategelase ambitsioon olla ühtaegu tegevuse sees ning sellest väljas, pakkuda olukordadele erinevaid, tihti (enese)iroonilisi tõlgendusi. Dialoogides saavad teiste hulgas sõna ka mainitud kaks naist – silmarõõm Krista ja sõbratar Herma –, kuid valdavalt vahendab sündmusi minajutustajast peategelane. Ehkki selline võte ei tundu tollases kontekstis ülemäära uuenduslik, tasub arvestada, et eesti autorid asusid jutustajat ja tegelast ühte isikusse asetama alles 20. sajandi alguses (Väljataga 2010, 39–40) ning „Armukadedus“ on Semperi

ainus minavormis romaan. Minajutustus võimaldab detailsemalt tungida tegelase mõtteilma ning analüüsida tundeid-tegusid intiimsemas vormis. Viimane on modernistlike romaanide üks olulisi tunnuseid, kuid „Armukadedus“ võib defineerida modernistlikuna ka järgmiste teksti omaduste põhjal: mineviku- ja olevikusündmuste vaheldamine, tegelaste koherentse enesetaju murenemine, urbanistlik miljöo ning protagonist (enese)irooniline lähenemine ümbritsevale (Lunn 1982, 34–37, vt ka Hinrikus 2013, 12).

Ehkki romaani ülesehitus evib mainitud uuenduslikke jooni, on selles ka annus traditsioonilisust. Üks näide on romaani klišeelik lahendus. Kui traditsioonilistes meesautorite romaanides on naisekujudele määratud kaks teed – kas surra või abielluda –, siis modernistlik „uue naise“ romaan üritab leida nendele lahendustele alternatiive (Witt-Brattström 2004, ix; vt ka Kirss 2006, 71–98), näiteks vaba kooselu, tööleasumise, reisimise või loomise kaudu. „Armukadedus“ on selles kontekstis stereotüüpne: ei ole jahmatav, et Krista läheb romaani lõpus manala teed ning Herma naitub ebaselgetel põhjustel (viimast on *acte gratuit*’na tõlgendatud ka kriitikas, vt Adams 1934, 463). Samuti on traditsiooniline – välimusele keskenduv – Krista ja Herma ilmunine tegevustikku: esimene astub lugeja ette protagonist silme läbi kui noor, sale, ebamäärase pilguga hajameelne naine (Semper 1934, 22–23), Herma aga jällegi peategelase sõnades kui habras, väike olend (samas, 48). Kurioosel kombel ei leidu romaanis ühtegi lõiku, kus naistegelased „ise ja omavahel oma olemist“ arutaksid (vt Koivunen 2003, 64). Teisisõnu, lugeja ei saa aimu sellest, kuidas naistegelased oma identiteeti loovad, ennast tajuvad. Kui aga keskenduda sellele, mida „Armukadeduse“ naisekujutised teksti hargnedes teevad, mille vastu huvi tunnevad ja kuidas ülejäänud tegelastega kõnelevad, siis avaneb teistsugune pilt, mis kätkeb sõltumatusiha, loominguilisust ja eristumisjulgust.

Lähenedes romaanile retseptsiooniajalooliselt, on oluline mainida, et „Armukadeduse“ vastuvõtt oli vastuoluline ning küllaltki napp. Kõnesolev romaan ei saanud küll lausnegatiivse kriitika osaliseks, kuid miski tekstis häiris lugejaid. Siiski oli arvustajate hulgas ka erandlikke hääli: 1934. aasta romaanitoodangu ülevaates väidab Friedebert Tuglas, et „Armukadedus“ on eesti kirjanduse üks erakordsemaid nähtusi (Tuglas 1935, 116). Arvustaja meelest on Semper endale omase keeruka stiili lihtsa vastu välja vahetanud ning raamatus segunevad äärmine moodsus ja lihtsus. Tuglase sõnutsi on „Armukadeduse“ näol esimest korda eesti kirjandusloos püütud luua psühholoogilist romaani haritlaskonna elust (samas, 116). Selle arvamusega nõustub ka H. Paukson (1934, 6). Võrdlemisi positiivse ja siinse artikli seisukohalt tähendusliku arvustuse on kirjutanud ennegi mainitud Vilmar Adams, kes peatub muu hulgas soosuhetel, kõneldes naiselikustatud armukadedusest ning Maiste ja teiste meestegelaste auahnusest olla „piisavalt mees“ (Adams 1934, 463). Adams hindab romaani kõrgelt, väärtustades selle läbimõeldud vormi (samas, 464).

Vastukaaluks eelnevale viitab Oskar Urgart, et „Armukadeduse“ uudsus ei ole tollases eesti kirjanduses tervitatav, astudes niimoodi näiteks Tuglase arvamusele vastu (Urgart 1934, 561). Hilisem kriitika nõustub Urgarti sedastusega: Semperi biograaf Erna Siirak hindab monograafias „Johannes Semper“ (1969) romaani retseptsiooni kahepalgeliseks – teksti kiideti kui eripärast, ent samas jäid domineerima kahtlevad iseloomustused (Siirak 1969, 171). Siirak nendib, et romaani liigne kinnijäämine detailidesse ähmastab tervikpilti. Sellele juhivad tähelepanu ka teised kriitikud (Adson 1934; Tammisaare 1934; Siirak 1969, 169–170).

1984. aasta „Eesti kirjanduse ajaloos“ kirjutab romaanist jällegi Erna Siirak. Pooleleheküljelise retsensiooni huvitavaks lisanduseks on väide, et peategelase läbielamistes peegelduvad ta naiskaaslaste psüühilised iseloomujooned

(Siirak 1984, 173). 2001. aasta „Eesti kirjandusloos“ rõhutatakse, et süžee hargneb Maiste vaatepunktist, mistõttu ei saa lugeja Krista motiividest kunagi teadlikuks (Annus 2001, 319). Nendes ülevaadetes tuuakse välja „Armukadeduse“ seos freudistliku psühhoanalüüsiga (Siirak 1984, 173; Annus 2001, 318) ning sellel on peatunud varemgi, näiteks käsitleb arvustaja R.T. romaani pelgalt läbi psühhoanalüütilise prisma, peatudes tegelaste tungidel ja psüühilistel kompleksidel (R.T. 1936, 6).

Areeni unustatud raamatute väljatuhnimise projekti raames esitletakse „Armukadedust“ ühe suurima eesti armastusromaanina, mainides selle vastuvõttu siiski kui „viltusuulist kiitust“ (Undusk 2008). Niisiis on tegu vastuolulise retseptsiooni osaliseks saanud romaaniga, mis on tänapäeva kirjanduskaanonist välja jäänud. Kas see tähendab, et „Armukadeduses“ käsitletakse midagi tollases kontekstis ebamugavat? Kas romaani liigse detailsuse allajoonimisega hoopiski peidetakse midagi? Kas tekst oli kriitikuile ebamugav selle feministliku agenda tõttu? Enne nendele küsimustele vastamist aga selgitan, mis vaatenurgast ja millise rõhuasetusega „Armukadedusele“ lähenen.

„Uus naine“. Tegelikkus ja tekst

„Ah, mulle on see kõik nii läila, ütles Krista ja viskas karbi eemale. Ütle, kas ma tõesti nii välja näen, et ma kuhugi mujale enam ei kõlba kui ainult mehele? Aga nad saavad veel kõik näha! Seda ma ütlen“ (Semper 1934, 140). Nii küsib retooriliselt „Armukadeduse“ kangelanna Krista Leetmaa oma vestluspartnerilt, raamatu peategelaselt Enn Maistelt. Krista küsimus sarnaneb mitmes mõttes tollaste „reaalsete“ eesti kodanlike, majanduslikult kindlustatud noorte naiste arusaamadega oma rollidest ja ülesannetest. See hüüatus räägib hariduse omandamise, reisimise ja töötamise eest: abielu ei ole täisväärtuslikuks olemiseks

tingimata vajalik või vähemasti mitte esmalt eesmärk elus. Säärased taotlused hari- duse, ametikoha, võrdõiguslikkuse ja ka kuns- tilise eneseteostuse vallas on aga tunnuslikud naisemantsipatsiooni, s.o naiste poliitiliste, majanduslike ja sotsiaalsete õiguste eest kõne- leva „uue naise“ hoiakuile.

Modernistliku romaani – millena mää- ratlen ka „Armukadedust“ – üks (paljudest) ellukutsujaist oli tajutav nihe soosuhetes, mis tekkis nii hirmust „uue naise“ ees kui ka ihast tema vastu (DeKoven 1999, 174). Soosuhete nihke käimalükkajaks olid moderniseerumi- sega alanud ning mitmel pool Euroopas (k.a Eestis) 20. sajandi alguses intensiivistunud protsessid, nt vajadus tööjõu järele, haridus- võimaluste paranemine, naisliikumine (Felski 1995, 19, 61–90). Need muutused viisidki „uue naise“ figuuri tekkeni Euroopas, seal- hulgas Eestis. Ühiskondlikult aktiivsete naiste tegevus mõjustas modernistide naisekujutust: sotsiaal-kultuurilised muutused, mis tekita- sid ühtaegu võõristust ja huvi, leidsid tee ka ilukirjandusse. Jõulist „uut naist“ peljati, mis omakorda viis ülemäärase maskuliinsuse rõhutamiseni (DeKoven 1999, 174–175). Sää- rased pinged on eesti kirjanduse puhul tajuta- vad ka Johannes Semperi loomingus.

„Armukadeduse“ ilmumise ajal olid hoia- kud „uutesse naistesse“ pigem vastuolulised. Põhjalikumalt on toonastest murrangutest kir- jutanud kunstiteadlane Katrin Kivimaa (2009, 70–73). Ta osutab, et 1930. aastate Eestis või- mutses konservatiivne ideoloogia, mis sidus naised koduste toimetustega. Valitsevatest ideoloogilistest suundadest juhindudes üritati naiselikkust rangelt piiristada: sõjajärgne mas- kuliinsuse ummik (s.o mehelikkuse mõiste laialivalgumine ja meeste enesetaju muutused, mis olid seotud ühiskonna moderniseerumi- sega), majanduskriis ja selle järellainetus teki- tasid riiklikul, sealhulgas hariduspoliitilisel tasandil, soovi (taas)kehtestada paindumatud naiselikud ja mehelikud identiteedid (samas,

70–71). Ehkki naiste ja meeste võrdõiguslik- kust rõhutati ja naiste ühiskondlikku aktiiv- sust kiideti, seati sellele piirangud. Näiteks ütles Konstantin Päts naisorganisatsiooni Kodumajanduskoda avamisel aastal 1936, et „on neid, kes väga suure kahtlusega vaata- vad naiste seltskondlikust ja poliitilisest elust osavõtmise peale“ (Poska-Grünthal 1936, 91). Kõne kannab arusaama, et naisliikumine on kõigiti tervitatav, kuid seda pelgalt valit- seva rahvusluse ja sooideoloogiaga kooskõlas (Poska-Grünthal 1936, 91–92; Kivimaa 2009, 71). See tähendab, et 1930. aastatel valitsenud ideoloogias üritati ka uuenenud, modernset „naiselikkust“ piiristada. Semperi romaan pai- gutub seega sookriisi ja „uute naiste“ aktiivse tegutsemise konteksti.

Kes on see „uus naine“ ning millal ja mil- liste tegurite koosmõjus ta sündis? 1894. aastal noppis briti kirjanik Ouida (Maria Louise Ramé pseudonüüm) mõiste „uus naine“ välja Sarah Grandi esseest „The New Aspect of the Woman Question“ („Naisküsimumuse uus aspekt“) (Ledger 1997, 9). Samal aastal avaldas Blanche Alethea Crackanthorpe artikli „The Revolt of the Daughters“ („Tütarde mäss“). Ta väitis, et mitteabielus neiu on täieõigus- lik indiviid, kellel peaks olema õigus reisida, kultuuri tarbida ja haridust omandada. Lisaks rõhutas ta, et vallaline neiu väärrib tulevikku, mis hõlmab teisigi väljundeid peale ema- ja abikaasarolli (Crackanthorpe 1894, viidatud Ledger 1997, 11 järgi). Artikkel tekitas inglise pressis palju negatiivset vastukaja. Eelkõige nägid „uue naise“ kritiseerijad ohtu abielu ins- titutsioonile.

„Uueks naiseks“ nimetati nii feministlikku aktivisti, ühiskondlike reformide pooldajat, kirjanikku, aga ka fiktsionaalset konstrukt- siooni, diskursiivset vastust naisõiguslaste lii- kumisele (Ledger 1997, 10, 181). „Uue naise“ esmased ambitsioonid olid seotud hääleõiguse ja haridusega. Briti naised võitlesid endile üldise hääleõiguse aastaks 1923, seega võrdle-

misi hilja: Soomes ja Norras juhtus see aastal 1908 (Blom 2010, 283). Eesti naised said hääleõiguse 1918. aastal ning esimesed naisüliõpilased ilmusid vabakuulajaina Tartu Ülikooli loengusaali aastal 1905 (Kivimäe 1992, 281–308). See on suurem muutus kui praegusajal võib näida, sest domineerivais hoiakuis peeti sajandi alguse naiste „loomulikuks“ ruumiks kodust sfääri, mitte auditooriumit. Ent „uus naine“ tahtis enamat: liikuda avalikes kohtades üksinda ning kanda endale meelepäraseid riideid. Nii ei olnud ta „uus“ mitte ainult tänu oma kultuurilis-poliitilistele vaadetele, haridusele, ameti(soovide)le, vaid ka tänu oma erilaadsele välimusele (Mangini 2001, 75). Ta tõrjus välja iganenud moe, loobudes näiteks korsetist, ta sportis ja suitsetas (Mangini 2001, 75; Kivimaa 2009, 83–84). Seega kõigutas „uus naine“ kehtivaid arusaamu naiselikkusest – valitsevais hoiakuis ettekirjutatud riietumistavasid ja käitumismaneere –, pürgides nii vaimse kui ka kehalise uuestisünni poole.

„Uue naise“ sünd paigutatakse eri ajajärkudesse: angloameerika uurijate sõnutsi juhtus see 1880. aastatel ning sattus ühiskondlike debattide keskmesse sajandivahetusel (Ledger 1997, 9; Heilmann 2000, 1). Eesti kultuuriruumi analüüsid asetatakse „uue naise“ teke 20. sajandi algusse (Kivimaa 2009, 70; Hinrikus 2011, 76). „Uut naist“ on niisiis uuritud ka Eestis. „Armukadedusega“ pea samal ajal ilmus Vera Poska-Grünthali tekst „Naine ja naisliikumine“ (1936), mis annab nii retrospektiivse kui ka ajastukohase ülevaate ühes kronoloogiatega. Tänapäeva eesti uurijatest on peale Katrin Kivimaa süvenenud teemasse kujutava kunsti rakursist ka Ene Lamp (2004, 42–45). „Uue naise“ fenomeni baltisaksa kultuuris on uurinud Liina Lukas (2004, 150–171), samuti on teemaga eksplitsiitselt tegele- nud Mirjam Hinrikus (vt nt 2015a, 174–177), andes hea ülevaate „uuest naisest“ nii Eesti kui ka Euroopa kontekstis. Väga põhjalikult on fenomeni uurinud ka Tiina Kirss, kes võtab

„uue naise“ figuuri lahti suhteis Eesti Naisüliõpilaste Seltsi ajalooga (Kirss 2011, 43–52), ja Eve Annuk, kes analüüsib nähtust eesti esimese feministi Lilli Suburgi töö ja loome taustal (Annuk 2012, 65–81).

Siinne töö on mõeldud öeldu täiendamiseks. Samas ei küsi ma niivõrd, kas Eestis tegutsesid maailmasõdade vahel „uued naised“ ning millised olid nende taotlused või arusaamad soosuhete nihkest. Pigem on fookuses nende arusaamade ilukirjanduslikud representatsioonid. Lähtekohaks on tees, et tekstuaalne „uus naine“ mõjutab „reaalselt“ eksisteerivat „uut naist“ (Ledger 1997, 3). Öeldu haakub Virgina Woolfi võrdlusega ilukirjanduse ning selle külge haakunud niitja ämblikuvõrgu – elu – vahel (Woolf 1994, 30). Woolf väidab, et ehkki ilukirjandus ei ole sama mis „tegelikkus“, on need kaks omavahel seotud, mis tähendab, et „uue naise“ representatsioonid näitavad mingil viisil „tegelikust“, kuid ühtlasi mõjustavad seda, kuidas naised iseennast „reaalsuses“ mõtestavad (vt ka Hinrikus 2011, 38–39). Sellega soovin rõhutada, et fakt ja fiktsioon on tsirkulaarseis suhteis: reaalseid naisi suunavad representatsioonid, millele annavad omakorda sisu lihast ja luust naised.

Samas on ilukirjandus teatavast rakursist soosuhete uurimiseks isegi perspektiivikam. Nimelt ilmnevad just ilukirjanduses eriti reljeefselt muutused naiselikkuse ja mehelikkuse traditsioonilistes tähendustes. Näiteks on ajalookirjutuse või ajakirjandustekstidest tõukuvate uurimustega võrreldes ühiskondlikud piirangud ilukirjanduses lõdvemad. Seetõttu kujutatakse mehelikkuse ja naiselikkuse mustreid ning nende seost meeste-naistega julgemalt, rohkem piire kompides. Ehkki ilukirjandus saab viidata ainult kujutlusele meestest/naistest, mõjutab see siiski seda, kuidas mehed-naised end määratlevad (Witt-Brattström 2004, 1). See omakorda viitab jällegi ilukirjanduslike representatsioonide rollile vormida tegelikust

või ehk hoopis sümbiootilisele suhtele, mis viib arusaamani, et mitte kirjandus ei haaku oma niidikestega fakti külge, vaid pigem moodustavad nad omavahel võrgust koosluse.

Naiselikkuse ja mehelikkuse all pean siinkohal silmas kontekstist sõltuvaid jagatud sooarusaamu, mis määratlevad kõnesolevaid mõisteid nende väidetava essentsi kaudu. See omakorda tähendab, et eksisteerib varjatud eeldus, mis haagib ühte naissoo ja naiselikkuse (ning meessoos ja mehelikkuse), sundides bioloogilistele naistele peale kultuuriliselt toodetud naiselikkuse norme¹ ning tembeldades teisiti käituvaid/mõtlevaid naissoost olendeid „ebaloomulikeks“ (Moi 2000, 32). Neid norme toodetakse ja kinnistatakse muu hulgas keele, diskursuste, institutsioonide (sh seadusandluse, kiriku, majandusvõimu, perekonna) ja kultuuri (sh sotsiaal- ja tavameedia, eri kunstiliikide) abil. Binaarsed hierarhilised opositsioonid naine *versus* mees ja naiselikkus *versus* mehelikkus on Lääne ühiskondades loomulikustatud juba alates Aristotelese arutlustest, mis on koondatud tema „Metafüüsikasse“ ja „Ökonoomikasse“ (Cranny-Francis jt 2003, 2).

Naiste ja meeste „tõelisest“ olemusest on kirjutanud ka mitmed modernsuse kontekstis olulised teoreetikud, sealhulgas Sigmund Freud ja Otto Weininger. Mõlemad huvitusid „naisküsimusest“ ning lähtusid eeldusest, et naiste psüühika ja ühiskonna-kultuuri heaolu huvides sobivad naistele n-ö naiselikud ning meeste n-ö mehelikud rollid. Freud selgitab seda oma viimases loengus naiselikkusest (1933), väites, et kõikide tüdruklaste arengus toimub murdepunkt hetkel, mil nad avastavad, et neil puudub peenis, misjärel suubuvad nad kas neuroosi, ülemäärasesse maskuliin-

susse või normaalsesse naiselikkusse (Freud 1932–1936, 126). Ka Otto Weininger analüüsib oma kirikuulsas traktaadis „Geschlecht und Charakter“ („Sugu ja karakter“) (1903) sooerinevust, süüdistades naisi kultuuri nõrgestamises (Kirss 2011, 42). Tekst ilmus reaktisioonina konkreetsele ühiskondlikule muutusele – naisemantsipatsioonile (Hinrikus 2006, 148). Need kaks nime on olulised seetõttu, et mõlema seisukohad kumavad – ehkki ambivalentse, st vahel soostudes ja vahel lammutatades – läbi „Armukadedusest“. Weiningeriga asub romaan dialoogi naiste ja kunsti pingelise vahekorra kaudu, uurides, kas naine saab olla tõsiseltvõetav kunstnik, ning Freudiga nartsisismi ja armukadeduse mõiste kaudu. Freudiga on „Armukadedust“ suhestatud lausa eksplitsiitselt (vt R.T. 1936, 6). Märkimist väärib ka tõik, et nii freudistliku psühhoanalüüsi kui ka Weiningeri ideedega oli Semper kursis. Mäletatavasti kasutas Semper „Kalevipoja“ rahvaluulemotiivide uurimiseks psühhoanalüütilisi meetodeid ning Weiningeri traktaadi kohta on ta sõna võtnud seoses Randvere „Ruthiga“ (Semper 1978, 63).

Kui Freudi ja Weiningeri järgi on naistele ja meeste kohased teatavad n-ö naiselikud/mehelikud rollid, ülesanded, tegevussfäärid, siis mina lähtun soolisi binaarsusi lõhkuvast uurimistraditsioonist: naissugu ei pruugi käituda/mõelda/elada nende mallide järgi, mida prevaleerivas ideoloogias markeeritakse naiselikenähtena (Hinrikus 2003, 13). Ühtlasi pean alla joonima, et kuigi naiselikkusega seotud tähenduste teisenemine on selle uurimise peamine fookus, vaatlen teatud määral ka maskuliinsuse representatsioone, sest sugu on relatsiooniline mõiste (Hinrikus 2011, 36; Marling 2011, 6). Relatsioonilisuse all pean silmas, et mehelikkus ja naiselikkus tingivad teineteist ning omandavad tähenduse ainult üksteise kaudu. Seega analüüsides naiselikkust, analüüsin ka mehelikkust, isegi kui ma seda ei eksplitsiitselt.

¹ Näitena võib tuua malbuse, koduse, hoolivuse, alandlikkuse; Freudi sõnusti on näiteks väikesed tüdrukud loomuldasa vähem agressiivsed, vajavad rohkem lähedust ning on sõltuvamad kui poisid (Freud 1932–1936, 117).

Järgnevalt soovingi näidata, kuidas ja kui järjepidevalt „Armukadeduse“ naise- ja mehekujutised traditsioonilist naiselikkust toodavad ja murravad. Mida „uue naise“ teke kaasa tõi ja kuidas see mõtlemisviise mõjutas? Kuivõrd on tematiseeritud naiste hariduspüüdlused ja sisenemine avalikku sfääri? Kas naisekujutised ise usuvad emantsipatsiooniideestikku? Kuidas on muutunud hoiakute ja naisemantsipatsiooniga seotud eelmise peatüki alguse tsitaadis esineva Krista sedastus, et talle on „see kõik läila“?

Poodlev naine ja tugev mees

Lääne kultuuriloos on aastasadu naiselikkust vaikumisi või ka häälekalt seostatud kindlate omaduste hulgaga, mis vastandub mehelikkusega haagitud tunnuste kogumile – mõtteviis, mis sai alguse juba antiikkultuurist (Cranny-Francis jt 2003, 1–2). Kuigi „Armukadedus“ vaidlustab traditsioonilist arusaama naiselikkusest, leidub romaanis ka mitmeid näiteid traditsioonilise sooerinevuse taastootmise kohta: nii samastatakse naiselikkust ilu ja passiivsusega, mehelikkust ürgsuse, kinnisuse, tugevuse, tahtejõulisusega (Semper 1934, 39, 113, 133, 162, 196 jne)². Prevaleeriva sooideoloogia raames nimetatakse sellist omaduste kogumit tõeliseks naiselikkuseks-mehelikkuseks. Järgnevalt toongi välja, kuidas Semperi romaanis sugu konstrueeritakse. Kas ja kui-võrd on tegemist traditsiooniliste sooerinevuste taastootmisega? Samuti vaatlen, kuidas haakub sugu romaanis esile kerkivate teemade ja motiividega.

Kõrvaltegelane professor Marras, kelle eriala romaani jooksul ei selgugi, kõneleb protagonist Ennule oma truudusetust abikaasast, kes ta juurest ära on läinud. Naise teguviisidest saab aimu ainult Marrase suu kaudu. Professor Marrase mõtteavaldus algab sedastusega, et ta

ei kannata enda kõrval naist, kes ei vasta tema ootustele loodetud viisil: „Päris võigas oli enese kõrval tunda mõni aeg naist, kellest sa midagi ette ei teadnud, kes, kui talle ostsid siidkleidi või kaelakee, vahel ettetasuks või vastutasuks kogu keha ja hinge valmis oli ohvriks tooma, ja kes teinekord, kui talle läksid kõige suuremat rõõmu tegema, kingituse nii jumala-ükskõikselt kõrvale lükkas. [...] Mina pean muretsema kleidid, pitsid ja käevõrud selleks, et need saaksid meeldida teisele mehele. Mina maksan ja kaup läheb teisele ...” (lk 42–43).

Mehe tõlgenduses assotsieeruvad naiselikkus ja asjahimu. Lõiku kannab idee naisest kui kaubast: esmalt ostab Marras asju, siis abikaasalt mammonaga keha-hinge, muutes naise selle topeltostuga ise kaubaks, mida keegi teine tarbib. Lisaks samastab professor „naisterahva kõige suurema rõõmu“ siidkleidi ja kaelakeega. Asjad, aksessuaarid, ehted ja raha – see on moodsa naise jaoks Marrase irooniliste sõnade läbi ilmtähtis. Näiteks väidab ta, et iga naine teeb enne abiellu astumist kalkulasioone (lk 35). Kolmekümnendate eesti kirjanduses kohtab sarnast mõtet ka Tammsaare „Tõe ja õiguse“ IV jaos, kus ajakirjanik Sutt lõõbib, et naisele ei tähenda armastus mitte lapsi, vaid hoopiski autot (Tammsaare 1983, 47). Nende sõnade tagant aimub naisemantsipatsiooni üks eesmärke: naiste soov omada isiklikku vara, ehkki siin seostab meestegelane abikaasa iseseisvumisiha saamahimu, ahnuse ja edevusega. Majanduslikult iseseisvamad „uued naised“ satuvad traditsioonilisemate hoiakutega tegelastele teravalt hambusse.

Marrase mõttekäik seostub moderniseerimisega ka muus mõttes. Üle-eelmisel sajandi vahetusel Euroopas alanud moderniseerumisprotsessi kiirenemisega kaasnes ka kommertsialiseerumine ja tarbimise kasv (Ledger 1997, 155). Suurte poodide tekkega feminiseerus tarbimine: kaupade hankimisele poogiti külge määratlus „naiselik“. Eestis juhtus see küll märksa hiljem kui mujal Euroopas, kuid

² Semper, Johannes (1934). Armukadedus. Tartu: Noor-Eesti. (Edaspidi kõik viited sellele väljaandele vaid leheküljenumbritega.)

1920.–1930. aastate eesti ilukirjanduses on tarbimine ilmselgelt feminiseeritud (Hinrikus 2011, 77). Siiski tuleks siinkohal teha teatav mööndus. Ehkki tarbimist seostati tõepoolest vaikumisi naistega, ei olnud reaalsuses sugugi vaid naised selles rollis, näiteks töödeb Erik N. Jensen oma käsitluses 1920. aastate mees-tennisistidest, et ka mehed kisti tarbimis põõrisesse (Jensen 2013, 26). Oluliseks sai meeste riietuse uudsus ja ilu (samal, 26). Säärast aina uusi asju – näiteks kingi, kaelasidemeid – iha-levast mentaliteedist saab aimu poeet Elfenbeini (saksa keeli „elevandiluu“) tegelaskuju kaudu, kellest kirjutatakse allpool. Samas ei tasu tarbimise naiselikustamisest pelgalt negatiivset otsida: suurte poodide ja masstarbimise teke osutus omajagu kasulikukski, pakkudes võimalust töötada kodunt väljas, olla sotsiaalselt aktiivne (Hinrikus 2011, 76).

Asjahimu naiselikustub romaanis ka teisiti. Näiteks ilmneb see stseenis, kus pastor Remmelgas on just lõhkunud Kristale kalli kujukese, mis naist pahandab. Kui Krista aga avab hetke pärast Remmelga kingituse, unustab ta katkise kuju. Peategelane Enn kirjeldab seda nii: „Sellest [pakist – M. K.] koorus välja sinine karp, karbis aga puuvilla sees merevaigust kaelakee. Võisin kadedalt nentida, kuidas nüüd hetkeks ununes purukslöödud jumal, ununesin mina. Tühised punakad läbipaistmatud munakesed, aga kuidas nad näo rõõmsaks tegid“ (lk 139–140). Lugeja näeb olukorda Maiste tõlgenduses, mitte Krista sõnade/mõtete vahendusel, mis tähendab, et naise enda arvamus jääb varjatuks. Krista pahameele lõhutud asja pärast parandab kingiks saadud uus. Seega, kui Krista Ennule artikli alguses toodud tsitaadis pajatab, et talle on „see“ kõik läge, mille all võiks mõelda kuramaaži, romantikat, kaaslaste otsinguid ja sellega kaasnevat, siis siit lõigust lähtub muudki. See, et Krista räägib naiste iseseisvumisest, passiivsuse mine- tamisest, on Ennu tõlgenduses õhuloss: tegeli- kes situatsioonides ei suuda Krista tähelepanu- avaldustele, kingikestele, naiseksvõtuvihjetele

külmaks jääda. Abieluvastatus ja karjääri pri- vilegeerimine on „uue naise“ kõrged ideaalid, millega pörkuvad tema märksa igapäevasemad himud. Samas saab tsitaadile läheneda teisiti: purukslöödud jumalat võib tõlgendada vanade uskumuste-hoiakute minetamisena, mis seob Krista tegelaskuju endisaegsete naiselikkuse normide purustamise ja uute vastuvõtmisega, vihjates nõnda Kristale kui „uuele naisele“. See tähendab, et „Armukadeduses“ taastoodetakse traditsioonilisi arusaamu naiseksõlemisest ning seda teevad nii naise- kui ka mehekujutised, kes paradoksaalselt samal ajal neid arusaamu ka lõhuvad.

Seega, Marrase eelarvamuslik suhtumine naistesse ning tema mõttekäigud on naist ala- vääristavad (lk 38, 42–43). Hoopiski avaliku- malt manifesteerib oma arusaamu naiselikkus- est Ennu teine semu Raudhammas, kelle nimi iseenesest viitab juba traditsioonilistele aru- saamadele mehelikkusest. Sellist nimevalikut toetavad ka käitumismustrid, näiteks toorut- semine ja räuskamine. Tema naistevaenulikud ideed on eksplitsiitsed, nimelt vihastub ta vahel naiste peale nõnda, et räägib nende pigistami- sest ja kägistamisest ning murrab ühel naisnu- kul pea otsast (lk 51). Silmarõõm Hermet soo- viks Raudhammas üldse klaaskapis hoida (lk 61). Ehkki need ideed on äärmuslikud, ei selgi- tata tekstis, miks Raudhammas niimoodi kõne- leb/käitub: tema käitumine on kummaliselt marionetlik, vahel vähe usutavgi (Adams 1934, 462). Lisaks jäikadele arusaamadele naisest kui Teisest, s.t mehe alatisest vähem väärtuslikust vastandpoolusest, dihhotoomia privilegeeritud osise – mehe – „teisest“ poolest (Beauvoir 1997, 171, vt ka Hekman 2015, 160), on tal kindlaks- kujunenud tõlgendus ka tõelisest mehelikkus- est. Oma armunud meesnaabrit iseloomustab ta nii: „Hale näha, kuidas ta ennast peegli ees moonutab, pääd õlitab ja lipsu kohendab enne kui välja läheb. Jäta juba buduaaritembud nais- tele, olen talle öelnud. Pole mehe väärt seelikule järgi joosta ja ise nagu parm piriseda“ (lk 203).

Siit johtub traditsiooniline mehelik hoiak ja sellest tingitud käitumine: tunnete salgamine ja välimuse mittetähtsustamine on tegelase sõnutsi mehelik, ehtimine ja kaunistamine naiselik.

Võib märkida, et raudhambalikult lähenedes oleks kogu romaani tegevustik justkui sooliselt kiivas, sest minategelase pihtimus, tema haigetsaamise kirjeldus asetab Maiste haavatavasse positsiooni, paljastab tema emotsioonid. Maiste tunnistab, et valus kogemus tegi temast selle, kes ta on. Raudhamba silmis aga oleks säärane mehelikustumise kogemus „tõelisele mehele“ mittesobilik. Raudhamba äärmuslikud arusaamad haakuvad soosuhete nihkest tuleneva stressiga, mis tekitab maskuliinset protesti uuenenud ja jõulisema naiselikkuse vastu (Witt-Brattström 2004, 3). Maskuliinsuse uurija David Buchbinder väidab, et agressiivne käitumine johtub ühiskonnakorraldusest, kus meestele ja naistele surutakse peale kindlaid identiteete. Modernsetes ühiskondades, kus traditsioonilised soosuhed murenevad, tekitab pingeid meestevaheline võimuvõitlus, mis kirjutab ette füüsilist sitkust, kindlaid seksuaalseid ihasid, majanduslikku võimekust jms. Selline ühiskondlik surveüsteem produtseerib ebakindlust, liialdatud mehelikkuse otsimist, mis omakorda võib päädida naistevastase vägivalga pingete maandamise eesmärgil (Buchbinder 1994, 36, viidatud Cranny-Francis jt 2003, 17 järgi). See seletab ka Raudhamba naistevae nulikkust ja tugeva mehe stereotüübi kinnistamist.

On kummastav, et Raudhamba sõnad ja teod on vastukäivad: manifesteeritud jäikusele järgnevad nii sõnakuulelik allumine Hermale kui ka tema sõnade viivitamatu uskumine (lk 196–198), mis viitab jällegi vastuoludele öeldava-tehtava vahel, nagu Kristagi puhul. Sõnadesse pannakse naiselikuna defineeritud iseseisvus ja mehelik kangus, kuid tegudest johtuvad teistsugused mustrid. Sookriisi temaatikaga haakub klassikalise humanistliku

subjektikäsitluse³ lagunemine, mille teoretiseeringute esiisad on Nietzsche, Freud ja Marx. Antihumanistlike käsitluste kohaselt ei ole subjekt terviklik, ratsionaalne ega kontrolli täielikult oma käitumist-mõtteid (Cranny-Francis jt 2003, 10–11; Kosonen 2003, 181). „Armukadeduse“ tegelased käituvadki tihti vastuoluliselt ning irratsionaalselt. Näiteks nõuab Herma endalt „mehelikku“ tugevust, kuid Ennu tunde pursetele vaatab ta viltu. Tegelased ilmnevad kahtlevate ja vasturääkivatena, olles vahel otsustusvõimetud ja isegi mitmestunud. Herma vastuolulisest käitumisest johtub, et ta (ja teisedki tegelased) mitte ainult ei taastooda „loomulikku“ naiselikkust/mehelikkust, vaid surub seda peale ka teistele. Koos Hermaga taunib ka Raudhammas peategelast Ennu traditsioonilise mehelikkuse õõnestamise pärast: „Raudhambale oli võõrastav see, et ma oma tundmusi ei katsunudki varjata. Naiselik nõrkus, oli ta arvanud, mees häbeneks“ (lk 163). Peategelane – lubades oma tundmustel pulbitseda – õõnestab siin traditsioonilist mehelikkust, mis paneb emotsioone halvaks.

Niisamuti toimib meestegelaste hulgas põlu all olev luuletaja Elfenbein, kes on sõnaohter ja peenutsev ning hoolitseb oma välimuse eest – tema küüned on poleeritud, nägu parfüümitud (traditsioonilise sooideoloogia vaatepunktist feminiinsed omadused). Raudhamba jäikadele ideedele vastab Elfenbein: „Millest sul niisugune tahe kõiki ühesugusteks jõumeesteks muuta?“ (lk 21). Niimoodi on Elfenbein ja Enn märksa moodsamad tegelaskujud kui Raudhammas, Marras ja vahest isegi Herma. Nende – eelkõige Ennu, kuna tema mõttemaailmadest saab lugeja põhjalikumalt aimu – arusaam oma mehelikkusest on murenemas ning neile ei sobi ettekirjutatud soostereotüübid.

³ Humanistlikus subjektikäsitluses peetakse inimest terviklikuks, mõistuspäraseks ja üheseks indiviidiks, kes määrab ise oma teguviisi (Kosonen 2003, 200–201; Cranny-Francis jt 2003, 9–13, 42).

Enn ja võib-olla ka kõrvaltegelane Elfenbein otsivad uut maskuliinsust, soovivad olla „uued mehed“⁴ (Ledger 1997, 83).

Nagu juba osutatud, on Krista tegelaskuju konstrueeritud ka traditsioonilise sooideoloogia kaudu. See ilmneb näiteks Krista nartsissismis, mis iseendale suunatud armastusena, eneseimetlusena väljendub eri modernsuse teoreetikute järgi meestel ja naistel erinevalt (Cranny-Francis jt 2003, 152). Nartsissismi on määratletud eelkõige psühhoanalüütilises traditsioonis ning freudistliku psühhoanalüüsi mõjutused tulevad esile näiteks „Armukadeduse“ naispeategelase tähelepanuiha kaudu. Freudismis seostatakse nartsissismi just naiselikkusega, eeskätt naiste väidetava sooviga olla armastatud, mitte nii väga ise armastust pakkuda (Freud 1932–1936, 132). Freudi sõnutsi areneb peenisekadeduse tõttu naistes alaväärsustunne, mis kanaliseeritakse edevusse ja eneseimetlusse (samas, 132). Ütleb Maistegi Krista kohta, et teda peab keegi terveks armastama (lk 218). Enn Maiste mõtleb Krista haiguse all tema ikka ja jälle ilmnevat kurbust. Ehkki Krista toiduks on lõputu tähelepanu (lk 79), on ta samas väga ebakindel: süüdistused ja vassimised tulenevad tihti just hirmust, et Enn teda petab. Siin tuleb paratamatult tõmmata paralleele Tammsaare „Tõe ja õiguse“ IV⁵ osast pärit abielupaari Karin ja Indrek Paasiga. Karin otsib samuti pidevalt imetlust ja süüdistab abiakaasat noorte naiste vaatamises (Tammsaare 1983, 177, 319).

Ent Indreku-Karini ning Ennu-Krista võrdlemisel tuleb esile oluline erinevus „Armukadeduse“ ja „Tõe ja õiguse“ IV jao vahel. Nimelt konstrueerivad jutustajad meesprotagoniste erinevalt: kui Indreku tundmusi

ja armukadedust kirjeldab jutustaja valdavalt tasakaalukalt, siis Ennu kiivusetormid on lugeja ees täiesti alasti. Enn on kohati isegi paranoilisem kui Krista, pihtides näiteks naise endise peigmehe sõnadest tekitatud „konvulsiivsetest tõmblustest hinge hellakstehtud pinnal“ (lk 178). Maiste kirjeldab detailselt kannatusi, mida ta peab seoses armukadedusega läbi elama. Muidugi mängib siin rolli jutustamistehnika: „Armukadeduse“ minajutustuse kaudu näeb lugeja peategelase pähe, loeb tema tundmuste halastamatult täpseid kirjeldusi, ehkki minajutustaja vaatepunkt jällegi takistab teiste tegelaste käitumise ja mõtete mõistmist. „Tõe ja õiguse“ IV osas vaatab Indreku pähe kõiketeadev jutustaja, surudes mehe tunded n-ö objektiivsemasse vormi.

Siit tuleneb ka Enn Maiste armukadeduse detailne läbivalgustus. Armukadeduse mõiste viib tagasi Freudini ja „Armukadeduse“ liigitamiseni psühhoanalüütiliseks teoseks. Romaani võtmemoistest – armukadedust – on Freud lahanud näiteks oma 1933. aastal peetud loengus naiselikkusest, kus ta väidab eksplitsiitselt, et kadedus ja armukadedus on naises alati intensiivsemad kui mehes, mis tuleneb jällegi naise kadedusest mehe sugutunnuste vastu (Freud 1932–1936, 125). Eri valdkondades on tugevamat armukadedust omistatud nii meestele kui ka naistele, kuid Freud käsitleb naisi (armu)kadedamatena (Moi 1982, 53–57). Siiski ei väida ta, et mehed ei ole armukadeduseks võimelised, vaid et naistes on see tunne prevaleerivam (Freud 1932–1936, 125). Siit järeldan, et olugi et „Armukadedus“ toetub psühhoanalüütilistele kujunditele, tehnikatele, teemadele (lapse seksuaalsus, siseilma laskumine, rääkimise teraapilisus, „vastupanupesadele“ tähelepanu pööramine (vt lk 9), teadvustamatuse rõhutamine jne), asub Semperi „Armukadedus“ ka freudismiga kriitilisse dialoogi, sest armukadedusaisting on võrdväärset tugev nii mehes kui ka naises. Samuti haakub Ennu

⁴ Ledger peatub uue mehe mõistel õige põgusalt, seostades seda homoseksuaalse ja intellektuaalse unistaja figuuriga (Ledger 1997, 83).

⁵ Retseptisioonist puudub „Armukadeduse“ ja „Tõe ja õiguse“ IV osa võrdlus.

armukadedus moderniseerumisest tingitud traditsioonilise maskuliinsuse kriisiga ja meeste feminiseerumisega.

Eelöeldust järeldub, et kuigi „Armukadeduse“ sooideoloogia tundub pikikarva⁶ lugemisel reserveeritud, on romaanis mitmeid vihjeid muutunud sookäsitlusele. „Uue naise“ representatsioonidele on tihti külge haagitud traditsiooniliselt mehelikud atribuudid (Ledger 1997, 17) ja „uued mehed“ on sel viisil naiselikustunud. Järgmises peatükis vaatlen lähemalt, kuidas „uut naist“ säärase strateegia abil konstrueeritakse ning kuidas kujutatakse „uue naise“ sagedast meessoost kaaslast ehk modernset kunstnikku või „uut meest“.

„Mehelikud“ naised ja „naiselikud“ mehed

Romaani avastseenis kohtuvad restoranis neli sõpra: peategelane Enn, Marras, poet Elfenbein ning Raudhammas. Lõbus argijutt kandub põhimõttekindluse olulisusele, mida poet väartustab, pahandades sellega Marrast, kes peab kunstnikke tujukateks. Professor Marras tõdeb, et ei usalda kunstnikke ega naisi, assotsieerides neid korratuse ja lohakusega: „Kunstnikule on aga kõik põhimõtted ja mõtted ainult mängimiseks. Sellepärast ma neid hästi ei usalda. Nagu naisigi. Ikka tujud, kapriisid, meeleolud, tundmused ... Mehele see nagu ei kõlba. Mõistlik mees häbeneb neid kui nõrkusi“ (lk 15). Marras seostab oma mõttekäigus kunstniku figuuri ja feminiinsuse – seos, mida modernsetes tekstides sageli kohtab (Witt-Brattström 2004, 2–3). Ta

suunab oma märkuse koloriitsele, isegi karika-tuursele Elfenbeinile, kellesse suhtutakse meeste keskis vaenulikult, mis seostub traditsioonilise mehelikkuse kandjate (nt Marrase) hirmuga meeste feminiseerumise ees. Tundeline Elfenbein hirmutab tollaegseid väikekodanlikke konservatiive, sest oma käitumise ja sõnadega kustutab ta võrdusmärgi meeste ja mehelikkuse vahelt. Värvikat meeskunstnikku tõlgendati „uue naise“ kaasosalisena, selle kaudu ka naiseliku mehe ja ühiskonna allakäigu põhjustajana (DeKoven 1999, 174–175; Witt-Brattström 2004, 2–3).

Marrase mõttekäik toodab varjatult opositsiooni mehelikustatud looming *versus* naiselikustatud loominguvõimetus, mis haakub arusaamaga naistest kui iseseisvaks loominguks mittevõimelistest. Selle taustaks on modernse kunstniku figuurid, mis on 19. sajandi Euroopa kultuuris maskuliniseeritud (Hinrikus 2015b, 207), nii nagu arusaam geniaalsusest ja andekusest üldisemaltki (Battersby 1989, 3). 20. sajandi alguses, kui naisliikumise hoogustudes naised avalikku ellu astusid, võimendusi seosed andeka meeskunstniku ning andetu ja diletantliku naise vahel veelgi. See muutus tekitas ebakindlust ja arusaamatusi, mistõttu võtsid vedu antifeministlikud ideed, sh Otto Weiningeri kurikuulsad väljaütlemised. Weiningerlike ideede kohaselt ei ole naised suutelised ümbritsevat nägema-analüüsima, ideid produtseerima, liiatigi neid loomingusse salvestama. Naised ei ole sellise ideoloogia järgi võimelised ei iseenda ega teiste käitumist eritlema ega loogiliselt argumenteerima, takerdu-des seetõttu iseendasse (nt Krista nartsissism), mistõttu ei saa olla filosoofiliseks refleksiooniks võimelisi tõelisi naiskunstnikke (Weininger 2005, 98; vt ka Hinrikus 2015a, 183). Naiskunstnikke madaldava mõttelaadiga on suhestunud ka Semper, väites oma päevaraamatus, et naise geenius seisneb iseenda loomises, mehe geenius loomises ja selle endast äraandmises (Semper 2013, 9). Säärane ideoloogia võis

⁶ Pikikarva lugemine on autori vaatepunktide omaksvõtt ja tekstiga nõustumine, see on ideoloogiliselt pime lugemine. Sellele vastandub vastukarva lugemine, mis on Steph Lawleri (2010, 44) sõnusti eelkõige kriitiline suhestumine analüüsitava tekstiga. Selline tekstianalüüsi võte on vaenujalal intentsionalismiga (viimast kritiseerib nt Bal 1999, 11–12). „Vastukarva“ lugeja tõlgendab teksti pigem autori kavatsuste ja tahte vastu, astudes sellega liibuvasse, avatud dialoogi.

muserdada ka Kristat-Hermat, kes ei suudagi end kunstnikena – erinevalt meeskunstnik Elfenbeinist – teostada.

Samas suhtutakse ka Elfenbeini kunsti kahtlevalt: ehkki Elfenbein on loominguliselt aktiivne ja manifesteerib usku oma võimekusse, ei leia tema ambitsioonid meessõpruskonnas kiitust. Ent minategelase Enn Maiste vahelkord Elfenbeiniga on vastuolulisem: sisekõnes poeedi paabulinulikkust ja küünte närimist halvaks pannes nendib Maiste, et need omadused sundisid mehele vastu mõtlema, „ka siis, kui ta sõnades võib-olla leidis tõtt“ (lk 22). Mõeldu näitab, et mingisugused käitumis- ja enesenäitamisviisid sünnitavad meestegelastes vastupanu, isegi kui neid maneere saadavad arukad mõtted. Ka võib vaenuliku suhtumise taga olla mehe seksuaalne sättumus. Elfenbeini homoseksuaalsusele viidatakse loo alguses, näiteks ütleb Raudhammas, et „sinusugune erand tuleks kuuks paariks anda mõne külma kaprali kätte“ (lk 20). Seda kinnitab romaani lõpuosas asetleidev homoerootiline stseen Maiste ja Elfenbeini vahel (lk 246–247), mis on tollases eesti kirjanuse soorepresentatsioonide kontekstis võrdlemisi radikaalne. Nimelt öölokaalis sinasõprust juues läheneb Elfenbein Ennule, üritades talle kolme suudlust anda. Enn teeskleb, et ei märka seda, misjärel haarab poeet temast kätega kinni, kuid Enn tõukab ta eemale, nimetades juhtunut „ilgeks“ (lk 246–247). Osutatud stseen seab kahtluse alla heteronormatiivsuse eelduse, mis konstitueerib feminiinsust ja maskuliinsust normina ning loomulikustab ainult heteroseksuaalsuse (Cranny-Francis jt 2003, ix, 20). Kuigi Ennu jaoks on intsident jälk, avavad nad Elfenbeiniga mehelikkuse mõiste uutele tähendustele. Sellest johtuvalt näib aiva enam, et „uuest naisest“ on väga raske rääkida, analüüsivama „uut meest“.

Laiemas kontekstis tähistab „uue naise“ esiletulek jõulist nihet mitte ainult naiselikkuse mõtestamises, vaid üldse uute olemisviiside kompamist. See on 19. sajandi subjektsuse mää-

ratluste teisenemise märk ning uute – moderniseerumiskogemust peegeldavate – subjektsusvormide esilekerkimise osutus. Samamoodi nagu Enn ja Elfenbein, kes lõhuvad mehelikkusega harjumuspäraselt seotud tähendusi, protesteerivad ka naistegelased terminiga *naiselik* seostatud tavapäraste tähenduste vastu, mis on liiatigi romaanis negativiseeritud (lk 60, 133). Nad soovivad olla midagi enam, kui on *naiselik* läänelikus mõtlemisviisis valdavalt tähistanud. Krista astub vastu Ennu väitele, mis samastab naiselikkust passiivsusega, nimetades seda ülekohtuseks eelarvamuseks (lk 133). Selle avalduse mõte on, et naine ei pea tingimata olema naiselik passiivsuse, sõltuvuse, nõrkuse, alistuvuse terminites, vaid on ka teistsuguseid naiseks olemise viise. Ent kui säärane naiselikkus on iganenud, siis kuidas n-ö teha „uut naiselikkust“? Paradoksaalsel kombel võib pöörduda traditsioonilise mehelikkuse määratluste poole: „uue naise“ üks strateegilisi tekstualiseerimisviise ongi naistegelaste tavaarusaamades mehelikena domineerivate omaduste – jõulisuse, tormakuse, sõnakuse, aktiivsuse – külgepookimine (Ledger 1997, 13).

Eelkirjeldatud omadused nähtuvad ka Krista käitumisest: ta otsib ise Ennuga kontakti, on lausa pealetükkiv (lk 76). Mõlemad naistegelased sedastavad, et ei kannata iseloomunõrkust ning peavad tugevust ja põhimõttekindlust positiivseiks iseloomuomadusteks (lk 71, 80). Kujundlikult tuleb Herma vastuseis traditsioonilistele arusaamadele feminiinsusest välja klaverimängu stseenis. Maiste sedastab: „Mõni nädal tagasi olin selle tüki ettekandeviisi kohta teinud märkuse, et see on „naiselik“ ja „dekoratiivne“ ja et Herma sõrmedele sobib enam peen pärlmäng kui mehelik jõulöö“ (lk 60). Märkus muudab Herma eriti trotslikuks ning tema järgmine klaveripala tõlgitsus on nimme tormakas, forseeeritud, võidukas, riukalik. Herma käitumine näitab eksplitsiitselt „uue naise“ massu loomulikuks peetavate naiselike omaduste vastu.

Ta astub nendega võitlusse ning mitte ebamääraselt, vaid muutes teadlikult iseenda käitumismaneere, žeste, tempokust jm, toimides maskuliinselt. Siin võib tajuda ka freudistlikke lausungeid. Freud sedastas (ehkki hiljem ka kukutas selle väite) oma loengus feminiinsusest, et mehelikkuse all peetakse enamasti silmas aktiivsust ja naiselikkuse all passiivsust, tuues näiteks suguelundite eripärad ning suguakti iseloomu (Freud 1932–1936, 114).

Nii on „Armukadeduse“ naistegelased mässumeelsed. Samas see mäss ei ole üheselt mõisteta, vaid põimunud vastuoludega. Krista küll taunib Ennu naiselikkuse jäiga defineerimise pärast, ent Herma „mehelikku“ riietumismaneeri ja kõnnakut halvustab. Ta siunab Herma ebagraatsilisust ning veidrat rõivastumist, demonstreerides nõnda, et on Hermast konservatiivsem – ta käitub kooskõlalisemalt arusaamadega, milline peaks olema „tõeline“ naine. Vaadeldes ülesvõtet Hermast, kiidab ta pelgalt efektitak lakka laubal, proportsionaalset nägu, st välist, olles niimoodi Herma suhtes naiselikult mittesolidaarne. Selline järjepidetu käitumine sulandab ühte Krista emantsipatsioonipüüde ja traditsioonilise naiselikkuse ideoloogia taastootmise. Samuti on selline mitetekoherentsus modernsetele tegelastele laiemaltki iseloomulik. Näiteks ütleb Enn otse välja, et teise naistegelase, Herma „hing oli täis vastuoksusi“ (lk 61). Neid vastuoksusi üritab Enn ka tõlgendada. Samas on lugejal keerukas mõista, kas järgnevas vahejuhtum on rõhu all eelarvamuslik arusaam naiste üliemotsionaalsusest või pigem nähtub sellest moodsa inimese heitlik loomus: „Hüppas [Herma – M. K.] siis lustiliselt mu diivanile, seda paar korda üles-alla vedrutades. Ta oli vallatu. [...] äkki aga tuli pööre Herma tujju. See murdis mulle täiesti ootamatult ülilõbusast vaikseks ja tõsiseks. Ta lamas nüüd kogu oma pikkuses diivanil, käed risti rinnal, silmad kinni, nagu puusärgis“ (lk 192–193). Selles groteskes stseenis saab aktiivsest ja vitaalsest naisest ühtäkki surnut meenutav passiivne olend.

Teisal sedastab Enn, et Herma vastuoksus on teesklus (lk 193). Romaani mitmest kohast nähtub sooga seotud tähenduste-piiride paigalt-nihkumine: mis ühel hetkel raudne, see teisel juba muutunud. Siiski on romaani naistegelasi kujutatud enamjaolt „maskuliinses“ võtmes.

„Uut naiselikkust“ otsides ei asu naisekujud leiutama midagi ennekuulmatut, vaid käituvad sageli viisil, mida harjumuspäraselt tajutakse mehelikuna. Need atribuudid on muu hulgas sõltumatus, haritus ja avaliku sfääri eelistamine kodusele (DeKoven 1999, 174). Kuidas seostub öeldu romaani naiskangelannadega? Kas nad murravad kodust välja ja püüdleavad hariduse poole? Kuivõrd lihtne on neil end (loominguliselt) teostada?

Krista ei ole kirklik ühegi konkreetse elukutse suhtes, ent manifesteerib jõulist iseseisvumissoovi: „Ja mis ma siis peaksin päale hakkama? Kas tõesti ootama meest? Ei, mina ei mahu neisse raamidesse siin. Mul on vaja midagi suuremat. Kui mul annet ei ole, nagu sina vahest arvad, siis on mul töötahet ja püsivust. Ma võin tööd teha hommikust õhtuni. Ma võin kümme aastat õppida, aga midagi peab minust saama. Eluaeg teiste armuleiva süüa, seda ma ei taha“ (lk 141). See äärmiselt tihe lõik näitab eelkõige Krista teadlikkust tollase naise positsioonist Eesti ühiskonnas ja talle ettekirjutatud väljunditest, mida ta artikli alguses toodud tsitaadis nimetab „läägeks“. Krista sedastab, et tema ei mahu nendesse raamidesse, ning soovib lõhkuda prevaleerivaid soostereotüüpe. Ta näeb läbi normina toimivast soorinevusideoloogiast, mis seob naise koduse sfääri ja emarolliga. Ent kurioosne on siin see, kuidas ta seda teeb. Sõltumatus iha põimub Krista iganenud arusaamadega. Tema sõnadesse on kodeeritud arusaam naise usinusest, mida vastandatakse mehelikule analüüsivõimele ja andekusele. Krista usub, et tal ei pruugi olla ainukordsust, lahtist pead, kuid seda on ta valmis korvama metsiku tublidusega. Tegemist on soolistatud ja hierarhilise dihhotoomia –

mehelik loovus *versus* naiselik käsitööoskus – taastootmisega, millele juba eespool viitasin seoses opositsiooniga kunst *versus* naine. See tähendab, et isegi kui Krista on ideeliselt „uus“, on tema n-ö parandusettepanekud iganenud, mis teeb Semperi naiskonstruktsioonist kahe faasi vahele jäänud karakteri, kes ei ole ei „uus“ ega ka „endisaegne“.

Herma on loomingulisuse vaatepunktist modernsem. Talle on muusika kõige olulisem (lk 102). Klaverit mängides kaob ta täielikult loomesse, tema pühendumust kunstile kirjeldab meespeategelane Enn „tööaplusena“ (lk 59). Veelgi enam, Herma ei soovi teha sooliselt määratletud kunsti, tema eesmärk on mängida universaalselt kaunilt, olla tõsiseltvõetav, hoolimata oma sookuuluvusest. Tammsaare järgi on see võimatu: kunsti huvidega naine viib sügava kunsti langusesse (Tammsaare 1986, 175). See arvamus näitlikustab jällegi varem alla joonitud hoiakut, mis ei omista naisele loomingulist potentsiaali: loomingulisus on meeste vald, naiste võimuses ei ole „puhast kunsti“ teha. Nii on modernne kunstnik maskuliniseeritud (Hinrikus 2015b, 207) ja naiskunstnikud on alati erandid, liigitudes sellisel juhul „maskuliinseteks“. Seda näitabki ilmekalt Herma karakter.

Nõnda nähtub, et Herma ja Krista soovivad luua, töötada, reisida – paigutada sotsiaalsesse tegelikkusesse uut moodi, täita uusi positsioone, mis vastanduvad traditsioonilistele –, kuigi eesmärkideni nad romaani sündmustiku jooksul ei jõua. Nad manifesteerivad karjääriiha läbi mehelikuks peetud agressiivsuse ja kindlameelsuse, läbi traditsiooniliste arusaamade maskuliinsusest. Naistegelased maskuliniseeruvad (ja meestegelased feminiseeruvad), et otsida uusi olemisvorme, elada täielisemalt. Herma ja Krista avanevad lugeja ees feministlikult. Tollase Eesti kontekstis on see kahtlemata uuenduslik.

Kokkuvõte

Selles uurimuses vaatlesin, kuidas „Armukadedus“ konstrueerib eri vaatepunktidest nii nais- ja meeskujutiste suhestumist uuenenud kultuurisituatsiooniga kui ka nende nõustumist valitsevate arusaamadega või mässu ühiskondlike ettekirjutuste vastu. „Armukadedus“ on teise senevate soosuhete kontekstis sümptomaatiline tekst, kuna naiselikkust ja mehelikkust mõtestatakse selles silmatorkavalt palju.

Nais- ja meesrepresentatsioonide analüüsist joonistus välja nii traditsioonilist naiselikkuse-mehelikkuse visandust kui ka emantsipatoorseid ideid: mitmes tegelases (Kristas, Hermas, Ennus) on „uudsus“ ja mässulised ideed põimunud traditsioonilise käitumisega. Herma sõltumatus manifestatsioonid, julge rõivastus, kunstilise iseseisvuse iha kombineeruvad harjumuspäraselt naiselikustatud nõrkushetkede-peavaludega ja maskuliinsuse vanamoodsa tõlgendusega. Krista jutlustab tugevust, aktiivsust, samas siunab Herma kehva õmblejannat ja rõõmustab järjekordse kaelakee üle. Naistegelasi innustavad soosuhete nihkega kaasnenud uuendused, kuid nad ei saa täielikult vabaks kultuurilistest soopiirangutest.

Ka meestegelastes tekitab mainitud nihe ja „uus mehelikkus“ kimbatust, mida väljendatakse nii ülemäärase maskuliinsuse nõudmisega kui ka tavapäraselt feminiseeritud emotsionaalsuse sarjamisega. Samas aduvad Elfenbein ja protagonist Enn, et ettekirjutatud soolistatud käitumisnormid on neile kitsad, ning nad toimivad ise uuendusmeelsemalt (nt edevamalt, avatumalt) kui Marras ja Raudhammas. Viimane jutlustab küll „tõelist mehelikkust“, kuid tema käitumismustrid on naiselikustatud, väljendades kuulekust ja kergeusklikkust. Esile kerkinud vastuolud „uues mehelikkuses“ ja „uues naiselikkuses“ on sageli vahendatud läbi freudistlike ja feministlike (vastu)lausungite.

Niisiis on romaani tegelased modernsed ja ambivalentsed. Kui Tammsaare kuulsamaid

naistegelasi Karin Paas igatses tihti imetlust ja ümmardamist, näitavad Semperi Krista ja Herma julgelt, et nemad seda ei soovi, samas jällegi sellele vastu rääkides. Ehkki nad ei käitu järjepidevalt emantsipatsioonideede kohaselt, nähtub, et senini prevaleerinud soostereotüübid, naise elu klassikalised käsitlused on Hermale ja Kristale pigem läilad. Ka näitas romaani süvenemine, et „uut naist“ ei ole võimalik uurida maskuliinsust eritlemata.

„Armukadedus“ oli ajastu kriitikuile ebamugav, sest sooideoloogia selles on tuntavalt uus. Siinsest uurimusest saab järeldada ja edasi arendada arusaama, et Johannes Semperi tekst on murranguline. Ja see „see“ Krista hurjutuses, millele viitasin artikli alguses, ei tähendagi midagi muud kui endisaegset naiselikkust. „Armukadedus“ aga alles ootab täielisemat analüüsi ning mitmete ebakindlate kriitikute poolt öeldu kukutamist või vähemasti vaidlustamist.

Kirjandus

- Adams, Vilmar (1934). Semperi „Armukadedus“. – Üliõpilasleht, nr 13, 462–464.
- Adson, Artur (1934). Johannes Semperi esikromaan. – Kunst ja Kirjandus, Päevalehe erileht, nr 51.
- Annuk, Eve (2012). Sooküsimus eesti ajakirjanduses 19. sajandi lõpul ja Lilli Suburgi „uus naine“. – Ariadne Lõng, 65–81.
- Annus, Epp (2001). Psühholoogiline romaan 1930. aastatel. – Eesti kirjanduslugu. Tartu: Koolibri, 318–320.
- Bal, Mieke (1999). Quoting Caravaggio: Contemporary art, preposterous history. Chicago, London: University of Chicago Press.
- Battersby, Christine (1989). Gender and genius: Towards a feminist aesthetics. Bloomington: Indiana University Press.
- Beauvoir, Simone de (1997). Teine sugupool. Tallinn: Vagabund.
- Blom, Philipp (2010). 1908: Pöörsed aastad. Euroopa 1900–1914. Tallinn: Varrak, 269–302.
- Cranny-Francis, Anne; Waring, Wendy; Stravropoulos, Pam, Kirkby, Joan (2003). Gender studies: Terms and debates. New York: Palgrave Macmillan.
- DeKoven, Marianne (1999). Modernism and gender. – The Cambridge Companion to Modernism. Ed. Michael Levenson. Cambridge: Cambridge University Press, 174–193.
- Felski, Rita (1995). The gender of modernity. Cambridge, London: Harvard University Press.
- Freud, Sigmund (1932–1936). Femininity. – New introductory lectures on psycho-analysis and other works. Volume XXII. The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud. London: The Hogarth Press, 112–135.
- Heilmann, Ann (2000). New woman fiction: Women writing first-wave feminism. London: Palgrave Macmillan.
- Hekman, Susan (2015). Feminism. – Kriitilise teooria käsiraamat. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 149–164.
- Hinrikus, Mirjam (2003). Tammsaare „lapsnaised“. A. H. Tammsaare naistegelastest 19. ja 20. sajandi

- vahetuse kultuurikontekstis. Feministlik vaatenurk. – Haridus, nr 11, 12–17.
- Hinrikus, Mirjam (2006). J. Randvere „Ruth“ ja Otto Weiningeri „Geschlecht und Charakter“. – J. Randvere „Ruth“ 19.–20. sajandi vahetuse kultuuris. Toim. Mirjam Hinrikus. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, 145–169.
- Hinrikus, Mirjam (2011). Dekadentlik modernsusokogemus A. H. Tammsaare ja nooreestlaste loomingus. Doktoritöö. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Hinrikus, Mirjam (2013). Modernsusokogemuse kriisist A. H. Tammsaare loomingus ja romaanis „Ma armastasin sakslast“. – Armastus ja sotsioloogia. A. H. Tammsaare „Ma armastasin sakslast“. Toim. Mirjam Hinrikus, Jaan Undusk. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, 11–49.
- Hinrikus, Mirjam (2015a). Tammsaare's constructions of femininity in light of Weininger's concept of sex difference. – Journal of Baltic Studies, 46 (2), 171–197.
- Hinrikus, Mirjam (2015b). J. Randvere's „Ruth“ as an example of literary decadence and the quintessence of young Estonia's (1905–1915) modern ideology. – Interlitteraria, 20/2, 199–214.
- Jensen, Erik N. (2013). Body by Weimar. Athletes, gender and German modernity. New York: Oxford University Press.
- Kirss, Tiina (2011). „Uus naine“ ja Eesti Naisüliõpilaste Seltsi algaastad. – Eesti Naisüliõpilaste Selts 100: Vaateid ajaloost. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 43–52.
- Kirss, Tiina (2006). Ruthi õed: sajandipöörde naiste reaalsus ja fantaasia. – J. Randvere „Ruth“ 19.–20. sajandi vahetuse kultuuris. Toim. Mirjam Hinrikus. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, 71–98.
- Kivimaa, Katrin (2009). Rahvuslik ja moderne naiselikkus eesti kunstis 1850–2000. Tallinn, Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kivimäe, Sirje 1992. Estnische Frauenbildung in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts. – Nordost-Archiv: Zeitschrift für Regionalgeschichte, Neue Folge, I (2), 281–308.
- Koivunen, Anu (2003). Emantsipatsioon. – Vötmesõnad. Toim. Anu Koivunen, Marianne Liljeström. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 77–110.
- Kosonen, Päivi (2003). Subjekt. – Vötmesõnad. Toim. Anu Koivunen, Marianne Liljeström. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 179–206.
- Laak, Marin (2000). Estonian literature in the 1920s and 1930s. – Estonian Literary Magazine, 11. <http://elm.estinst.ee/issue/11/estonian-literature-1920s-and-1930s/>.
- Lamp, Ene (2004). Ekspressionism Eesti kujutavas kunstis. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia.
- Lawler, Steph (2010). Stories and the social world. – Research methods in cultural studies. Ed. Michael Pickering. Edinburgh: Edinburgh University Press, 32–49.
- Ledger, Sally (1997). The new woman: Fiction and feminism at the *fin de siècle*. Manchester, New York: Manchester University Press.
- Lukas, Liina (2004). *New women* baltisaksa kirjanduses. – Ariadne Lõng, 1/2, 150–171.
- Lunn, Eugene (1982). Marxism and modernism: An historical study of Lukács, Brecht, Benjamin and Adorno. London: University of California Press.
- Mangini, Shirley (2001). Las modernas de Madrid. Las Grandes Intelectuales Españolas de la Vanguardia. Barcelona: Ediciones Península.
- Marling, Raili (2011). Sissejuhatus. – Sissejuhatus soouuringutesse. Toim. Raili Marling. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 7–17.
- Moi, Toril (1982). Jealousy and sexual difference. – Feminist Review, 11, 53–68.
- Moi, Toril (2000). Feministlik, naissoost, naiselik. – Ariadne Lõng, 28–40.
- Paukson, H. (1934). Joh. Semperi „Armukadedus“. – Postimees, nr 329, 1. detsember, 6.
- Poska-Grünthal, Vera (1936). Naine ja naisliikumine. Peajooni naisliikumise ajaloost ja probleemistikust. Tartu: EKS.
- R.T. (1936). Johannes Semperi „Armukadedus“. – Õpetajate Leht, nr 21, 22. mai, 6.
- Semper, Johannes (1934). Armukadedus. Tartu: Noor-Eesti.
- Semper, Johannes (1978). Mälestused. Teosed XII. Tallinn: Eesti Raamat.
- Semper, Johannes (2013). Päevaraamatud. Tartu: Ilmamaa.
- Siirak, Erna (1969). Johannes Semper. Tallinn: Eesti Raamat.

Siirak, Erna (1984). Johannes Semper. – Eesti kirjan-
duse ajalugu, IV köide, 1. osa. Tallinn: Eesti Raamat,
161–176.

Tammsaare, Anton Hansen (1934). J. Semperi „Armukadedus“. – Vaba Maa, nr 28, 31. detsember.

Tammsaare, Anton Hansen (1983). Tõde ja õigus IV. A. H. Tammsaare kogutud teosed, 9. kd. Tallinn: Eesti Raamat.

Tammsaare, Anton Hansen (1986). Midagi naisest, kunstist ja kunstnikkudest... – A. H. Tammsaare. Pub-
litsistika I (1902–1914). Kogutud teosed, 15. kd. Tallinn: Eesti Raamat, 174–178.

Tuglas, Friedebert (1935). Eesti romaan 1934. – Eesti Kirjandus, 109–126.

Undusk, Jaan (2008). Areen meenutab raamatuid, mis ei vääri unustust. – Areen, 30. aprill.

Urgart, Oskar (1934). Kirjanduslik ülevaade. Johannes Semper: Armukadedus. – Eesti Kirjandus, 561–563.

Väljataga, Märt (2010). Jutustamistüübid, jutumaailmad ja kirjanduslugu. – Jutustamise teooriad ja praktikad. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 31–35.

Weininger, Otto (2005). Sex and character. An investigation of fundamental principles. Bloomington: Indiana University Press.

Witt-Brattström, Ebba (2004). The new woman and the aesthetic opening: Unlocking gender in twentieth-century texts. Huddinge: Södertörns högskola.

Woolf, Virginia (1994). Oma tuba. Tallinn: Perioodika.

Nätakas matšomehele.

Mehed ja naised

Maarja Kangro novellikogumikus „Hüppa tulle“

Riina Roasto

Ei saa me üle ega ümber sooküsimusest ühiskonnas, kus traditsiooniline mõtlemine ei ilmuta veel ühtigi varmaid kadumismärke. Kuivõrd just keel on soostereotüüpide üks oluline edasikandja – ent võib samamoodi olla nende muutja –, on kriitilise tekstianalüüsi abil soolist aspekti uuritud paljudes eri valdkondade tekstides. Siinses töös vaadeldakse, kuidas kujutatakse mehi ja naisi ilukirjanduses, mis kui üks kunstiliik võiks ja saaks harjumuspärastesse soorollidesse teistmoodi suhtuda, neis kahelda või need suisa pahupidi pöörata. Analüüsi aluseks olev teos pärineb Maarja Kangro sulest, kes oma iroonilise sõnakasutuse ja mahlase keelega on tähelepanuväärne eesti kirjanik. Täpsemalt on vaatluse all 2014. aastal ilmunud novellikogumik „Hüppa tulle“.

Meeste ja naiste kujutamist täiskasvanute ilukirjanduses on Eestis, kuid ka mujal uuritud peaaesjalikult kirjandusanalüüsi kaudu. Keeleanalüüsi kasutades on sellele teemale lähenedud seni veel üllatavalt vähe (Sunderland 2011, 79). Kuivõrd lingvistilises analüüsis vaadeldakse keelt – mis on kirjaniku kõige olulisem

töövahend – põhimõttekindlal ja süstematiseeritud moel, avades nõnda tekstide varjatuma poole (samas, 63), keskendutakse ka praeguses uurimuses just keeleanalüüsile.

Artikli peamine eesmärk on anda ülevaade, kes ja millised on Kangro teoses kujutatud tegelased ning mida nad teevad. Nii jaguneb töö laias pildis kaheks: tegelasi kirjeldavaks ja tegelaste tegevusi uurivaks osaks. Kvalitatiivse sisuanalüüsi kõrvalt ei puudu seejuures ka kvantitatiivne analüüs.

Enne Kangro teose juurde asumist on asjakohane tutvustada lühidalt ka teisi naiste ja meeste kujutamise teemale pühendatud uurimusi Eestis. See annab ülevaate Eestis tähelestatud soostereotüüpidest, millega saab hiljem käesoleva töö tulemusi kõrvutada. Eraldi keskendutakse siinkohal ilukirjanduslikele tekstidele. Kokkuvõtte tehakse ka muude valdkondade, sealhulgas meedia, õppekirjanduse ja sõnaraamatute varasematest analüüsitulemustest.

Sooline aspekt meedia- tekstides, sõnaraamatutes ja õppekirjanduses

Sugupoolte representeerimist tekstides on Eestis võrdlemisi palju uuritud meediakommunikatsiooni alal (Põldsaar 2001; Kuljuhhina 2006; Pilvre 2009; Kempel, Siibak 2010). Soolisest aspektist on analüüsitud ka Eesti õppekirjandust (Mikk 2002b) ja sõnaraamatuid (Puna 2006; Raadik 2016). Liisi Piits (2015) on vaadanud inimest tähistavate sõnade kollokatsioone Tartu Ülikooli eesti keele koondkorpuses, millest suurima osa moodustasid samuti ajakirjandustekstid.

Mitmes uuringus, mis põhinevad eri tüüpi tekstidel, tuuakse esile sarnaseid soostereotüüpe. Mehi kujutatakse sageli dominantsete ja vägivaldsetena, rõhutades just hegemoonilist maskuliinsust. Näiteks selgus Liisi Piitsi (2015,

116) analüüsist, et sõnaga *mees* kollokeeruvad paljud agressiivseid tegevusi tähistavad verbid. Greete Kempel ja Andra Siibak (2010, 48), kes uurisid naisteajakirja Cosmopolitan mehekuvandit, leidsid, et kõige tihedamini omistatakse meestele selliseid omadusi nagu seksihiimulus, sõnaahtrus, matšolikkus, tugevus, enesekindlus, dominantsus, agressiivsus.

Naiste juures seksuaalset vabameelsust aga taunitakse (Puna 2006, 105). Naisi kirjeldades keskendutakse eelkõige välimusele, mis kõneleb nende objektiseerimisest. Näiteks jõudis Eesti meediat uurinud Raili Põldsaar (2001, 103–104) järeldusele, et naiste kujutamisel mainitakse tüüpiliselt juhul, milline naine välja näeb, ning tehakse vihjeid kaalule, kehakujule ja riietele. Seejuures märgatakse sageli juukseid, nende pikkust ja värvi, samas kui meeste puhul sellised tähelepanekud peaaegu puuduvad. Barbi Pilvre (2009, 52–53) jõudis Eesti Ekspressi „Persooni“ rubriiki analüüsides sarnaste tulemusteni. Ilmnes, et naisi kirjeldatakse enamasti järgmiste kategooriate kaudu: keha, riietus, vanus, eraelu, ekstsentrilisus, tähtsad teised, stereotüüp. Sealhulgas viidatakse samamoodi nende kehakujule, pikkusele või kasvule (*suurt kasvu, väike ja habras*), ka kaalule, veetlevale väljanägemisele, soengule või malbele hääletoonile. Meeste portreelugudes on vihjeid välimusele ja kehale vähem, ehkki on näha tendentsi pöörata neile üha suuremat tähelepanu. Ka Piitsi (2015, 89, 133) doktoritöös selgus, et naisi kirjeldatakse rohkem välimusele viitavate adjektiividega, seejuures tähistasid vastavad kollokaadid just atraktiivsust, meeste puhul on aga olulisemad iseloomujooned.

Veel üks oluline aspekt, mida naistega seoses tähele pannakse, on suhted teiste inimestega (Põldsaar 2001, 103; Pilvre 2009, 52). Piitsi (2015, 128) tööski selgus, et naise puhul on oluline tema suhe mehega, samas kui mehe juures on tähtis tema ühiskondlik positsioon ja ametiala. Sellest võib järeldada, et naisi nähakse endiselt teistest sõltuva, alluvana, kes justkui

ei suudakski iseseisvalt toime tulla. Mehed on valdavalt need, kes teevad, naised need, kellega midagi tehakse. Mees on subjekt, naine objekt. (Põldsaar 2001, 105) Samuti seostatakse naisi rohkem perekonnanu ja fertiilsusega (Pilvre 2009, 54; Piits 2015, 129). Säärane suhtumine leidis kinnitust ka 2013. aastal korraldatud soolise võrdõiguslikkuse monitooringus, mille kohaselt levib veel endiselt arusaam, et lapsega tegeleb eelkõige ema (Roosalu 2014, 129).

Enamik uurimusi näitab ka, et naised on tekstides alaesindatud või kõrvalistes rollides, mis annab jällegi tunnistust sellest, et mehi peetakse tähtsamaks. Näiteks on ajalooõpikutes naisi, kes muidu moodustavad inimkonnast üle poole, vaid mõni protsent (Mikk 2002a, 207). Samuti leidis Pilvre (2009, 49), et Eesti Ekspressi portreelugusid on naistest tunduvalt vähem kui meestest. Ka Raadiku (2016, 80) analüüsist selgus, et „Eesti õigekeelsussõnaraamatus ÕS 2013“ esineb meessugu kõikides kategooriates sagedamini.

Sooline aspekt ilukirjanduses

Lastekirjandus

Meeste ja naiste, poiste ja tüdrukute kujutamist on võrdlemisi palju uuritud lastekirjanduse näitel. Kuivõrd lasteraamatutes kirjeldatav maailm peaks veel väljakujunemata ja kergemini mõjutatavatele lastele olema positiivseks ja õpetlikuks eeskujuks, on soostereotüüpide uurimine selles valdkonnas kahtlemata vajalik. Eestis on kõnealuse teemaga tegelenud Airi Kapanen (2010), Liisa Kongot (2014), Ave Tarrend (2005/06) jt. Samuti on soo aspektist analüüsitud noorematele klassidele mõeldud lugemikke (Mikk 2002b, 151–234).

Kapanen (2010: 39) leidis, et poisse kujutatakse lasteraamatutes sageli riskialtimate ja loovamatena, samas kui tüdrukud on alalhoidlikud. Sarnane pilt luuakse ka koolilaste lugemikes, kus poisse esitatakse pigem tootsilike reeglirikkujatena, kes jätavad kodutööd

tegemata ja kaklevad, tüdrukud on aga hoolsad ja õpivad hästi (Mikk 2002a, 208). Positiivseks erandiks on siin vaid katkendid „Pipi Pikk-sukast“, kus tüdruk on leidlik tegutseja, vaba kõiksugustest soorollidest (Trull 2002, 200). Tarrend (2005/06, 51), kes on lähemalt vaadanud Eesti poisteraamatute kangelaste muutmist ajas, jõudis järeldusele, et kuigi varasem tugev maskuliinne meheideaal on raamatutes hakanud küll muutuma, pole see siiski sealt kuhugi kadunud.

Soostereotüüpe leidis lasteraamatutest ka Kongot (2014). Keeleanalüüsi kaudu avastas ta, et meessoost tegelased osalevad rohkem materiaalses protsessides, mis viitavad millegi tegemisele (samas, 60). See kõneleb jällegi poiste ja meeste suuremast aktiivsusest. Niisamuti on tüdrukute ja poiste tegevused erinevad: poisid võtavad ette põnevaid seiklusi, teevad sporti, tüdrukud aga hoolitsevad rohkem välimuse eest (samas, 106–108). Lisaks selgus, et tegelastele pole antud ühtegi soostereotüübist erinevat ametit: naised on õpetajad ja söögitädid, mehed aga politseinikud ja konstaablid (samas, 39). Samasugusele järeldusele jõuti ka koolilaste lugemikke analüüsides: mehed on direktorid ja kirjanikud, naised seevastu kooliõpetajad (Mikk 2002a, 208).

Täiskasvanute kirjandus

Lastekirjandusest peegelduva mõneti lihtsustatud maailma kõrvale maalib märksa teistsuguse pildi täiskasvanute kirjandus. Kuivõrd täisealised on eeldatavasti küpsed, kriitilised lugejad, võimelised küsima, kahtlema, tajuma irooniat, avaneb ka nende kirjanduse kaudu palju keerulisem, mitmetahulisem pilt. Täiskasvanute kirjandus võib harjumuspärase maailmaga mängida, avada selle varjatumaid külgi või olemasoleva maailma koguni hävitada ja uue luua. Kahe sugupoole uurimine võib seega anda põnevaid tulemusi kontekstis, kus mehed ja naised saaksid traditsioonilised käitumismudelid minema visata, ühte sulanduda või sootuks

ära vahetuda. Mõistagi sõltub see aga eeskätt kirjaniku eesmärgist.

Varasematest uurimustest võiks välja tuua Tõnu Õnnepalu, Kaur Kenderi ja Enn Nõu teoseid analüüsivad tööd, mis paistavad silma põnevate sooaspektiliste iseärasuste poolest. Näiteks Õnnepalu romaanides, millest on täpsemalt kirjutanud Eve Annuk (1999), pole harvad androgüünsed tegelased ning võib täheldada sugudevaheliste piiride kadu. Õnnepalu kangelased ilmutavad segadusse ajavalt mõlema sugupoole tunnuseid ning soo määramine on kui mäng maskidega. „Tõelist naiselikkust“ ja „tõelist mehelikkust“ pole päriselt olemas, erinevate maskide taga on tegelikult üks ja seesama isik. Naiselikkus ja mehelikkus on nõnda vaid kui pelk maskeraad. (Samas, 1733)

Hoopis vastupidine pilt avaneb aga Kaur Kenderi ja Enn Nõu teostes, mille analüüsile on Annuk (1992, 2002) samuti artikleid pühendanud. Nii Kenderi kui ka Nõu romaanides valitseb ürgne maskuliinsete väärtuste maailm, kus mees ja naine on kaks selgelt eristuvat poolt. Mees on traditsiooniliselt domineeriv ja võimukas, naine aga üksnes passiivne mehe (sageli seksuaalne) objekt. (Annuk 1992, 641–644; 2002, 1053–1062)

Eri tekstikorpustel põhinevad varasemad uurimused näitavad üsna selgelt, millised on tänapäeva Eesti ühiskonnas levivad soostereotüübid. Üldjuhul väärtustatakse meeste ja poiste puhul hegemoonilist maskuliinsust, mistõttu kujutatakse neid võimukate ja agressiivsetena, samuti riskialtimate ja aktiivsetena. Seevastu naisi ja tüdrukuid nähakse passiivsete ja alalhoidlikena. Nende juures hinnatakse eelkõige välimust ning oluliseks peetakse suhteid teiste inimestega. Meeste puhul on tähtis aga amet ja ühiskondlik positsioon. Samuti hinnatakse üksnes meeste juures seksuaalset aktiivsust, samas kui naiste puhul on seksuaalne vabameelsus taunitud. Ka ilukirjanduslikes tekstides, kus võiks traditsioonilisse maailmapilti teistmoodi suhtuda, on soostereotüübid üsna levinud.

Nimetatud töödest pakuvad aga Eve Annuki (1999) analüüsitud Tõnu Õnnepalu androgüün- sed tegelased soostereotüüpsele mõtlemisele siiski mõningast vaheldust.

Maarja Kangro kirjanduslik maailm

Maarja Kangro, kes kaevaks vabadussamba asemel võiduaugu, nagu ta kunagises intervjuus Eesti Ekspressile on öelnud (Märka 2010), on provokatiivse sõnakasutusega kindlasti silmatorkav eesti kirjanik, kes – vähemalt sääraseid väljaütlemisi arvesse võttes – näib pakuvat traditsioonilisele maailmapildile üksjagu vaheldust. Kangro teoseid iseloomustavad intelligentsed jutuajamised, veini joomine, seksuaalne vabameelsus. Iroonilise pilgu läbi maalitud humoorikas maailmas asjatavad tegelased kimavad autoga ringi, satuvad sekeldustesse, mille lahendamiseks tuleb mõnikord appi võtta ka vägivald.

Ehkki Kangro novellide peategelased on sageli naised, pole sarnaselt Õnnepalu romaanidele siingi harvad juhud, kus osalise sugu pole üheselt selge. Peategelane on kas minajutustaja või kolmas isik, kellele viidatakse initialsaiga (R., S.) või mõne sooneutraalse nimega (*Rebane*). On tegelane mees või on ta naine, see polegi justkui mainimisväärt või miskitpidi oluline. Selline käsitusviis pakub ühiskonnas, kus näikse olevat raske mõelda inimestest muul moel kui üksi meestest või naistest, meeldivat vaheldust ning mõjub värskendavalt. Ühiskonnas kehtivaid arusaamu trotsiv Kangro on kirjanik, kelle loomingut on seega just soolisest aspektist põnev uurida. Varasematele töödele kõrvutuseks analüüsitaksegi siinkohal novellikogumikku lähemalt.

Meetod ja ülesehitus

Töö keskendub laias laastus kahele aspektile: millised on Kangro teoses kujutatud tege-

laste omadused ning millised on nende tegevused? Kõigepealt tutvustatakse sisuanalüüsi toel Kangro novellikogumikku, andes ülevaate lugude tegevustikust ning pea- ja kõrvaltegelastest, nende arvust ja soost. Seejärel on vaatluse all teoses kujutatud mehed ja naised. Siin on arvesse võetud kõik osalistele viitavad nimi- sõnafraasid, olenemata sellest, kas tegelane on aktiivses või passiivses rollis. Täpsemalt on tähelepanu all meeste ja naiste välismuskirjeldused, iseloom, aga ka tegelaste vanus, elukutse ja muu mainimisväärt.

Töö üks teoreetilisi aluseid on Michael Halliday (2004) funktsionaalne grammatika, kus autor eristab mentaalseid, materiaalseid ja suhteprrotsesse. Kuivõrd viimased identifitseerivad ja klassifitseerivad, väljendavad teatud seisundit või olemist (samas, 170–172), andes nõnda muu kõrval teavet ka selle kohta, kes või milline inimene on (*ta on intelligentne, sa oled nii noor*), siis on tegelasi kirjeldavas analüüsis peale nimisõnafraaside kaasatud ka suhteprrotsid.

Halliday (2004, 216) järgi võib suhteprrots olla kas tihe (*intensive*) (*x on a*), omastav (*possessive*) (*x-l on a*) või kaudne (*circumstantial*) (*x on a juures*). Õeldiseks ei pea siin mõistagi olema üksnes tegusõna *olema*, vaid kõik suhteprrotsi väljendavad verbid (nt *näima, kõlama, muutuma, tähendama*). Kuna kaudse suhteprrotsi eesmärk on kirjeldada osaleja seotud väliseid tingimusi (nagu näiteks asukohta), andmata nõnda edasi tegelase enda omadusi, jäävad seda liiki prrotsid vaatluse alt välja. Erandiks on siin vaid juhud, kus suhteprrots on kaudne vormiliselt, kuid tähenduslikult võib seda pidada tihedaks või omastavaks suhteprrotsiks (nt lause *Ta on mustas sviitris ja teksapiükstes* on sisuliselt omastav suhteprrots: *Tal on must sviiter ja teksapiüksid*).

Osaliste tegevusi uurivas jaos on tähelepanu Halliday (2004, 179) materiaalsetel prrotsidel, mis viitavad millegi tegemisele või sündmusele, mille käigus toimub mingi muutus (*ta sõitis maale, sõi õhtust*). Analüüsi on kaasatud üksnes

need materiaalsed protsessid, kus loo tegelane on tegevuse aktiivne subjekt (nii nimeliselt, asetsõnaliselt kui ka elliptiliselt).

Kuivõrd peamine eesmärk on selgitada välja, milliseid omadusi ja tegevusi meestele ja naistele teoses omistatakse, ei pöörata siinkohal tähelepanu sellele, kui suure tõenäosusega tegevus aset leiab. Seega ei eristata materiaalsete ja suhteprotsesside analüüsis reaalseid ega irrealseid tegevusi, sealhulgas modaalsuse kategooriaid. Vaatluse alt jäävad välja vaid juhud, kus lause põhipropositsiooni on eitatud. Niisamuti ei eristata töös isikut – materiaalne ja suhteprotsess võetakse ühtemoodi arvesse, olenemata sellest, kas tegelane esineb esimese, teise või kolmanda isiku vormis.

Mentaalsed protsessid, mis on Halliday (2004, 197) eristatavate protsesside kolmas põhitüüp, väljendavad tundmist, mõtlemist, tajumist, teisisõnu sisemist kogemust välisest maailmast. Kuna sellised protsessid ei anna tegelaste omaduste ja tegevuste kohta otsest informatsiooni, on need jäänud siinsest analüüsist välja. Mentaalsed protsessid on töös arvesse võetud vaid sel juhul, kui need on mõnele materiaalsele protsessile suunatud (nt lause *Tahaksin su alla kugistada* on küll mentaalne protsess, ent sisuliselt ka irreaalne materiaalne protsess).

„Hüppa tulle“ ja selle tegelased

Maarja Kangro teos „Hüppa tulle“ koosneb neljast loost. Järgnevalt on paari lausega kirjeldatud novellide sündmustikku. Eraldi on välja toodud ka peategelase sugu ning mees- ja naiskõrvaltegelaste arv. Osaliste kokkulugemisel on arvesse võetud absoluutselt kõik ettetulevad isikud, isegi kui neid on mainitud vaid ühel korral.

Kogumiku esimese loo „Armas haamer“ peategelane on Julia, kes suundub haiglasse viljatusravile. Hiljem sõidab naine autoga ringi ning satub konflikti liiklushuligaanist mehega. Julia lööb mehele haamriga pähe, mille tagajär-

jel (tõenäoliselt) satub mees hiljem liiklusõnnetusse. Osalisi on novellis kokku 80. Protagonist, nagu juba mainitud, on naine. Kõrvaltegelastest 29 on mehed, 19 naised. 31 korral pole sugu võimalik tuvastada.

Teises loos „Atropose Opel Meriva“ on kesksel kohal minajutustaja, kes osaleb autoloo-simisel. Peaaühinnast siiski ilma jäädes sõidab ta maale ning võtab teel peale vanamemmet haisva hääletaja. Lõpus jäävad nad autoga lumehange kinni. Selles loos on tegelasi kokku 32. Ehkki selged vihjed siin minajutustaja soole puuduvad, käsitletakse teda naisena vaid sel põhjusel, et autoloo-simisel laseb ta oma nimena kirja panna Atropos, kes on vanakreeka müto-logias saatusejumalanna. Kõrvaltegelastest 11 on mehed, 9 naised. 11 juhul pole osalise sugu teada.

Kolmandas novellis „Mõisas ehk hüppa tulle“ sõidavad luuletaja, pianist, flööditüdruk ja viiuldaja N. mõisa musitseerima ning luulet lugema. Peo ajal üritab mõisaproua pianisti vägistada, millele luuletaja peale satub. Hetkeks tunneb temagi kiusatust nägusa noormehe abistust ära kasutada, ent saab endast siiski võitu ja päästab mehe. Seejärel süttib põlema mõisa kõrval asuv tõllakuur ning pidu katkeb. Loos on kokku 72 osalist. Peategelasest luuletaja sugu ei mainita ka siin peaaegu kordagi. Alles novelli lõpus, kui viidatakse luuletaja minikleidile, võib järeldada, et tegu on naisega. Kõrvaltegelaste seas on 26 meest ja 15 naist. 30 korral osalise sugu selgelt ei väljendata. On huvitav, et üks neist on ka viiuldaja, kellest on loos iseenesest sageli juttu. Siiski ei viita miski tema soole.

Kogumiku viimane lugu, mis kannab pealkirja „Luule!“, räägib kummalisest luulefestivalist Rumeenias. Peategelaseks on festivalil igavlev Elen, kes semmib ajaviiteks atraktiivse Horvaatia luuletaja Goraniga, ent ei ütle parema puudumisel ära ka naiivsele Kaliningradi piigale. See novell on kogumikus kõige mahukam. Inimesi, keda siin mainitakse, on kokku suisa 235. Protagonist on üheselt mõistetavalt naine.

Meestegelasi on loos 73, muid naistegelasi 44. 117 korral on osalise sugu teadmata.

Teoses „Hüppa tulle“ on 226 tegelast, kelle puhul on sugu teada. Peategelased on eranditult naised, mis tõstab naisekuju kõikides lugudes selgelt esile. Üldarvestuses on osaliste seas naisi aga omajagu vähem kui mehi (vastavalt 62% ja 38%). Siin on siiski oluline märkida, et kogumikus leidub hulgaliselt viiteid kuulsatele filosoofidele, kirjanikele, muusikutele ja muudele kultuuritegelastele, keda on analüüsis samuti osalistena arvesse võetud. Kuna aga ajalugu teatavasti mäletabki peaaesjalikult mehi, peitub selles ka osaline seletus meestegelaste ülekaalule Kangro teoses.

Tabel 1. Mees- ja naistegelased teoses „Hüppa tulle“

Kokku	226	
Meestegelased	139	62%
Naistegelased	87	38%

Järgnevalt on vaatluse all Kangro novellikogumikus kujutatud tegelaste omadused ja nende tegevused, samuti nende suhestumine varasemates uurimustes täheldatud soostereotüüpidega. Sisulistel kaalutlustel on peategelasi käsitletud kõrvaltegelastest eraldi.

Tegelaste omadused

Osaliste analüüsi on kaasatud niisiis kõik tegelastele viitavad nimisõnafraasid ning tihedad ja omastavad suhteptsessid. Teose peale kokku leidis neid 439, millest 232 kirjeldasid mehi ja 207 naisi. Tegelaskujusid uurides eristusid tekstis järgmised kategooriad: tegevus, vanus, välimus, psüühika, perekond ja hinnang. Tegevus koondab enda alla osaliste ametid ja rollid (*autojuht; perenaine*). Vanus kätkeb meeste ja naiste kas täpset või suhtelist vanust (*Mary oli juba 42-aastane; vanemad härrad*). Välimuse all

vaadatakse aga kõiksuguseid keha- ja näokirjeldusi, samuti tegelaste riietust (*õbluke mustapäine tüdruk; punase vestiga ettekandja*). Psüühika kätkeb meeste ja naiste iseloomu, vaimseid võimeid, emotsioone (*pianist on verbaalselt osav; tõsine Biata*). Perekonna all uuritakse neid nimisõnafraase ja suhteptsesse, mis viitavad mingil moel tegelase perekonnale, näiteks lastele, aga ka fertiilsusele (*tal oli kaks last; nüüd oli ta rase*). Hinnang koondab aga selliseid kirjeldusi, kus väljendatakse positiivset või negatiivset suhtumist kellessegi (*ilus kelner; haige eit*). Tabelis 2 on välja toodud, mitmel korral on mehi ja naisi eri kategooriate alusel teoses kirjeldatud ning kui suure osa moodustab see protsentides meeste või naiste kirjelduste koguarvust.

Tabel 2. Tegelasi kirjeldavad nimisõnafraasid ja suhteptsessid

	Mehed		Naised	
Kokku	232		207	
Tegevus	46	20%	32	15%
Vanus	21	9%	22	11%
Välimus	74	32%	84	41%
Psüühika	37	16%	18	9%
Perekond	3	1%	8	4%
Hinnang	38	16%	33	16%
Muu	13	6%	10	5%

Kuivõrd lugude sündmustik areneb eeskätt läbi peategelase silmade, käib enamik kirjeldustest kõrvaltegelaste kohta. Kuna vähesed protagonistile viitavad nimisõnafraasid ja suhteptsessid ei ilmuta soolisest aspektist olulisi iseärasusi, jäävad need sellest analüüsisosast välja.

Meesosalisi, keda on raamatus ka üleüldiselt rohkem, kirjeldatakse naistegelastest märksa

enam. Ehkki meeste ja naiste protsentuaalne jaotumine kategooriate vahel on laias laastus üsna võrdne, on saadud erinevused siiski piisavalt suured, et neile mõningast tähelepanu pöörata. Meeste juures mainitakse pisut sagedamini tegevusala ning märgatavalt rohkem ka vaimseid võimeid ja iseloomu. See kinnitab mõneti näiteks Piitsi (2015) analüüsitulemusi, mille kohaselt peetakse meeste puhul palgatöö tegemist ja karakterit olulisemaks kui näiteks välimust või suhteid teiste inimestega. Naiste kirjeldustes leidub õige pisut enam viiteid vanusele. Siiski on siin erinevus meeste ja naiste vahel liiga väike, et seda tähenduslikuks pidada. Rohkem pööratakse aga naiste juures tähelepanu välimusele, mis toetab Pilvre (2009), Põldsaare (2001) ja ka Kongoti (2014) uurimistulemusi, mille kohaselt on välimus naise juures olulisem kui mehe juures. Ka perekonnale tehakse naiste puhul rohkem viiteid, mis sarnaneb omakorda Piitsi (2015) ja Pilvre (2009) tulemustega.

Kui pöörata pilk kategooriate sisulisele poolele, ilmneb soostereotüüpe siingi. Samamoodi nagu lastekirjanduses, kus mehed on politseinikud ja direktorid, naised kooliõpetajad ja söögitädid (Mikk 2002a; Kongot 2014), on ka Kangro novellikogumikus – ehkki mitte alati – osaliste ametid ja tegevused tihti stereotüüpsed. Ainuüksi naised on teoses valvelauadaamid, ettekandjad, kassaniidud, modellid, valveõed ja naisteajakirja tervisenõustajad. Ka erootilist massaaži pakuvad naised. Mehed on aga hotelliomanikud, investeerimispankurid, transporditöölised, autojuhid, bemmijõmmid, jorsid. Vaid paaril korral on osalise tegevus selgelt ebastereotüüpne, näiteks töötab üks mees kirjandusõpetajana.

Vanust mainiti naiste juures ainult ühe korra rohkem ning sisuliselt ei leidu siin tähenduslikke erinevusi. Seevastu tegelaste välimuse kirjeldused on Kangro teoses sarnased varasemates uurimustes täheldatuga (Põldsaar 2001; Pilvre 2009). Näiteks pööratakse naiste puhul üksjagu enam tähelepanu kehale, ühtlasi on naistegelased tihti ülekaalulised (*tüse proua; prisked valküürid*).

Paksu meest mainitakse vaid ühel korral. Mehed on vastupidi enamasti saledad (*kõhn poiss*), ehkki leidub ka peenikesi naisi (*tüdruk oli õbluke*). Ka kehaosi eraldi märgatakse naiste juures mõnevõrra rohkem. Kui meeste puhul tuuakse paaril korral esile käed (*ta käed olid jahmatavalt kõhnad*), siis naiste juures pööratakse üsna sageli tähelepanu rindadele, pihale, tagumikule (*baklažaanirindadega Ljuba; peenikese pihaga tüdruk; Barbaral oli võimas tagumik*). Näo ja näoosade korral, mida on käsitletud muudest kehaosadest eraldi, sooaspektiliselt erinevusi ei ilmne. Nii nagu on Põldsaar (2001) oma uurimuses täheldanud, et naiste puhul märgatakse juukseid, nende pikkust ja värvi enam kui meeste juures, tõstetakse ka Kangro novellikogumikus naistegelaste juukseid enam esile kui meeste soenguid, mainides samuti nende pikkust ja värvi (*blondiin; mustapäine tüdruk; pikkade heledate juustega naine*). Sealjuures on nii mõnigi kord naiste juuksed värvitud (*roosakate lokkidega naine*), mida meeste kirjeldustes ei esine. See rõhutab jällegi stereotüüpi, mille kohaselt hoolitsevad naised välimuse eest rohkem. Sama tendentsi on märgata tegelaste riietuse juures. Kui mehed kannavad pigem tavapäraseid rõivaid (*mustas särgis mees*), siis naiste riietus on sageli uhkem, silmatorkavam (*puhvvarrukatega rohelises kostüümis mõisaproua; seljas kandis ta heledat pitsivahulist kleiti*). Jääb mulje, et naised on riietudes rohkem vaeva näinud.

Iseloomu, emotsioone ja vaimseid võimeid koondavas psüühika kategoorias, kus mehed on küll rohkem esindatud, ei ilmne kvalitatiivses sisuanalüüsis soolisest aspektist väga suuri tähenduslikke erinevusi. Ainukese erandina peab siin välja tooma tõsiasja, et üksnes meeste puhul on viidatud nende vaimsele võimekusele. Ainult mehi on iseloomustatud omadussõnadega *intelligentne, andekas, verbaalselt osav*. Naistegelaste kirjeldustest seda tüüpi omadused puuduvad.

Perekonna kategooria all, kus naistele küll rohkem viidatakse, on oluline selgitada, et

kolmel juhul kaheksast räägitakse naise rasedusest või sünnitusest (*kaheksateist korda rase; äsjasünnitanud naine*), mis meeste puhul polegi võimalik. Laste olemasolu mainitakse nii meeste kui ka naiste juures mõlemal juhul kolm korda. Seega, perekonna kategooria sisuanalüüs soostereotüüpe otseselt ei kinnita.

Nii meeste kui ka naistele on ühtviisi antud negatiivseid hinnanguid (*haige eit; kuradi kretiin; fucking Ed*). Positiivselt hinnatakse mehi aga märgatavalt enam kui naisi. Siinjuures on oluline märkida, et säärase hinnangute taga on sageli tajutat seksuaalne alatoon (*tibukene; ilus, soe, alasti Goran; atraktiivne kõhn mees*), mis – kuna sündmustik areneb eelkõige läbi naispeategelase pilgu – võib seletada ka rohkeid positiivseid hinnanguid just meestele.

Seksuaalset alatooni meeste kirjelduste juures võib kontekstist tajuda ka mujal, nt kui räägitakse nende riietusest (*katkise pluusiga*) või ka riietuse puudumisest (*nüüd oli Goran alasti*), ent ka paljude muude töös eraldi esitamata kategooriate all (*kinniseotud hõrk /.../ ärakasutamist ootav mees*). See kõneleb selgelt meeste seksuaalsest objektiseerimisest, mis avab üpris ebatraditsioonilise pildi maailmast, kus subjektiks on harjumuspäraselt mehed ja objektiks naised.

Kokkuvõttes võib öelda, et teoses joonistuvad välja kolme tüüpi kõrvaltegelased. Esimesed kaks on üdini stereotüüpne mees ja üdini stereotüüpne naine – edukas hotelliomanik ja roosakate lokkidega valveõde, matšolik bemmi-jõmm ja blondiin. Hotelliomaniku ja bemmi-jõmmi kõrval tõuseb aga esile ka hoopis teistsugune mehetüüp, kelle kirjeldusse kuulubki peajasjalikult positiivne, seksuaalsest alatoonist läbiimbunud hinnang. Ühtlasi on asjakohane märkida, et stereotüüpsetest omadustest iseloomustabki vaimne võimekus just teda. Ent kuna peategelast näivad kütkestavat ainult intelligent-sed mehed, siis on teda erutavate meeste juures säärase omaduste mainimine ka mõistetav.

Kirjandusteost ei saa aga keeleliselt analüüsida, võtmata samal ajal kordagi arvesse konteksti. Küllap piisab selleski töös juba esitatud näidete lugemisest, et tajuda üdini stereotüüpse naise ja üdini stereotüüpse mehe taga virvendamas selget irooniat, mis ei luba loodud pilti enam kuidagi tõsiselt võtta. Tahes-tahtmata jääb mulje, et traditsioonilise mehe ja naise tüüp ei ole novellidesse põimitud mitte juhuslikult või kuidagi teadmatult, ühiskonnas kehtivaid arusaamu pelgalt matkides, vaid nimme, just nimelt meelega. Puhvvarrukatega mõisaproua ja bemmimehest jorss on selgelt autori naerualused. Ja nõnda, irvitades stereotüüpse mehe ja stereotüüpse naise üle, kas ei irtita kirjanik tegelikult mitte inimese, vaid stereotüübi enese üle?

Tegelaste tegevused

Järgnevalt on tähelepanu osaliste tegevustel. Siin on vaatluse all meeste ja naiste materiaalsed protsessid, mis Halliday (2004) järgi viitavad mingile aktiivsele tegevusele või sündmusele. Just neid protsesse on soopoolte uurimisel ilukirjanduses peetud oluliseks (Sunderland 2011, 65). Lastekirjandust analüüsinud Kongoti (2014) töös selgus näiteks, nagu eespool mainitud, et meessoost tegelased osalevad materiaalses protsessides sagedamini kui naised, mis joonistab järjekordse selge traditsioonilise pildi aktiivsetest meestest ja passiivsetest naistest.

Kangro teoses „Hüppa tulle“ olid tegelased seotud ühtekokku 944 materiaalse protsessiga, millest 320 korral oli tegevuse aktiivseks subjektiks mees ning 624 korral naine. Tabel 3 illustreerib meeste ja naiste materiaalseid protsesse novellikogumikus.

Tabel 3. Meeste ja naiste materiaalsed protsessid

Kokku	944	
Mehed	320	34%
Naised	624	66%

Kangro neljas novellis on naised märgatavalt rohkem materiaalsete protsesside osalisteks. Siiski on selle peamine põhjus asjaolu, et peategelane on kõikides lugudes naine, ning kuna protagonistite tegevus on teose vältel kõige suurema tähelepanu all, siis kirjeldatakse ka naispeategelase materiaalsete protsesside kõige enam. Kui vaadata ainult kõrvaltegelasi, on meeste materiaalsete protsesside arv mõnevõrra suurem. Selle põhjuseks võib omakorda olla meestegelaste arvuline ülekaal kogumikus. Tabelis 4 on välja toodud pea- ja kõrvaltegelaste materiaalsete protsesside arv ning nende protsentuaalne osa protsesside koguarvust.

Tabel 4. Pea- ja kõrvaltegelaste materiaalsed protsessid

Kokku	944	
Naispeategelane	402	43%
Meeskõrvaltegelased	320	34%
Naiskõrvaltegelased	222	23%

Kuivõrd materiaalsete protsesside protsentuaalne jaotumine tegelaste vahel on niisiis mõneti seletatav osaliste rolliga teoses, oleks asjakohane uurida tegevuste sisulist poolt. Analüüsitavas novellikogumikus väljendab suurem osa materiaalsete protsesside mingit liikumist, kuhugi minemist, ka söömist ja joomist, kus meeste ja naiste representeerimisel iseärasusi ei ilmne. Nende tegevuste kõrval tõusevad esile aga kolm, ka soo aspektist põnevamat teemavaldkonda, milleks on auto juhtimine, seksuaalne käitumine ja vägivaldne käitumine. Esimene kategooria sisaldab kõiki auto juhtimisega seotud või sinna juurde kuuluvaid tegevusi (*Bemmijuht aeglustas veelgi sõitu; Julia pidurdas samuti ja laskis signaali*). Teine valdkond käsitleb tegevusi, mis väljendavad seksuaalakti kas otsestõnu (*mõisaproua ukerdas pianisti otsas*) või vihjamisi, kujutelma või soovi kaudu (*liiguks käega mööda mehe kõhtu allapoole*). Vägivaldne käitu-

mine koondab kõiki agressiivseid tegevusi, mis toimuvad kas päriselt (*virutas talle sümboolselt kannaga tagumikku*) või hüpoteetiliselt, vägivallaga ähvardades (*panen sul nina vastu autot*). Auto juhtimisega seotud tegevusi tuli teoses ette 75 korral, seksuaalset käitumist esines 121 juhul ning vägivaldset käitumist 27 korral. Tabelites 5–7 on välja toodud, mitu korda pea- ja kõrvaltegelased mainitud tegevusi ellu viisid ning kui suure osa moodustab see protsentides tegevuse koguarvust.

Tabel 5. Auto juhtimine

Kokku	75	
Naispeategelane	60	80%
Meeskõrvaltegelased	14	19%
Naiskõrvaltegelased	1	1%

Tabel 6. Seksuaalne käitumine

Kokku	121	
Naispeategelane	103	85%
Meeskõrvaltegelased	6	5%
Naiskõrvaltegelased	12	10%

Tabel 7. Vägivaldne käitumine

Kokku	27	
Naispeategelane	13	48%
Meeskõrvaltegelased	10	37%
Naiskõrvaltegelased	4	15%

Nii auto juhtimist kui ka seksuaalset ja vägivaldset käitumist on traditsiooniliselt seostatud rohkem meestega. Ehkki hegemooniline maskuliinsus, mis kujutab mehi dominantsete ja vägivaldsetena, näitab küll tänapäeva ühis-

konnas mõningaid vaibumismärke (Connell, Messerschmidt 2005, 835), eeldatakse meestelt endiselt võimukust ja tugevust rohkem kui naiselt. Tuletades meelde artikli alguses tutvustatud varasemaid uurimusi Eestis, peetakse just mehi sageli agressiivseteks. Näiteks kollekeerusid Piitsi (2015) uurimuses meessugu tähistavate sõnadega tihti just vägivalda kirjeldavad verbid. Sarnane pilt avaneb Annuki (1992, 2002) analüüsitud Kaur Kenderi ja Enn Nõu romaani-des, kus mees on traditsiooniliselt võimukas ja domineeriv.

Samuti pole ühiskonnast kuhugi kadunud uskumus, et mehed on seksihimulisemad. Seda kinnitab näiteks Kempeli ja Siibaki (2010) analüüsitulemus, mille kohaselt omistatakse naisteajakirjas Cosmopolitan meestele just seksihimu kõige enam. Naine on mehe seksuaalne objekt, nagu leidis Annuk (1992, 2002) Kenderi ja Nõu teoseid uurides. Naist nähakse sageli seksuaalselt passiivseks, tema seksuaalne käitumine või vabameelsus on taunitud. Viimast kinnitavad Puna (2006) uurimistulemused: moraallõlvus naiste juures mõistetakse rangelt hukka.

Ehkki auto juhtimisest pole siin nimetatud uurimustes juttu, levib siinkirjutaja hinnangul ühiskonnas arvamus, et naised on meestest kehvemad autojuhid. Seda kinnitab juba levinud ütlus „Naine roolis, auto kraavis“. Samuti peavad autojuhi ametit enamasti mehed.

Nagu tabelitest 5–7 näha, osaleb Maarja Kangro teoses peategelasest naine kõikides mainitud tegevustes märgatavalt sagedamini kui mehed. Kangro naissoost protagonistid on sageli autoroolis (*tõmbasin auto maantee äärde, pöörasin ta metsarajal ringi ja sõitsin tulnud teed tagasi*), sealjuures pole ka kihutamine harv (*[Julia] läks istus rooli taha ja võttis paigalt; siis vajutas ta pedaali põhja*). Erinevalt laialt levinud stereotüüpidest täidavad erootilised unelmad ainult naiste mõtteid ning naised on seksuaalselt silmatorkavalt aktiivsemad kui mehed (*kui ta võtaks mehel külgedest kinni; surus oma põse*

talle sooja põse vastu; Elen võttis tal ümbert kinni ja tõmbas ta tasakesi koos endaga voodisse pikali). Samuti on novellikogumikus hoopis mees sageli naise seksuaalne objekt, justkui pelk passiivne keha, mille kallal naine toimetab (*lökkas [mehe] musta särgi ihusoojad hõlmad laiali; ja nüüd /.../ oli tal mugavam ja elegantsem kullakesele peale istuda*). Naisprotagonistid on kogu teose vältel ka vägivaldsemad. Seejuures satuvad nad konflikti just mõne stereotüüpse kõrvaltegelasega ning erimeelsusi lahendades ei hoia nad end tagasi (*nüüd virutas ta jörsile juba kõva laksaka vastu vahtimist*).

Kui vaadata nüüd aga eraldi kõrvaltegelasi, on avanev pilt suures osas stereotüüpne: autot juhivad rohkem mehed, samuti on mehed vägivaldsemad. Eelmises osas väljatoodud stereotüüpse mehe ja stereotüüpse naise tegevusi sobib aga säärane pilt kirjeldama hästi. Üllatavaks erandiks on siin vaid naiste seksuaalne käitumine, mis ületab protsentides meeste oma ning toob nõnda muidu üsna traditsioonilisse kõrvaltegelaste maailma turgutavat vaheldust.

Lõppeks

Siinses töös vaadeldakse meeste ja naiste kujutamist Maarja Kangro teoses „Hüppa tulle“. Kuivõrd paljud varasemad uurimused on näidanud, et soostereotüübid on Eestis endiselt laialdaselt levinud, oli artikli eesmärk välja selgitada, kas ja mil moel väljenduvad need tekstis, mille on kirja pannud Kangro teada-tuntud ühiskonnakriitiline sulg. Liiatigi on just ilukirjanduse kui kunsti võimuses suunata tähelepanu ühiskonna valukohtadele. Provokatiivse ja iroonilise sõnakasutusega Maarja Kangro novellikogumiku analüüs soolisest aspektist näib nõnda igas mõttes asjakohane ja põnev. Sugupoolte kujutamist täiskasvanute ilukirjanduses on seni uuritud kirjandusanalüüsi kaudu. Käesolev töö põhineb aga keeleanalüüsil, olles seega vaatlusaluses valdkonnas metodoloogiliselt uudne.

„Hüppa tulle“ koondab nelja lugu, mille kõikide peategelane on naine. Seevastu kõrvalosaliste seas on mehi üksjagu rohkem. Siinjuures tasub siiski arvesse võtta, et kuna tegelasteks on loetud kõik raamatus mainitud mees- ja naisisikud, isegi kui neile viidatakse vaid korra, ning kuna teoses on sageli juttu ajaloost tuntud kuulsatest inimestest, kelle seas teatavasti ongi mehed suures ülekaalus, siis seletab see mõneti ka meesosaliste rohkust novellikogumikus.

Tegelasi ja nende tegevusi vaatlevas analüüsiosas, kus on tähelepanu all osalistele viitavad nimisõnafraasid ning nende materiaalsed ja suhteptsessid, on avanev pilt üsna kirju. Kõrvaltegelaste hulgas kohtab väga palju stereotüüpseid karaktereid: tähtsaid mehi, kes on hotelliomanikud, investeerimispankurid, aga ka tüüpilisi bemmijõmmes; ennast ära ehtinud, kauniks sättinud naisi, kes on modellid ja kassaneidud, blondiinid või puhvarrukatega rohelises kostüümis mõisaprouad. See on maailm, kus elavad edukad mehed ja matšolikud jorsid, madalal ametipostil naised, kelle juures ei loegi aga mitte amet, vaid eeskätt välimus.

Stereotüüpsete blondiinide ja matšomeestest jorsside kõrval toimetav naissoost protagonist on aga nende täielik vastand. Peategelane, kes on kõike muud kui traditsiooniline naine, kihutab autoga ringi, jahib mehi, ja kui tarvis, võib kalduda vägivallale. Mehed, keda peategelane seksuaalselt himustab, eristuvad siinkohal muudest, üdini stereotüüpsetest kõrvaltegelastest oma intelligentsi ja elegantsi poolest. Ja eks ole ka mõistetav, et naine oma ihaldusobjekti kõrgemalt hindab ja imetleb. Sama ei saa aga öelda blondiinide ja bemmimeeste kohta, kes on selgelt autori ja peategelase pilkealuseks. Üdini stereotüüpseid mehed ja naised ongi justkui teoses ainuüksi selleks, et peategelane saaks nende ja seejuures soostereotüübi enese üle irvitada, ning kui olukord sunnib, kui peategelane, naine kisub vägivaldseks, siis virutada matšomehest jõmmile vastu vahtimist, anda stereotüübile üks kainestav tou.

Materjali allikas

Kangro, Maarja (2014). *Hüppa tulle*. Tallinn: Nähtamatu Ahv.

Kirjandus

Annuk, Eve (1992). Enn Nõu romaanide maskuliinne maailm. – Keel ja Kirjandus, 11, 641–644.

Annuk, Eve (1999). Sugupool kui mask(eraad): androgüüsus Emil Tode/Tõnu Õnnepalu romaanides. – Looming, 11, 1728–1735.

Annuk, Eve (2002). Kaur Kenderi looming ja soolise erinevuse problemaatika. – Looming, 7, 1053–1062.

Connell, Robert W.; Messerschmidt, James W. (2005). Hegemonic masculinity. Rethinking the concept. – Gender & Society, 19 (6), 829–859.

Halliday, Michael A. K. (2004). An introduction to functional grammar. London: Hodder Arnold.

Kapanen, Airi (2010). Millest kõnelevad eesti uuema lastekirjanduse verbid. – Oma Keel, 1, 34–39.

Kempel, Grete; Siibak, Andra (2010). Peamised trendid meeste tekstilisel konstrueerimisel naisteajakirja *Cosmopolitan* artiklites. – Ariadne Lõng, 1/2, 42–56.

Kongot, Liisa (2014). Soorollide konstrueerimine eesti uuemas lastekirjanduses. Kriitiline tekstianalüüs. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool.

Kuljuhina, Kristiina (2006). Vene naise identiteedi konstrueerimine Eesti meedias. Magistritöö. Tallinn: Tallinna Ülikool.

Mikk, Jaan (2002a). Soorollid õppekirjanduses. – Ariadne Lõng, 1/2, 207–208.

Mikk, Jaan (toim.) (2002b). Soorollid õppekirjanduses. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Märka, Veiko (2010). Maarja Kangro – liiklusmärkide madonna. – Eesti Ekspress, 25. juuni, 31–33. <http://ekspress.delfi.ee/areen/maarja-kangro-liiklusmarkide-madonna?id=69272115>.

Piits, Liisi (2015). Sagedamate inimest tähistavate sõnade kollokatsioonid eesti keeles. Doktoritöö. Tartu: Tartu Ülikool.

Pilvre, Barbi (2009). Eesti Ekspressi „Persoon“ soo aspektist. – Ariadne Lõng, 1/2, 42–62.

Puna, Kerli (2006). Soospetsiifilised isikunimetused sõnaraamatutes ja tekstides. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool.

Põldsaar, Raili (2001). Kriitiline diskursuseanalüüs ja naisekäsitlus eesti meedias. – Ariadne Lõng, 1/2, 99–106.

Raadik, Lydia (2016). Sugude kujutamine „Eesti õigekeelsussõnaraamatu ÕS 2013“ näidetes. Magistritöö. Tallinn: Tallinna Ülikool.

Roosalu, Triin (2014). Sooline võrdõiguslikkus Eesti moodi – kokkuvõtlikud märkmed. – Soolise võrdõiguslikkuse monitooring 2013. Artiklite kogumik. Sotsiaalministeeriumi toimetised nr 3/2014. Toim. Triin Roosalu. Tallinn: Sotsiaalministeerium, 126–134.

Sunderland, Jane (2011). *Language, gender and children's fiction*. London: Continuum.

Tarrend, Ave (2005/06). Eesti poisteraamatute kangelaste muutumised ajas. – Ariadne Lõng, 1/2, 35–53.

Trull, Siret (2002). Soorollimudelid lugemik-õpikus „Meie keel 2. Suvest jõuludeni“. – *Soorollid õppekirjanduses*. Toim. Jaan Mikk. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 193–213.

Vaidlustades seksismi, toetades spetsietsismi: Eesti feministide arvamusi loomaõiguslusest ja selle seostest feminismiga läbi veganfeministliku perspektiivi¹

Kadri Aavik

Sissejuhatus: veganfeministi dilemma

Selle uurimuse idee sündis minu ning feministliku kunstniku ja aktivisti Dagmar Kase vastuolulistest igapäevakogemustest pikaajsete veganfeministidena Eestis. Oleme aastaid tundnud end Eesti feministlikus liikumises ühte-aegu nii omade kui ka võõrastena, nõustudes teiste feministidega, kuid samas ka vastandudes neile mõningates meie jaoks kesketes poliitilistes, eetilistes ja identiteediküsimustes. Aastate jooksul oleme täheldanud, et meie püüdlused

juhtida oma tutvusringkonda kuuluvate Eesti nn peavoolufeministide tähelepanu seostele feminismi, loomaõigusluse ja veganluse vahel nii professionaalsel kui ka isiklikul tasandil, on kohanud huvipuudust või isegi vastuseisu.

Meie ambivalentne positsioon Eesti feministlikus kogukonnas ning sellega seotud vastuolulised kogemused on tekitanud meis (kuid kindlasti ka teistes kaasfeministides) ebamugavustunnet. Tegemist ei ole meie jaoks üksnes isikliku või emotsionaalse küsimusega, vaid see puudutab lähedalt ka meie endi identiteedipoliitikat ja kuuluvust Eesti feministlikku liikumisse ning küsimust selle kohta, kuidas toimib solidaarsuspoliitika ja millist materiaalselt reaalsust me feministidena kujundada soovime. Veganfeministidena näeme seoseid naiste (ja laiemalt marginaliseeritud gruppide) ja loomade rõhumise vahel patriarhaalses kapitalistlikus ühiskonnakorralduses ning püüame oma aktiivsusi ja akadeemilise uurimistöö kaudu neid rõhumismustreid nähtavaks teha ja vaidlustada. Soovime Eestis edendada sellist interseksionaalset feminismi, mis huvitaks ka liigikategooriast ning hõlmaks nii teoorias kui ka praktikas loomade huvide ja heaolu arvestamist.

Kirjeldatud tähelepanekud ja kogemused ajendasid meid Eesti näitel lähemalt uurima küsimust, miks spetsietsismi² (*speciesism*) mõtestamine seksismiga sarnastel põhimõtetel toimiva rõhumisvormina ei ole leidnud feministlikes kogukondades suurt poolehoidu ning miks peavoolufeminism hoopiski valdavalt panustab spetsietsismi taastootmisel³.

² *Spetsietsism* tähistab ühe meelevaldselt piiritletud elusolendite grupi pidamist teiste suhtes ülimuslikuks. See on kontseptuaalselt sarnane teiste ismide – näiteks seksismi ja rassismi – toimimispõhimõtetega (Singer 1990 [1975]).

³ Kuigi eelkõige viimase paari aasta jooksul on siiski ka Eestis suurenenud nende, peamiselt nooremaste põlvkonda kuuluvate feministide hulk, kes on veganid ja loomaõiguslike ideede pooldajad, on need kaks mõttevoolu harva kontseptuaalselt ühendatud.

¹ Artikkel põhineb minu ja Dagmar Kase samal teemal ilmunud ingliskeelsel teadusartiklil (vt Aavik, Kase 2015).

Ilmekateks näideteks on feministlike ürituste kohvipausidel loomsete toodete serveerimine või näiteks konverentsi korraldamine loomaaias. Oleme feministlikel üritustel kogenud solidaarsustunnet ning rahulolu selle üle, et panustame üheskoos kõigi jaoks õiglasema ühiskonnakorralduse kujundamisse. Kuid see (kujutletud) üksteisemõistmine puruneb veganfeministi jaoks järsult juba esimese kohvipausi ajal ning asendub jõuetustatuse tundega, kui ta näeb, kuidas äsja rõhumise vastu võidelnud feministlikud akadeemikud ja aktivistid, tarbides toiduks teiste olendite kehasid ning kehavedelikke, toetavad otseselt ühte tänapäeva ulatuslikemat rõhumis- ja vägivallavormi – teiste loomade ekspluateerimist inimese hüvanguks. Tekib küsimus, kus on feministlikus kogukonnas „solidariseeruva *meie*“ (Whelan 2015, 143) piirid ja kuidas neid tõmmatakse. Milline alliansipoliitika on võimalik?

Peale huvi selle vastu, kas ja kuidas feministid näevad seoseid (oma) feminismi, loomaõigluse ja veganluse vahel, kerkis olulise refleksiivse küsimusena üles ka küsimus, miks me seesuguste seoste loomist just feministidelt eeldame ning miks valmistab meile pettumust see, kui kaasfeministid suhtuvad heal juhul leigelt, kuid halvemal juhul vaenulikult ideesse näha loomade heaolu küsimusi osana feministlikust agendast, eriti praegusaja interseksionaalse feminismi puhul, mis on üha enam ka Eestis kanda kinnitamas. Kas pole ebaõiglane panna feministide olule kohustust võidelda veel ühe rõhutud grupi õiguste eest või on see tänapäeval (ka Eestis) järjest enam interseksionaalset perspektiivi omaks võtva feminismi puhul õigustatud ootus?

Selles artiklis keskendungi nendele küsimustele, tehes seda kriitiliste loomauuringute ning veganfeministlikust perspektiivist. Empiiriline materjal pärineb 2015. aastal koos Dagmar Kasega tehtud kirjalikest intervjuudest 16 tuntud Eesti feministiga.

Kuna veganfeminism on Eesti feminismimaastikul seni veel pea tundmatu nähtus, on artikli eesmärk ka seda feminismisuunda Eesti

lugejatele avada. Muu hulgas arutlen selle üle, kuidas veganfeminism suhestub teiste siinsete feminismisuundadega ning milline võiks olla selle potentsiaalne panus Eesti feministlikku uurimusse ja aktivismi.

Mis on veganfeminism ja kriitilised loomauuringud?

Loomade, liigi ning inimeste ja loomade vaheliste suhete temaatikat on käsitletud mitmed feministlikud mõtlejad, näiteks posthumanistlikust (nt Donna Haraway), poststrukturealistlikust (nt Luce Irigaray) ja uusmaterialistlikust (nt Elizabeth Grosz) perspektiivist. Selle üle, kuidas on see temaatika seotud seksismi, spetsitsismi ja teiste samadel põhimõtetel toimivate domineerimisvormidega, on aga kõige põhjalikumalt teoretiseeritud veganfeminismi ning kriitiliste loomauuringute uurimissuundades, millesse paigutub ka praegune artikkel.

Veganfeministlikud⁴ teoreetikud (Adams 1990/2010; Donovan 1990; Gaard 2002; Kheel 2004, 2008; Kemmerer 2011 jt) on osutanud sarnasustele muistrites, mis avalduvad domineerimises naiste ja loomade üle, selgitades, kuidas tänapäeva liha- ja piimatööstus toimib kui patriarhaalne institutsioon, mis ekspluateerib peamiselt emasloomi ning nende reproduitseerimis- ja imetamisvõimet (Noske 1989; Adams 1990/2010; Cudworth 2014), millele toetumata ei oleks inimestel võimalik tarbida selliseid loomseid võetusi⁵ nagu liha, piim, munad. Seetõttu peaks loomavabastus (*animal*

⁴ See ökofeminismi alla paigutuv mõttesuund on inglise keeles tuntud kui *vegetarian ecofeminism*. Eesti keelne vaste *veganfeminism* peegeldab selle mõttevoolu kesksete autorite soovi vaidlustada igasugune loomade ekspluateerimine (sh ka piimatoodete tarbimine).

⁵ Selleks, et rõhutada loomade kehade, kehaosade ja -vedelike vägivaldset omandamist inimeste poolt, kasutan keelendit *võetus* tavapärase väljendi *loomne saadus* asemel.

liberation)⁶ olema feministlik küsimus, kuna patriarhaalne ühiskonnakorraldus toetab nii naiste kui ka loomade objektistamist ja rõhumist. Kindlasti ei võrrelda naiste ja teiste marginaliseeritud inimgruppide rõhumiskogemusi ja kannatusi loomade omadega, vaid tuuakse nende domineerimisvormide puhul välja sarnaseid põhimõtteid ning võimusuhteid.

Veganfeministlikud perspektiivid on inspireerinud kriitiliste loomauuringute uurimissuunda (*critical animal studies*), mis on viimasel kahel aastakümnel Lääne akadeemias üha enam esile kerkinud⁷. See on interdistsiplinaarne uurimisvaldkond, mis on välja kasvanud laiemast loomauuringute (*human-animal studies*, *animal studies*) teadussuunast, osaliselt vastureaktsioonina sellele. Kriitiliste loomauuringute lähtepunktiks on tõdemus, et loomade elu ning inimeste ja loomade vahelised suhted on sügavas kriisis, mis toob kaasa korvamatuid tagajärgi kogu planeedile (Taylor, Twine 2014). Inimesed tapavad üle 56 miljoni looma aastas (Animal Equality s. a.) ning loomapidamine on üks kliimasoojenemise ja keskkonnaprobleemide peamisi põhjuseid (Steinfeld 2006).

Sellest teadmisest lähtudes on kriitilised loomauurijad ja veganfeministid seadnud eesmärgiks aidata uurimistöö kaudu kaasa sellise olukorra tekkele, kus lõpetataks loomade kasutamine inimeste vajaduste rahuldamiseks (Taylor, Twine 2014, 1–2). Seeläbi toovad nad selgelt esile oma normatiivsed väärtused ja poliitilised seisukohad. Jagades feministliku epistemoloogia aluspõhimõtteid, leiavad kriitilised loomauurijad, et teadmised ja nende loomine ei saa kunagi olla apoliitilised, vaid need on alati kallutatud: teadmiste loomist mõjutavad

teadlase positsioon, huvid, kogemused ja varesamad teadmised. Samuti ei tohiks teadmine olla abstraktne, teooria teooria pärast, vaid see peab eelkõige teenima ekspluateeritud gruppide huve. Seega vaidlustatakse positivistlik, kiretu uurimistöö, mille (vaikimisi) keskpunktiks on ratsionaalne meessubjekt.

Loomade uurimise kontekstis tähendab see, et loomad ei tohiks teaduses olla pelgalt inimese jaoks huvitavad sümbolid, vaid nende käekäik peab teadlastele korda minema, kuna loomad on (nagu meiegi) kehalised olendid, kes on võimelised tundma valu ja kannatusi, ning neil on väärtus iseeneses, mis ei tohiks sõltuda nende kasulikkusest inimesele. Vaidlustatakse hegemoonilisi spetsietsistlikke väärtusi, ühiskonnakorraldust ning igapäevapraktikat, mille kaudu normaliseeritakse loomade ekspluateerimist, hoolimata sellest, et tänapäeva Lääne ühiskondades puudub täisväärtusliku elu elamiseks reaalne vajadus kasutada loomi toiduks, hea- katteks või meelelahutuseks.

Fookus pole aga mitte ainult loomade huvidel, vaid tähtis on ka moodustada koalitsioone liikumiste ja mõttevooludega, mis astuvad samuti eksplitsiitselt rõhumise ja võimuhierarhia vastu. Toetatakse solidaarsusel põhinevat alliansipoliitikat, lähtudes kapitalismi- ja hierarhiavastastest vaadetest, et lammutada kõik ekspluateerimise ja domineerimise struktuurid. Eesmärk on totaalne vabanemine (*total liberation*) – vaidlustatakse igasugust rõhumist ning eri rõhumisvorme, nagu seksism, rassism, spetsietsism, mida nähakse intersektionaalsest perspektiivist üksteisega põimunult. Totaalne vabanemine tähendab nii inimeste, loomade kui ka ökosüsteemide vabanemist rõhumise alt (Pellow, Brehm 2015, 193).

Veganfeministlik perspektiiv võimaldab mõista, kuidas eri rõhumisvormid on omavahel tihedalt põimunud ning toetavad üksteist nii kohalikul kui ka üleilmsel tasandil. Tähelepanu pööramine loomade heaolule tähendab ühtlasi hoolimist keskkonnast ja inimestest, eelkõige marginaliseeritud gruppidest, sh naistest. Ökofe-

⁶ Loomavabastuse all on siin mõeldud loomade vabastamist inimeste süstemaatilise rõhumise alt, mitte üksiktegevusi, nagu näiteks loomade vabastamist puuridest või katselaboritest.

⁷ Eestikeelse ülevaate saamiseks vt Aavik 2014.

ministid on juba aastakümneid näidanud, et looduskeskkonnaga suhestumisel ning keskkonna jätkusuutlikkusel on selge sooline dimensioon (vt nt Cela jt 2013). Näiteks mõjutavad kliimamuutuste negatiivsed tagajärjed ebaproportsionaalselt enam naisi (vt nt Alam jt 2015). Mitmed mõjukad rahvusvahelised organisatsioonid on välja toonud loomatööstuse hävitava mõju mitte ainult keskkonnale, vaid ka inimühiskondadele, sealhulgas inimeste tervisele ja sotsiaalsele ebavõrdsusele (vt nt Chemnitz, Becheva 2014). Loomakasvatuse negatiivsed sotsiaalsed ja keskkonnatagajärjed jäävad eeskätt just kõige vaesemate ja marginaliseeritumate riikide, kogukondade ning inimeste kanda. Näiteks töötavad tapamajades valdavalt kõige vaesemad ja haavatavamad ühiskonnagrupid (sageli migranditaustaga inimesed ja rassilised vähemused), tegemist on ühe kõige ohtlikuma, madalalt tasustatuma ning tervisekahjulikuma tööga (samas). Samuti on loomade intensiivpidamine otseselt seotud globaalse ebavõrdsuse ja inimõigustega arengumaades. Proportsionaalselt kõige suuremad lihatarbijad on lääneriigid, kus aga ei jätku piisavalt põllumaad, et kasvatada nii loomi kui ka nende tarbeks kuluvat sööta. Seetõttu impordib Euroopa Liit umbes 72% loomasöödast arenguriikidest (Aprodev 2011), kus paljud kohalikud elanikud on alatoidetud.

Seega on veganfeminism ja kriitilised loomauuringud olemuselt interseksionaalsed. Tänapäeva peavoolu interseksionaalsed lähenemisviisid, sh feministlikud, aga talitlevad humanistlikus raamistikus ning ei käsitle spetsiatsismi ühe rühumisvormina. Veganfeministid ja kriitilised loomauurijad peavad seda antropotsentriliseks eelarvamuseks, leides, et seksismi, rassismi ja teiste inimestevahelistes sotsiaalsetes suhetes esinevate rühumisvormide kõrval tuleb käsitleda ka liigipõhist rühumist ning privilegeeritust.

Spetsiatsismi vaidlustamist teoreetilisel tasandil toetab veganlus kui eetilise igapäevapraktika. Võttes arvesse suuremahulist vägivalda, mida inimesed süstemaatiliselt

loomade vastu kasutavad, loomade toiduks kasvatamise negatiivseid tagajärgi inimeste tervisele, keskkonnale ja sotsiaalsele ebavõrdsusele globaalses ulatuses, peavad kriitilised loomauurijad veganlust moraalseks imperatiiviks (Jenkins, Twine 2014). Toiduvalikut tuleks käsitleda alati poliitilisena, mitte personaalse elustiilivalikuna, mis on taandatud erasfääri, nagu seda peavoolukultuuris enamasti tehakse (samas, 238). Toidutarbimise raamistamine isikliku valikuna ei võimalda tarbijatel mõista, kuidas nende argitegevused on põimunud vägivaldaga teiste elusolendite vastu (samas, 238). Seega on toidupraktikad alati poliitilised, kultuurilised ja ökoloogilised (Adams 1993, 201–202). Ka veganlus on midagi enam kui lihtsalt toitumisviis: seda peaks käsitlema kui praktikas rakendatud süsteemset ja interseksionaalset kriitilist mõtteviisi, mis vaidlustab antropotsentrismi, hierarhiat ning vägivalda (Twine 2012, 19).

Elkõige viimastel aastatel on mitmed maailma juhtivad rahvusvahelised organisatsioonid, kes tegutsevad toitumise, tervishoiu ja jätkusuutlikkusega seotud valdkondades (nt ÜRO, WHO, World Cancer Research Fund), kutsunud inimesi üles vähendama liha- ja piimatoodete tarbimist või loobuma neist, tuginedes laiapõhjalisele teaduslikule tõendusmaterjalile ning lähtudes nii rahvatervise kui ka keskkonna jätkusuutlikkuse seisukohtadest. Ühe maailma tuntuima toitumisorganisatsiooni, Ameerika Dietoloogia Assotsiatsiooni (American Dietetic Association 2009, 1266) seisukoht on, et asjatundlikult kavandatud taimne toitumine, sh veganlus, on tervislik, sisaldab küllaldaselt vajalikke toitaineid ning võib kaasa aidata teatud haiguste ennetamisele ja ravimisele.

Veganfeminismi paigutamine Eesti feminismimaastikule

Kuidas võiks veganfeminism kui Eestis veel uus ja tundmatu mõttesuund suhestuda siin juba kanda kinnitanud feminismivormidega?

Veganfeminismi (ja kriitiliste loomauuringute) puudumist Eestis ning nende kui teaduslike uurimissuundade legitimeerimise keerukust võib osaliselt seletada sellega, et nende lähene-misviiside aluseks olevad ning neid toetavad mõttesuunad ja praktikad – loomaõigusakti-vism kodanikuühiskonnas, interseksionaalne (akadeemiline) feminism (vt lähemalt Aavik 2015), ökofeministlikud ideed ja kapitalismikrii-tika – on Eestis veel võrdlemisi uued nähtused või puuduvad hoopiski.

Kuna taasiseseisvunud Eestis said prioriteet-seks püüdlused Eesti kohta Läänes „(taas)kin-nitada“, võeti eeskujuks Lääne liberaalse femi-nismi mudel, mis keskendus majanduslikule arengule ning turukapitalismi kaudu Läänele „järele jõudmisele“ (Koobak 2005, 59). Ka Mar-ling leiab, et Eestis on peavoolufeminismina levinud võrdõigusfeminism, mis lähtub liberaal-sest feminismist (vt Marling 2015, 41). Seejuu-res puudub meil levinud feminismisuundades valdavalt kapitalismikriitika (Koobak 2015), nt marksistlik feminism, ning seetõttu ei pöö-rata tähelepanu erineval sotsiaal-majanduslikul positsioonil olevate naiste muredele. Marling (2015) viitab Lääne vasakpoolsetele feministi-dele Nancy Fraserile ja Hester Eisesteinile, kes on dokumenteerinud, kuidas peavoolufemi-nismi ja selle elemente kasutatakse turukapita-lismi teenistuses, ning leiab, et ka Eestis toimib feminism sünergias neoliberalismiga.

Veganfeminismi üks olulisi elemente on kapitalismikriitika. Seega on veganfeminismi abil võimalik mõista ja vaidlustada Eestis valit-sevat neoliberaalset ühiskonnakorraldust, mis töötab sageli vastu feministlikule agendale. Neo-liberaalses ühiskonnakorralduses, kus turu- ja ärihuvid on prioriteetsed ning kus ka riiklikud institutsioonid toimivad järjest enam turu-loogika järgi (Graeber 2015) ja rõhk on indi-vidualistlikel lahendustel, ei leia struktuurse ebavõrdsuse ideed suurt poolehoidu. Selleks, et võrdsuse ja solidaarsuse ideed (isegi avalike asutuste hulgas) ühiskondliku heakskiidu saavu-taksid, tuleb näidata, kuidas need toovad ühis-

konnale ja eri huvirühmadele majanduslikku kasu. Neoliberaalses kontekstis on majandus-huvid asetatud kõrgemale kui õiglus- ja eetika-küsimused. Selle probleemiga seisavad Eestis silmitsi peavoolufeministid, kuid tunduvalt teravamalt veganfeministid ja loomaõiguslased, muu hulgas seetõttu, et olendid, kelle õiguste ja heaolu eest nad võitlevad, ei saa ise poliitilisi nõudmisi esitada. Lisaks tähtsustatakse nende õigusi ühiskonnas oluliselt vähem kui margina-liseeritud inimgruppide omi.

Veganfeminism, mille raames käsitletakse rõhumisvorme omavahel põimununa ning üks-teist toetavana, aitab arendada meil veel margi-naalseid feministlikke mõtte- ja aktivismisuundi, näiteks kapitalismikriitilist ja interseksionaalset feminismi. Tõeliselt interseksionaalsed käsitlu-sed võiksid hõlmata ka seda, mis jääb väljapoole inimest/inimsust, näiteks liigikategooriat ja loo-dust (Twine 2010b).

Niisiis, peavoolufeministid saaksid teha koostööd veganfeministide ja loomaõiguslas-tega neoliberalistliku ideoloogia ning selle eri väljendusviiside kriitilisel mõtestamisel, samuti püüelda õiglasema ja hoolivama ühiskonnakor-ralduse poole, moodustades kapitalismikriiti-lisi interseksionaalseid koalitsioone (Hancock 2011). Selliseid (ajutisi) strateegilisi liite saaksid moodustada näiteks feministid, tapamajade või karusloomafarmide madalapalgalised (nais)töo-tajad ja ametiühingud. Samuti võiks veganfemi-nism olla sillaks keskkonnaaktivistide, globaalse arengu ja jätkusuutlikkuse eest seisjate ning feministide vahel.

Veganfeministlik perspektiiv sobib hästi ka näiteks järgmiste küsimuste kriitiliseks käsitle-miseks: kuidas on rahvuskonservatiivsed dis-kursused põimunud neoliberalistlike ideede ja kapitalistlike huvidega ning kuidas konstruee-ritakse läbi selle koosluse naiste ja loomade positsiooni ühiskonnas? Kuidas aitab liigi- ja klassipime feminism kaasa loomade ekspluatee-rimisele ning sotsiaalse ebavõrdsuse, sh soolise ebavõrdsuse taastootmisele (mis töötab otseselt vastu feministlikele eesmärkidele)?

Eesti feministide arvamusi loomaõigustlusest ja vegan- lusest

Kuid milline on Eestis potentsiaal moodustada interseksionaalseid koalitsioone, mis võtaks arvesse ka liigipõhist rõhumist? Alljärgnevalt analüüsin Eesti feministide arvamusi loomaõigustluse ja veganluse kohta ning seda, kuidas respondendid näevad nende seoseid feminismiga.⁸

2014. aasta juunis pöördusin koos Dagmar Kasega 31 aktiivse ja väljapaistva Eesti feministi poole⁹ ning palusime neil osaleda meie uurin-
gus. Andsime neile võimaluse vastata kirjalikult või suulise intervjuu vormis viiele avatud küsimusele järgmistel teemadel: arusaamad feminismist ja personaalsed tähendused, mida feminismile omistatakse; teadmised ja hoiakud veganfeministlike ideede suhtes ning teoreetiline ja praktiline suhe loomaõigustluse ja veganlusega. Saime kirjalikud vastused 16 inimeselt, ühe inimesega tegime tema soovil suulise intervjuu. Pakkusime võimalust vastata kirjalikult mitmel põhjusel. Nimelt on loomaõigustluse, veganlus ja nende seosed feminismiga üsnagi vastuoluline ning marginaalne teema, millele ei olda valmis palju aega pühendama. Sellest annab tunnistust ka see, et vaid pooled feministid, kelle poole pöördusime, olid nõus uurin-
gus osalema. Kirjalikus vormis vastamine võimaldas osalejatel endale sobival ajal etteantud (enamiku jaoks üsnagi tundmatutel ja uudsetel) teemadel mõtiskleda ning vältida intervjuuolukorraga kaasnevat potentsiaalset ebamugavus-

tunnet või vastasseisu feministliku kolleegiga, keda oleks võidud tajuda nende feministliku praktika kritiseerijana.

Võttes arvesse uurijate positsioneeritust intervjuueeritute suhtes ideoloogilises plaanis, kerkivad sarnased eetikaküsimused esile ka materjali analüüsimisel, järelduste tegemisel ja tulemuste esitamisel. Uurimisprobleemi püstitus ja lähenemine feministidele eelkirjeldatud fookusega ning empiirilise materjali hilisem analüüs võivad jätta mulje, nagu püüaksime kaasfeministe halvustada ja veganfeminismi teiste feminismiliikide suhtes normatiivsele positsioonile asetada. Nn peavoolufeministide diskursiivsete strateegiate analüüsimine veganfeministlikust perspektiivist võimaldab hoopiski näidata, kuidas rõhumisvormid on omavahel seotud ja toimivad sarnaste põhimõtete alusel ning kuidas feministidena võiksime laiendada nende olendite ringi, kelle süstemaatilist rõhumist me vaidlustame, kasutades juba meie käsutuses olevaid tööriistu. Eesmärk pole leida vastuolusid uuringus osalenud konkreetsete feministide argumentatsioonis, vaid juhtida tähelepanu ühiskonnas ringlevatele spetsiatsistlikele diskursustele ning enamiku ühiskonnaliikmete ideoloogilisele asetatusele, mis ei võimalda ka neil, kes oma igapäevategevuses vaidlustavad hegemoonilisi ideoloogiaid ja lähtuvad sotsiaalkonstruktivistlikust paradig-
mast, liikide hierarhia puhul samasugust konstrueeritust näha.

Kogutud materjali analüüsi eesmärk on tuvastada, kuidas taastoodetakse või vaidlustatakse diskursiivselt domineerivaid ideoloogilisi arusaamu inimeste ja loomade suhetest. Aluseks on võetud feministliku diskursusanalüüsi (Lazar 2007) põhimõtted, mida on rakendatud spetsiatsismi elementide tuvastamiseks diskursuses. Eesmärk on tuua välja, kuidas iseenesest mõistetavaks peetavaid ja implitsiitseid spetsiatsistlikke eeldusi ning inimeste ja loomade vahelisi hegemoonilisi võimusuhteid diskursiivselt (taas)toodetakse ja ka vaidlustatakse. Feministliku diskursusanalüüsi puhul pole

⁸ Artiklis esitatud analüüs on ilmunud sarnasel kujul inglise keeles, vt Aavik, Kase 2015.

⁹ Pöördusime olulistest eluvaldkondades (nt töö, poliitika, haridus, inimõigused, kunst) aktiivselt tege-
sevate ja (sotsiaal)meedia vahendusel feministlikes küsimustes sõna võtvate inimeste poole, kes on arva-
musliidrid feministidena nii oma tegevusvaldkonnas kui ka Eesti feministlikus kogukonnas laiemalt.

eesmärgiks tekstide dekonstrueerimine pelgalt akadeemilise mõtteharjutusena, vaid see lähtub arusaamast, et vaatluse all olevatel küsimustel on konkreetsed materiaalsed tagajärjed naiste ja ka meeste elule (Lazar 2007, 142). Praeguse analüüsiga soovin aidata kaasa positiivsele sotsiaalsele muutusele rõhutatud gruppide, praegusel juhul loomade suhtes. Seega sobivad feministliku diskursusanalüüsi kesksed põhimõtted hästi kokku kriitiliste loomauuringute ja vegan-feministlike uurimisperspektiividega.

Artiklis keskendun sellele, milliseid diskursiivseid strateegiaid kasutatakse ja kuidas seda tehakse. Diskursiivsete strateegiate all on mõeldud diskursiivseid mehhanisme, mida inimesed kasutavad, et saavutada kommunikatsioonis sotsiaalseid, psühholoogilisi ja poliitilisi eesmärke (Reisigl, Wodak 2001). Diskursiivsed strateegiad on eesmärgipärased (diskursiivsed) tavad, mida rakendatakse mingi tegevuse, teadmise või ideoloogia veenvaks tutvustamiseks ja legitimeerimiseks (Wodak 2007).

Empiirilise materjali analüüsimisel lähtusin eelkirjeldatud põhimõtetest. Tähelepanu oli eelkõige diskursuse aluseks oleva ideoloogilise võttestiku tuvastamisel ning argumentatsiooni loogikal, mitte niivõrd keeleliste elementide üksikasjalikul analüüsil.

Arusaamu feminismist ja enda feministlikust tegevusest

Vastused küsimusele, kuidas uuringus osalejad mõistavad feminismi teoorias ja praktikas, osutasid, millistest feministlikest perspektiividest respondendid lähtuvad ning mis teemad on neile olulised. Eesmärk oli ka kõrvutada diskursiivseid strateegiaid, mida kasutati feminismi ja loomavabastuse/veganluse esitamiseks.

Enamik vastanutest mõistis feminismi kui püüdlust naiste ja meeste võrdsete õiguste ning võimaluste poole. Feminismi nähti kui üht perspektiivi, mille kaudu ühiskonda ja enda isiklikku elu vaadelda. Leiti, et fookus ei peaks olema üksnes naistel, vaid oluline on pöörata

tähelepanu ka meeste kui soolistatud olenditele. Mainimist leidis ka interseksionaalsus.

R3¹⁰: Feministiks olemine tähendab minu jaoks seda, et ei ole võimalik mitte märgata teatud (võimu/alluvus)suhteid, käitumusmustreid, nalju, argipäeva folkloori, mis paljuski tuleb kellegi arvelt: naiste, vähemuste, venelaste (Eesti kontekstis), eakate arvelt, mis on seotud soo, rahvuse, klassi, rassi, seks. orientatsiooniga.

Peale selle, et feminism aitab märgata ebavõrdsust ja stereotüüpe, nähti seda ka kui laiemat kriitilist projekti, mis seab kahtluse alla normatiivseid arusaamu ühiskonnas.

R5: [Feminism] paneb sind kahtlema kõiges, mis tundub „normaalne“ nii ühiskonna korralduses kui ka sinus endas.

Respondendid tõid välja, et feminism kui teoreetiline ja praktiline püüdlus sotsiaalse õigluse poole on tugevalt seotud nende igapäevategevustega. Seda tajuti kui midagi loomulikku ja vältimatut, millest puudub väljapääs, isegi ajutiselt. Respondendid ei mõtestanud feminismi kui igapäevaelu lisakoormat või pingutust, vaid nägid seda osana oma identiteedist. Feministide igapäevategevus hõlmas soonormide ja stereotüüpide ning laiemalt ebavõrdsuse märkamist ja vaidlustamist ühiskonnas. Muu hulgas pöörati kriitiline feministlik perspektiiv ka enda suunas ning analüüsiti refleksiivselt oma käitumist ja keelekasutust, et vältida soostereotüüpide taastootmist.

Mitu respondenti rõhutas, et nad väljendavad oma feministlikke seisukohti ka sellistes olukordades, kus võivad kohata potentsiaalselt vaenulikke reaktsioone.

¹⁰ R = respondent.

Feminism ja loomavabastus: teoreetilised arusaamad ja isiklikud praktikad

Mõtestades feminismi üldiselt ning enda feministlikku tegevust, ei seostanud ükski respondent esialgu feminismi loomaõigustega, isegi mitte need, kes hilisemates vastustes toetasid ökofeministlikke ideid ja veganlust.

Veganfeministliku teooriaga oldi vähe kursis. Mõni respondent väitis, et on tuttav selle põhialustega, kuid valdavalt puudusid neil sellekohased teadmised (mõni väljendas huvi saada veganfeminismist rohkem teada). Üksikud respondendid nõustusid veganfeminismi põhiideedega, seega leiti valdavalt, et loomaõiguslust ei peaks feminismiga seostama.

R14: Otseselt pole veganfeminismiga kurssi viinud. Loomauuringud on mulle küll väga huvitavad, ent kui mõned ei usu kvootidesse, siis absoluutsesse loomadest sõltumatusse ma ei usu, mida veganliikumine näikse oma eesmärgiks seadnud olevat. Ma usun, et vabajooksukad, kes munevad, on tänuväärsed, ja püüan seda toetada. Sõnnik paiskab taimede väetamiseks olevat kõige parem vahend ja selle tootmiseks on tarvis ka lehmade või hobuste tööd. Lehmad annavad ka piima ja selle vastu ei taha ma olla.

Tsitaat ilmestab, kuidas respondendid enamjaolt essentsialiseerisid inimeste ja loomade vahelist ekspluateerivat suhet ning pidasid seda vältimatuks. Eufemistlik väljend „lehmad annavad piima“ taaskinnitab inimeste vägivalda teiste loomade vastu ning püüab seda loomulikuks näidata.

Diskursiivsed strateegiad spietsiitsismi toetamiseks või vaidlustamiseks

Allnimetatud diskursiivsed strateegiad esinesid tihti omavahel põimununa ning neid kasutati üksteise toetamiseks. Strateegiate tutvustamisel

kõrvutan neid eespool esitatud arusaamadega feminismist.

1. Teiste loomade kohtlemise esitamine loomuliku ja paratamatuna ning inimeste konstrueerimine loomadesarnasena, kuid neist ülemana

Oluliseks osaks isiklikust feministlikust praktikast peeti selliste tavaarusaamade vaidlustamist, mis näevad sugu bioloogiliselt ettemääratuna või loomulikuks. Vastustes rõhutati soonormide sotsiaalset konstrueeritust.

R8: [Feminism] tähendab arusaama, et bioloogilised piirangud on naiste ja meeste jaoks oluliselt väiksemad kui sotsiaalsed.

Mõistes sugu kui sotsiaalselt konstrueeritud nähtust, peeti soolise võrdõiguslikkuse saavutamist võimalikuks. Samas aga essentsialiseeriti inimeste ja loomade vahelisi suhteid, esitades neid loomulikkuse ja bioloogilise ettemääratuse diskursuse kaudu, ning seeläbi peeti võimatuks lõpetada loomade kasutamine inimese heaolu tagamise eesmärgil. Üks olulisi põhjuseid, miks loomavabastust võimatuks nähti, oli inimeste „bioloogiline“ ja „loomulik“ vajadus teisi loomi tarbida.

R14: Mul oleks huvitav ka teada, kuidas siis ikkagi totaalegan-maailm toimiks, sest loomade ekspluateerimine mõjub seni sama vältimatuks nagu see, et inimesed peavad tööl käima, ja see on omamoodi loomulik osa elukaarest ja elutsüklist, kuigi me oleme tehtud magama, sööma ja reproduitseerima.

Taaskinnitati liha söömist kui „kohustuslikku institutsionaalset normi“ (Kheel 2004, 329). Tsitaadis esitatud essentsialistlikud väited („loomulik osa elukaarest“, „me oleme tehtud ...“) lähevad vastuollu feministliku praktika aluspõhimõttega: reaalsuse ja sookategooria sotsiaalse

konstrueeritusega ning eesmärgiga dekonstrueerida essentsialistlikke arusaamu soost ja soolisest ebavõrdsusest.

Esitatud tsitaadis ei teinud respondent pingutusi selleks, et keelevahendite (nt eufemismi) abil varjata kõige levinumat inimeste ja loomade vahelist suhet: ekspluateerimist. Siin võib üks põhjuseid olla asjaolu, et kui ekspluateerimist nähakse loomuliku ja mõõdapääsmatuna, mitte valikuna, ei pruugi see näida ebaeetiline.

Loomulikkuse ja bioloogilise ettemääratuse diskursuse osana leidis ka arvamusi, mille kohaselt lõhuks inimeste otsus lõpetada teiste loomade tarbimine „loomuliku elutsükli“, kus inimene paikneb „toiduahela tipus“.

R16: Looduse poolt on ikkagi inimene pandud nagu kõigesööjaks [...]. Aga ikkagi ju kuna looduses on oma ringkäik, eks, seal hiir sööb .. ma ei tea putukaid ja uss sööb jälle hiirt ja kass sööb hiirt ja keegi jälle sööb kassi, eks see .. see loomse toidu kasutamine .. eks see on ka üks osa sellest looduslikust ringkäigust, et kui seda niimoodi ei teeks ja neid ei tapaks, et mis siis juhtuks, kui me laseme kodustatud looma metsa, siis ta hukub seal. Ja no ma ei ole ise Indias käinud, kus seal lehmad vabalt ringi käivad, kas see siis on, mille poole me siis püüdleme või? Ja kas me peame nad siis kõik maha tapma ja minema üle .. ja mis siis nendest saab? See tekitab ju väga palju küsimusi kohe ..

Jällegi õigustati inimeste ja loomade vahelisi ekspluateerivaid suhteid essentsialistlike väljendite („looduse poolt on ikkagi inimene pandud ...“, „looduslik ringkäik“) kaudu. Kõneka kontrastina ilmneb respondentide inimesekäsitluse kardinaalne erinevus feministlikku konteksti silmas pidades (naiste ja meeste ühiskondlikud suhted) ja loomade õigustest rääkides (inimeste ja loomade suhted). Kui feminismi puhul sooviti saavutada muutusi soosuhetes ühiskonna tasandil, eeldusel et sugu on sotsiaalselt konstrueeritud ja

seega ajas ja ruumis muutuv, ning käsitleti probleemsetena diskursusi, mis asetavad soo bioloogia ja geneetika valdkonda, siis rääkides inimese suhtest loomadega, kujutati inimest vältimatult looduse ja „loomulike hierarhiate“ vangis olevana. Seega, kui soo puhul vaidlustati essentsialistlikku diskursust, siis loomade puhul õigustati sama diskursuse kaudu teiste loomade ekspluateerimist. Paradoksaalselt seostati siin inimesi animaalsusega, toetudes diskursusele, mille kohaselt on inimesed nagu teisedki loomad osa „loomulikust“ „looduse ringkäigust“, samas kui sookategooriast rääkides rõhutati nende inimsust.

2. Liigipiiride kinnitamine ja inimese erilisus: inimeste konstrueerimine loomadest erinevana, kuid neist ülimana

See diskursiivne strateegia, mille keskmes on inimene, läheb sisuliselt vastuollu eelmisega, milles inimest animaliseeriti. Ometi toetasid ja jõustasid need kaks vastuolulist strateegiat teineteist respondentide vastustes.

Üks viis, kuidas (taas)loodi inimese erilisust, oli feminismi kindel paigutamine inimõiguste hulka, humanistliku diskursuse raamesse, kus kõik võimalikud interseksionaalsed kokkupuutepunktid, mis olid seotud inimsusest väljapoole jäävaga, heideti kõrvale.

R9: Samas ei ole loomade õiguste küsimus inimõiguste teema, seega minu jaoks on see oluline erinevus. Mitte et ma ei peaks loomade õigusi oluliseks, aga ei pea ka õigeks nende asetamist inimõigustega samasse konteksti. Seega ehk võiks öelda, et erinevus on see, et kui feminism puudutab inimesi ja seoses inimõigustega kaitseb eelkõige naiste inimväärikust, siis loomaõiguse puhul ei ole otseselt inimväärikuse riivet (sest loomad pole inimesed).

Respondent ei andnud lisaselgitusi selle kohta, millel põhineb tema arusaam inimeste ja teiste

loomade fundamentaalsetest erinevustest ning mis takistab võtmast arvesse loomade huve inimesi puudutavate küsimuste kõrval. Selle diskursiivse strateegia kaudu seati liikide vahele kindel piir ning taaskinnitati inimeste ja loomade hierarhia. Seda tehti aga kategooria „inimene” tähtsustamise kaudu (Twine 2010a), arvestamata inimese ajaloolist, kultuurilist, majanduslikku ja poliitilist paiknemist (Twine 2010b, 401). Inimest mõisteti vaikumise kui alati olemasolevana ning inimeste ja loomade vahelisi suhteid nähti ajaloovälistena (*dehistoricized*).

Tähelepanuta jäi asjaolu, et inimesed õpivad sotsialiseerimisprotsessi käigus (enamasti implitsiitselt), kuidas suhestuda teiste loomadega. Me omandame väärtusi ja arusaamu selle kohta, kuidas peaksime teistesse liikidesse suhtuma ja neid kohtlema. Tänapäeva ühiskondades, kus süsteemne vägivald loomade vastu ei ole üksnes normaliseeritud, vaid ka seaduslikult ja riiklikult sanktsioneeritud, toimib sotsialiseerimine spetsiitsistlike väärtuste kaudu. Seega, vähemalt osa meie arusaamast selle kohta, mida tähendab olla inimene, tuleneb meie arusaamadest loomade ja teiste liikide kohtlemise kohta. Spetsiitsistlikku sotsialiseerimist (Nibert 2011) kui struktuurset süsteemi respondendid ei vaidlustanud, samas kui oma feministlikus praktikas pöörasid nad soopõhisele sotsialiseerimisele tähelepanu. Spetsiitsistliku sotsialiseerimise omaksvõtu korral jääb inimprivileeg liigihierarhias küsimärgistamata. Best ja Nocella (2004, 150) toovad välja, et seksistliku sotsialiseerimise seadmine kahtluse alla ja tagasi-pööramine (*undo*) hõlmab keerukat teadlikku tööd ning sama kehtib ka spetsiitsistliku sotsialiseerimise nn ümberõppimise kohta.

Veel üks viis, kuidas inimese erilisust taaskestati, oli loomadesse puutuvale vähema tähtsuse omistamine ning loomade välistamine interseksionaalsest vabanemisagendast. Ka siin kasutati toiduahela mõistet, asetades inimesed (rõhutades nende animaalsust) „tugevaima

mate ellujäämise” diskursusesse, mille puhul ei nähtud inimesel valikuvõimalust. Leiti, et loomavabastus ei ole legitiimne mure seni, kuni esineb inimeste väärkohtlemist – sama argument, mida kasutatakse sageli naiste ja soolise võrdõiguslikkuse delegiteerimiseks.

R12: Ma usun, et need, kes on meist nõrgemad ja väetamad, vajavad kaitset, kuid samas ka seda, et oleme kõik osa toiduahelast [...]. Kuid ma usun ka, et minu maailmas on hetkel liialt teemasid, mis on seotud inimõiguste tagamisega, sh feminismi ja üldise sallivuse tõstmisega.

R16: [Loomade väärkohtlemine on paratamatu] .. niikaua kuni on lapstööjõu ja laste diskrimineerimist, naiste diskrimineerimist, ütleme ka orjatööd, et siis noh .. loom on loom ...

Tautoloogiline fraas „loom on loom“ viitab essentsialistlikule käsitlusele ning ei vajanud respondendi arvates lisaselgitusi, samamoodi nagu ülaltoodud argument, mille kohaselt on inimestel õigused seetõttu, et nad on inimesed. Kategooria „loom“ konstrueeriti vastandlikuna kategooriale „inimene“ ning vähem väärtuslikuna.

3. Loomade ekspluateerimise problematiseerimine

Leidus ka seisukohti, küll vähemuses, mis seadsid loomade ekspluateerimise vajalikkuse küsimärgi alla. Seda tehti interseksionaalsest vaatepunktist, rõhutades domineerimismustrite sarnasust loomade ja marginaliseeritud ühiskonnagruppide vahel.

R5: Haakun loomulikult veganfeminismi põhiideega, et domineerimisstruktuuri muster on sama, mis puudutab meeste domineerimist naiste üle, valgete domineerimist teiste rasside üle ja inimeste domineerimist

loomade üle. Sama on vägivalda, haavamise, eksploatatsiooni küsimustes. Kui oled ja võitled selle vastu ühes kategoorias, pole koherentne mitte teha seda ka kõigis teistes.

Kui eelmistes diskursiivsetes strateegiates rõhutati inimeste ja teiste loomade vahelisi erinevusi või sarnasusi, olenevalt sellest, millist argumentatsiooni nähti spetsietsismi toetamiseks sobivaimana, peeti siinkohal probleemiks inimestepoolset teiste loomade ekspluateerimist, apelleerides nii inimeste kui ka loomade võimele kannatada.

R7: Lihast loobumine tähendab minu jaoks eelkõige puhtamat südametunnistust – ma toitun vähem teiste olendite kannatuste arvelt. Veganfeministlik käsitlus lisab veel täitsa uue mõõtme, millele ma polnud seni mõelnud.

Fookus polnud siin mitte niivõrd feminismi ja loomavabastuse seoste väljatoomisel, vaid vastuseisul inimestepoolsele teiste loomade ekspluateerimisele, kuna seda nähti ebaetilisena.

Isiklik toidupraktika ja vaated veganlusele

Järgnevalt esitatud respondentide toidupraktika analüüsi tuleks vaadelda põimununa eespool nimetatud diskursiivsete strateegiatega, mis toetasid või vaidlustasid spetsietsismi.

1. Veganlus kui eetiline ideaal

Need üksikud respondendid, kes pidasid loomavabastust legitiimseks mureks ja/või nägid seda seotuna feministlike eesmärkidega, näitasid üles valmidust hakata veganiks.

R15: Olen tuttav ja viljelen täistaimetoidu söömist, aga mitte täielikult, ma võtan veganlust kui normi või ideaali, millest vahel kõrvale kaldun. Oluline on tarbida vähem

loomset toitu, liikuda veganluse suunas. Veganlust võtan kõige enam loomaõigusliku, mõnel määral ka antikapitalistliku tegevusena (kuna valmistan palju ise kodus süüa ja ostan üsna vähe tööstuste toodangut), keskkonna- ja terviseaspektid tulevad lisaks ja on olulised, kuid mitte kõige olulisemad.

Oli ka neid, kes pidasid veganlust ideaaliks, kuid nimetasid mitmeid põhjuseid, miks neil ei ole võimalik veganiks hakata. Järgnevalt tutvustan neid diskursiivseid strateegiaid.

2. Vastuseis veganlusele

Selgitades, mida tähendab nende jaoks feminism, paigutasid respondendid naiste ja teiste marginaliseeritud gruppide õigused käsitlusviisi keskpunkti. Arvamustes veganluse ja veganfeminismi kohta puudusid aga osutused loomadele ja nende huvidele peaaegu täielikult. Selle asemel tõsteti esikohale inimesed ja nende huvid ning toodi välja põhjuseid, miks pole võimalik hakata veganiks. Järgmine tsitaat võtab kokku viisid, kuidas veganlus kõrvale heideti.

R12: Ei ole tuttav ja veganfeminism tundub mulle kaugena. Taimetoitlust harrastan aegajalt tervise tõttu. [...] Sest ma usun, et inimene on karnivoor ja vajab ka lihast valku, vähemalt mina tunnen end nii. Olen üles kasvanud talus ja tean, kuidas kotlet lauale tuleb [...]. Küll aga olen vastu asjatule julgusele farmides ja üritan tarbida loomseid tooteid, mis on valmistatud või saadud jätkusuutlikke ja humaanseid vahendeid kasutades – väikefarmide toodangut, kodumaist toodangut *etc.*

Veganluse vaidlustamiseks kasutati järgmisi võimalusi: taandati end murest loomade kohtlemise üle, pooldati lihatarbimise vähendamist tervisekaalutlustel, positsioneeriti end eksperdina inimeste ja loomade suhete teemal, rõhu-

tati kursisolekut lihatootmise tavade ja ning pooldati maheliha ja kohalike lihatoodete tarbimist. Need õigustused toetavad ülalpool esitatud diskursiivseid strateegiaid, mille kasutamise kaudu konstrueeriti olukord, kus loomade kasutamine inimeste poolt tundus loomulik ja vältimatu, ning hoiti ülal liigipiire ja inimese ülemuslikkust. Peatun järgmistes osades sellel, kuidas veganlust esitati ja raamistati, ning toon läbivalt paralleele viisidega, kuidas feminismist räägiti.

Veganlus kui isiklik elustiili- ja toiduvalik

Erinevalt feminismist, mida mõtestati ideoloogiana, mis käsitleb soolist ebavõrdsust nii struktuuri kui ka indiviidi tasandil, ning mida vaadeldi veganlusega põimununa, esitati veganlust kui isiklikku valikut, mida ei tohiks kellelegi peale suruda. Leiti, et tegu on isikliku eelistusega, kust puudub poliitiline komponent.

R4: Kui see [veganlus] on kellegi valik, suhtun väga positiivselt. Kui selle valikuga kaasneb teistsuguse valiku langetanud inimeste halvustamine (ka seda olen tundnud), siis mitte.

See diskursiivne strateegia depolitiseerib toidupraktika ning taandab need erasfääri – argument, mida kriitilised loomauurijad vaidlustavad (Jenkins, Twine 2014), nagu eespool selgitatud.

Veganluse esitamisel personaalse elustiili-valikuna toodi põhjendusi, miks pole võimalik seda „elustiili“ omaks võtta. Ühe peamise takistusena nähti veganlust kui tülikat lisapingutust. Rääkides oma feministlikust igapäevapraktikast, tundis mitu respondenti uhkust, et nad osalevad eri tegevustes, mille kaudu edendatakse soolist võrdsuslikkust. Nad ei toonud välja asjaolusid, mis oleksid neil takistanud ühiskonnas domineerivaid soonorme vaidlustamast. Sarnaseid diskursiivseid ja materiaalseid tavasid, mida feministliku tegevusega

seoses rõhutati – hegmooniliste kultuuriliste arusaamade vaidlustamine, ka vaenulikus sotsiaalses kontekstis – peeti aga veganluse puhul väsitavaks.

R13: [Veganlus] nõuaks ka kultuurile vastuhakku, pidevaid selgitusi ja ajutisi nälgimisi omnivooride seltskonnas, mis oleks tüütu [...]. Ja ma olen natuke laisk ka. Ja mulle praegu tundub, et mu elu on hetkel nii kaootiline, et mulle oleks suur koorem, kui ma selle veganlusega veel ebamugavamaks muudaks.

R8: Olen päris palju kaalunud taimetoitlaseks hakkamist ja liigun sinnapoole (olen lihatarbimist päris palju vähendanud), aga lõplikku sammu ei ole veel teinud. Veganiks hakkamist ei ole kaalunud ja ei pea seda enda puhul aktuaalseks, see tundub mulle praegu veel liiga piirav. Olen sellest aru saanud nii, et igasugused loomsed tooted on keelatud, nii esemete-riiete-kingade puhul kui toidumenüüs (ka piimatooted, munad jne). Minu jaoks on hästi oluline olnud see, et olen vähendanud oma tarbimist ja raiskamist ja propageerin seda oma lähikondlastele seas.

Tsitaadid ilmestavad, kuidas isiklik mugavus kaalub üles teiste olendite õiguse elule. Need õigustused peegeldavad hirmu, nagu jätaiks veganiks hakkamine nad millestki hädavajalikust ilma. Samas aga ei mainitud ebamugavust kui põhjust, miks võiks feministlikust tegevusest loobuda. Ometigi, enese positsioneerimine feministina eelkõige mitfefeministlikus kontekstis kujutab endast patriarhaalsete ja seksistlike normide vaidlustamist. Sellest võib järeldada, et feministid ootavad kaasinimestelt rõhuva praktika ja ideoloogia hülgamist, kuid ei ole ise alati valmis sama põhimõtte järgi toimima.

Veganlus on ebatervislik ja inimestele sobimatu

Kui valdavalt rõhutati oma igapäevase feministliku tegevuse puhul domineerivate soostereotüüpide vaidlustamist, siis see ebaõigluse tuvastamiseks ja normatiivsete diskursuste vaidlustamiseks kasutatav kriitiline perspektiiv, mida väideti end omavat, puudus veganlusest rääkimisel. Veganlusest kõneldi, toetudes suuresti laialdaselt käibel olevale valeinfole ja nn rahvatarkusele, mille abil õonestati veganlust, väites, et veganlus on ebatervislik ning seetõttu inimesele sobimatu.

R2: Ise pole kaalunud [veganlust], sest pole näinud ühtegi tõsiselt võetavat meditsiinalast teaduslikku tööd, mis neid toitumisharjumusi pooldaks [...]. Tean ka, et veganid tarbivad sageli suurtes kogustes toidupreparaate ja muid ravimeid, mis veelgi enam kinnitab, et tegemist on pigem ideelise kui meditsiinilise alusega eluviisiga.

Praktiseerides feminismi, võtavad respondendid omaks kriitilise vaatepunkti, mille kaudu läbivalt peavoolukultuuri ja selle rõhuvaid tavaid vaidlustada. Feministlik perspektiiv on vastudiskursus normatiivsetele arusaamadele naistest ja soosuhetest. Veganluse puhul aga võeti kriitikavabalt omaks peavoolu meditsiini- ja toitumisteave, arvestamata, kuidas see diskursus on konstrueeritud (nt loomatööstuse korporatiivsete huvide roll peavoolu toitumisdiskursuse kujundamisel).

Tänapäeva Eestis, vastupidi enamiku lääne-riikide toitumisteaduslikele arusaamadele, peab suurem osa toitumisteadlasi ja arste veganlust ebatervislikuks või isegi tervist kahjustavaks toitumisviisiks (vt Pitsi jt 2017) ning sarnased seisukohad on levinud ka peavoolumeedias. Toitumisteadlased teevad tihedat koostööd liha- ja piimatööstusega, näiteks biotehnoloogia valdkonnas, ning selle käigus luuakse

teadmisi meditsiini ja toitumise kohta¹¹. Seega mõjutavad peavoolu toitumisteaduse loomist konkreetsed ärihuvid. Väide, et loomsed tooted on inimesele tervislikud ja vajalikud, esitatakse ja legitimeeritakse teadus- ja meditsiinidiskursuse kaudu¹².

Veganluse alternatiivid: tarbimise vähendamine, „õnnelik liha“ ja lokavoorsus

Kuigi veganlust valdavalt ei pooldatud, tunti muret tervise ja keskkonna, sealhulgas raiskamise ja ületarbimise pärast. Loomade intensiivpidamist tauniti kui nende „ebavajalikult julma“ kohtlemist, mistõttu mõned respondendid olid oma lihatarbimist vähendanud või sellest loobunud. Siiski õigustati loomade tarbimist juhul, kui neisse „austusega suhtutakse“.

R1: Ka mina olen loomaõiguslane ja jälestan loomade ekspluateerimist ja vastutustundetut raiskamist, mis sellega kaasneb. Samas ma tunnustan loomakasvatajaid, kes tegelevad oma loomade väärrika kohtlemise ja neile õnneliku ja liigikohase elu pakkumise nende elu jooksul, isegi kui looma elu lõppeb nende inimeste toidulaual, kus seda vääriliselt hinnatakse. Kokkuvõttes: ma pole vegan, kuid täiesti austan inimesi, kel on see maailmavaade. Ise pooldan austust ümbritseva vastu ja säästlikkust ja see on minu jaoks feminismiga seotud.

Väärtustati lähedast kontakti loomadega, keda inimese toiduks tapetakse. Leiti, et need, kellel

¹¹ Vt nt OÜ Tervisliku Piima Biotehnoloogiarenduskeskus, <http://tptak.ee>.

¹² Erinevalt rahvusvahelistest suundumustest domineerib Eesti riiklikes toitumissoovitustes soovitus tarbida loomseid võetusi ning veganluse kirjeldamiseks kasutatakse terminit enesepiiratud toitumine (Pitsi jt 2017), mis paigutab toitumispraktika erasfääri, arvestamata selle poliitilist iseloomu.

see puudub, ei saa teha legitiimseid väiteid inimeste ja loomade suhete kohta.

R2: Kahjuks on vegani imidž pigem linnalaps, kes distantsilt, kuid midagi teadmata ega loomi oma silmaga nägemata nende õiguste eest võitleb.

Väideti, et linnas elavatel veganitel ei ole piisavalt ja valiidseid kogemusi ja teadmisi, taunimaks loomade ekspluateerimist. Selle väitega antakse mõista, et süsteemsele ebaõiglusele ja domineerimissüsteemidele vastu astumiseks peab meil olema isiklik kontakt marginaliseeritute, kelle huvide eest me seisame. Feminismi puhul aga sellist seost ei loodud: et võidelda võimestamata inimgruppide õiguste eest, ei peetud isikliku kontakti olemasolu vajalikuks, vaid selle asemel rõhutati vajadust mõista sool ja teistel sotsiaalselt konstrueeritud kategooriatel põhinevat süsteemset ebavõrdsust.

Respondendi esitatud väitest ilmneb ka arusaam, justkui õigustaks lihatootmise tundmine loomade tarbimist. Kui asetada see väide inimestevaheliste suhete konteksti, muutub selle sisu aga absurdseks: põhjalikud teadmised sellest, kuidas seksismi taastoodetakse, ei peaks panema feministe ega ka teisi seda diskrimineerimisvormi heaks kiitma, vaid hoopiski tekitama moraalse kohustuse see hukka mõista.

Veganluse asemel peeti jätkusuutlikuks lahenduseks lokavoorsust ehk kohaliku toidu tarbimist.

R10: Olen tuttav nii veganluse kui ka loomaõigusega. Olen olnud taimetoitlane. Veganluse osas olen seisukohal, et kuivõrd Eestis kasvav taimestik seda põhimõtteliselt ei võimalda, koormab see liigselt keskkonda ja lisab igapäevasele toidule meeletult lennumiile ja see on looduse jaoks suures plaanis palju hävitavam kui mõõdukas lihasöömine [...] aga mis halba on selles, kui inimene peab lehma, näeb vaeva, et talle heina teha, ja vastutasuks saab piima? Inimene ju

hoolitseb ühtlasi ka lehma järeltulijate eest. Toidab neid ja hoolitseb nende eest iga päev. See on kõigest üks näide. Lisaks saab lehma käest sõnnikut, mille peal taimed kasvavad.

Ökoloogilise elustiili, sh „puhta“ ja mahetoidu idealiseerimine, raiskamise ja ületarbimise kritiseerimine ning toidu (sh eriti liha- ja piimatoodete) ostmise kohalikest väiketootjatelt on osa ka Eestis populaarsust koguvast laiemast keskkonnateadlikkuse ja jätkusuutlikkuse diskursusest ning sellega seotud uutest ökoelustiliidest (vt Allaste 2011), mis on levinud eelkõige linnas elavate haritud etniliste eestlaste hulgas. Kuigi enamik respondentidest ei identifitseeri end eksplitsiitselt ühegi konkreetse ökokogukonna ega ka tõenäoliselt laiema liikumise osana, peegeldavad nende vaated mõningaid selle keskseid ideid.

Kuigi loomade intensiivpidamine mõisteti üldiselt selle tööstuse raiskava iseloomu ning loomadele põhjustatud „ebavajaliku julmuse“ tõttu hukka, peeti loomade kasutamist inimeste hüvanguks siiski vajalikuks, mistõttu pooldati loomade „humaanset“ kohtlemist. Need vaated esindavad uut jätkusuutlikkuse ja keskkonnaliikumist, mis tõstab esikohale mure keskkonna pärast ning kutsub inimesi sageli üles vähendada lihatarbimist või eelistama maheliha või kohalikku liha. Nende seisukohtadega haakub Eestis järjest enam populaarsust koguv tervise eluviisi liikumine, mis propageerib tervisekaalutlustel taimset toitumist (sh toortoitumist). See aga väljendub isikliku elustiilipraktikana, mida järgivad eelkõige privilegeeritud grupid, kellel on juurdepääs mahetoidule ja erinevatele „tervisetoodetele“. Nii tervise- kui ka keskkonnaliikumisest puuduvad suuresti loomaõiguslikud ideed.

Respondentide vastustest peegelduv lokalismide diskursus tuleb lähemalt lahti mõtestada. Selles peitub väikeste (mahe)talude idealiseerimise taotlus. See omakorda peegeldab pürgimust „pöörduda tagasi“ maaidüllile juurde. Suur osa etnilistest eestlastest pärineb

maapiirkondadest ning paljudel tänapäeva linnaelanikel on side maaga säilinud näiteks seal elavate vanavanemate kaudu. Samas aga on Eesti venekeelse elanikkonnal puudunud selline side maapiirkondadega, mida uus ökolüükumine idealiseerib kui ruumi uue ökoelustiili kultiveerimiseks. Ka diskursiivsetes esitustes on maaelu implitsiitselt etnilisustatud: seda seotatakse eestluse ja eestlastega. Seega seotakse maaidüllil idealiseerimine implitsiitselt rahvuslike ideedega eesti identiteedist ja etnilistest piiridest: venekeelne vähemus paikneb suuresti linnapiirkondades. Seetõttu tundub maaidüll, mille osaks on lähedane kokkupuude loomadega, keda inimeste tarbeks ekspluateeritakse, eksklusiivne ja elitaarne nii etnilisuse kui ka sotsiaal-majandusliku staatuse mõttes.

Jätkusuutlikkuse ja lokavoorsuse diskursus ning tavad käivad käsikäes kapitalistliku süsteemiga, mis pakendab ja müüb teatud elustiile eelkõige haritud linnaeliidile. Enamik meie respondentidest ei seostanud feminismi antikapitalistliku võitlusega. Mahetoidu ja lokavoorsuse ideoloogia omaksvõtt osutab, et nn rohepestud kapitalism võetakse omaks üsnagi kriitikavabalt. Nii tervise- kui ka ökolüükumised sobituvad hästi Eesti neoliberaalses ühiskonnas prevalentiva individualismiga.

Lokavoorsusliikumist on tabavalt kritiseerinud Stănescu (2010), kes näitab muu hulgas, kuidas seda toidutootmissüsteemi ei ole võimalik laiaulatuslikult rakendada. Stănescu (2010, 8) toob välja, kuidas lokavoorid konstrueerivad pastoraalkujutelmata, ihalust mineviku järele, mida pole tegelikult kunagi olnud ja mis romantiseerib vääradel alustel kohalikkusele tuginevat elustiili. Lokavooride kujutelmad aga on ebakõlas feministlike ideaalidega, sest lokavoorid libisevad üle seksistlikust, rassistlikust, homofoobsest ja immigratsioonivastasest meelestatusest, mida rõhuasetus kohalikule (*versus* globaalsele) võib endas sisaldada (samas). Kuigi Stănescu arutluskäik põhineb USA kontekstil, on need küsimused asjakohased ka Eestis. Kohaliku tootmise ja maheliha ideali-

seerimine toetab implitsiitselt just privilegeeritud gruppide elustiili, sest neid tooteid tarvivad eelkõige linnas elavad haritud eestlased. Iroonilisel kombel jääb feministidest respondentidel tähelepanuta see, et näiteks kohaliku, mahe ja toortoidu hankimise ning valmistamisega kaasnev lisa- ja -vaev on patriarhaalses ühiskonnakorralduses eelkõige naiste kanda. Eelneva põhjal võib väita, et maaelu idealiseerimine ja kohaliku (loomse) toidu eelistamine on Eesti kontekstis implitsiitselt spetsiatsistlik, soolistatud ning ka etnilisuse ja klassikategooriate mõttes markeeritud.

Kuigi mitu respondenti pidas interseksionaalset perspektiivi oma feministlikes arusamades ja tegevuses oluliseks, puudus see siiski toidupraktika arutelust. Õigustades loomsete toodete tarbimist, jäid respondentidele märkamatuks seosed sotsiaalse ebavõrdsuse ning toidu tootmise ja tarbimise vahel. Näiteks töötab loomatööstuses (nt tapamajades) eaproportsionaalselt palju haavatavatesse ja marginaliseeritud ühiskonnagruppidesse kuuluvaid inimesi (nt migranditautsuga inimesed, rahvusvähemused), kes on alamakstud, ühtlasi on tegu ühe ohtlikema tööga, kui pidada silmas nakkusi ja tööõnnetusi (Compa 2005).

Kokkuvõttev arutelu

Artikli aluseks olevat uuringut inspireeris läbi viima tõdemus, et feministlikud akadeemikud ja aktivistid on võtnud sihikule patriarhaalse ühiskonnakorralduse, mis toetab süsteemset ebaõiglust marginaliseeritud gruppide suhtes. Samuti vaidlustavad feministid eksplitsiitselt essentsialistlikke ja normatiivseid soo ja soosuhete käsitusi, rõhutades, kuidas sugu on sotsiaalselt konstrueeritud. Lynda Birke (1995, 33) märgib, et feministliku mõtteviisi üks tugevaid külgi on, et see ei käsitle kunagi *ainult* naisi, vaid on kriitiline diskursus, mille raames küsitakse ebamugavaid küsimusi kõige kohta. Lääne peavoolufeminism on hakanud järjest enam omaks võtma interseksionaalset perspektiivi,

nähes erinevaid rõhumisvorme põimunuina. Seda tehes püüavad feministid näidata üles solidaarsust ning võtta tõsiselt nende inimeste ja gruppide probleeme, kes on nende endiga võrreldes erinevalt positsioneeritud ning kelle kogemused erinevad suuresti nende endi omadest. Ometigi pole interseksionaalsuse kui tänapäeva feministliku mõtte pea et lahutamatu osa puhul seni arvestatud liiki kui ühte kategooriat, mille kaudu rõhumine toimub. Seetõttu seadsin eesmärgiks vaadelda lähemalt suure osa nn peavoolufeministide vastumeelsust kaasata interseksionaalsesse agendasse spetsietsism. Seda küsimust käsitlesin Eesti näitel, analüüsi-des, kuidas siinsed feministid mõistavad seoseid feminismi ja loomavabastuse vahel ning veganlust toidupraktikana.

Enamik uuringus osalejatest, kes oma feministlikus igapäevategevuses normatiivset ideoloogiat vaidlustasid, ei kasutanud seda kriitilist perspektiivi ekspluateerivate inimeste ja loomade vaheliste suhete vaidlustamiseks, veganluse kohta leviva väärinfoga suhestumisel ega lokavoorsuse kohta küsimuste esitamisel. Selle asemel võeti kriitikavabalt omaks ja taastoodeti nendes küsimustes domineerivaid ideoloogilisi arusaamu. Veelgi enam, samade argumentide ja tegevuste kaudu, mida kasutati feministlike eesmärkide saavutamiseks, õigustati spetsietsismi ja loomade ekspluateerimist. Feministlikus tegevuses oluliseks peetud refleksiivsus puudus aga inimeste ja loomade vaheliste suhete kirjeldamises sootuks. Kui soolistatud sotsialiseerimisprotsessi käsitleti probleemina, siis „spetsietsistliku sotsialiseerimise“ (Nibert 2011) jättis enamik respondentidest vaidlustamata. Inimeste sotsialiseerimine sügavalt spetsietsistlikkusse ühiskonda, kus (osa) loomade ekspluateerimine pole mitte vaid aktsepteeritav, vaid institutsionaliseeritud, võimaldab kasutada samu õigustusi ja diskursiivseid strateegiaid feminismi ja spetsietsismi toetamiseks, ilma selles vastuolu nägemata. Siiski esines respondentide vastustes seisukohti, küll marginaalseid, mille kohaselt on naiste ja loomade rõhumine

omavahel seotud. Loomavabastust nähti feministliku küsimusena ning veganlust toetati kui eetilist ideaali.

Tõmmates paralleele feminismi ja loomavabastuse esitamise vahele, rõhutati soo sotsiaalset konstrueeritust, kuid mitte liigi oma ehk seda, kuidas me inimestena implitsiitselt end konstrueerime, suhestudes oma arusaamadega loomadest (Twine 2010b). Liiki ja selle piire nähti bioloogiliselt ettemääratuna. Kui soosüsteemi käsitleti sotsiaalse produktina, mis on avatud muutustele, siis binaarne vastandus inimene-loom jäeti vaidlustamata ning seda taas kinnitati.

Spetsietsismi alalhoidmiseks kasutati kahte peamist vastandlikku diskursiivset strateegiat: seal, kus tundus sobilik, rõhutati inimese animaalsust (tema „loomulik“ vajadus tarbida loomseid tooteid ja toiduahelas paiknemise paratamatus), samas kui teistel juhtudel distantseeriti inimene loomast, rõhutades inimese humaansust („loomaõigused pole inimõigused“). Selle konfliktse argumentatsiooni kasutamisel tekib aga vastupidine efekt: see aitab näha viise, kuidas liigikategooria ja -piirid on sotsiaalselt konstrueeritud. See tähendab ka, et neid on võimalik muuta ning eri sotsiaalses ja kultuurilises kontekstis erinevalt mõista. Siit nähtub, et binaarne vastandus inimene-loom, kuigi normatiivne ja alati implitsiitselt osa kategooria „inimene“ konstruktsioonist, ei ole kunagi fikseeritud, vaid seda peab pidevalt taastootma. Inimeste ja loomade vaheliste suhete muutumisel ning varieerumisel eri sotsiaalses ja kultuurilises kontekstis muutuvad ka inimeste ja loomade esitused. Ühtlasi nihkub idee sellest, mida tähendab olla inimene, ning seda tuleb pidevalt taaskinnitada.

Esitledes oma arusaamu seostest feminismi, loomavabastuse ja veganluse vahel, toetusid uuringus osalejad domineerivatele normatiivsetele diskursustele (sh väärinfole), milles ei tunnustata loomaõigusi ning suhtutakse skeptiliselt veganlusse. Feministide huvidel hoida ülal inimese erilisust ja spetsietsismi tuleks lähemalt

peatuda. Ignorantsust nendel teemadel on keerule näha üksnes adekvaatse informatsiooni puudumisena. Feministid on harjunud olema kriitilised peavooluideoloogia suhtes ning otsivad informatsiooni kriitilistest alternatiivsetest allikatest, mis esindavad marginaliseeritud vaatepunkte. Vaadeldes feministide vastumeelsust lisada loomaõigused oma feministlikusse agendasse, tuleks pöörata tähelepanu uuringus osalejate interseksionaalsele positsioneeritusele. Tegemist on linnas elava noorema kuni keskealise haritud ja hästi informeeritud etniliste eestlaste generatsiooni esindajatega, kes on meediakriitilised ning jälgivad regulaarselt ka välismeediat. Eesti väiksuse tõttu on mitmel respondendil sõpru või tuttavaid, kes tegutsesid loomaõigus- ja veganliikumises.

Eeltoodu põhjal võiks oletada, et spetsietsismi õigustamiseks kasutatud diskursiivseid strateegiaid ning üldist tahtmatust seostada loomavabastuse küsimusi feminismiga võib käsitada strateegilise teadmatusena (*strategic ignorance*). Strateegilise teadmatuse mõistet on kasutanud kriitilised valgesusuurijad, mõistmaks aktiivselt ja teadlikult loodud ignorantsust, mis toetab valguse privileegi ja domineerimist (Sullivan, Tuana 2007, 1). Praegusel juhul aga on strateegilise teadmatuse eesmärk hoida alal spetsietsismi ja ideed inimese erilisusest, mis põhineb omakorda liikidevahelisel hierarhial. Liigi-privileegi (tahtlik) mitteteadvustamine võimaldab vaadelda teisi olendeid instrumentaalsena, et rahuldada oma (triviaalseid) vajadusi.

Kuigi feminism ei ole veel saanud peavooluideoloogia osaks, võib neid feminismiliike, mille keskpunktiks on vaikumisi humanistlik paradigma, siiski pidada hegemoonilisteks mõttesuundadeks teiste, veelgi marginaalsemate mõttesuundade, näiteks veganfeminismi suhtes, mis seavad küsimuse alla mitte ainult selle, kuidas sugu, vaid ka kategooria „inimene“ on sotsiaalselt konstrueeritud. Humanistlikust paradigmast lähtuvatel feministidel, kes tegutsesid spetsietsistlikus ühiskonnas, jääb märkamatuks oma privilegeeritud positsioon liigihierarhias.

Selle artikli eesmärk ei ole õõnestada uurin-gus osalejate feministlikku agendat ega tegevusi, mida kõrgelt hindan. Soovisin mõtiskleda veganfeminismi paigutumise üle Eesti feminismimaastikul ning algatada konstruktiivset dialoogi kaasfeministidega, et ehitada koalitsioone, mis töötaksid laiemas sotsiaalse õigluse suunas ning kus loomade heaolu oleks kesksel kohal ja liiki tunnustataks kui ühte sotsiaalselt konstrueeritud kategooriat, mille kaudu rõhutakse miljardeid olendeid. Feministid on arendanud suurepäraseid kriitilisi teoreetilisi ja metodoloogilisi tööriistu, mida saab kasutada ja peakski kasutama mitte ainult seksismi ja muid inimesi puudutavate rõhumisvormide, vaid ka spetsietsismi vaidlustamiseks.

Artiklis käsitletud küsimus on osa laiemast probleemistikust, milleks on eri feminismisuundade ideoloogilised lõhed ja võimused – temaatika, mis pole sugugi Eesti-keskne, vaid puudutab feminismi kogu maailmas. Selles artiklis olen nn peavoolufeministide suhtumist veganfeminismi analüüsinud Eesti näitel, kuna kuulun siinsesse feministlikku kogukonda ja olen tuttav kohaliku kontekstiga, mis võimaldas hõlpsamat ligipääsu uurimisväljale ning tulemuste kontekstualiseerimist siinses sotsiaalses ja kultuurilises ruumis. Kuigi analüüs põhineb ühe spetsiifilise grupi Eesti feministide arvamustel, võivad tulemused ja järeldused olla relevantssed ka mõnes teises kontekstis, näiteks sarnaselt positsioneeritud (haritud, nooremas keskeas, enamusrahvusesse kuuluvad, valged, linnas elavad) feministid teistes riikides. Laiemalt aitas sinne analüüs ka ilmestada, kuidas inimeste ja loomade vahelise ekspluateeriva suhte taastootmine ja legitimeerimine diskursiivsete vahendite kaudu võib implitsiitselt aidata kaasa privilegeerituse alalhoidmisele inimeste seas, muu hulgas soo, etnilisuse ja geograafilise paiknemise alusel.

Kirjandus

Aavik, Kadri (2014). Kriitilised loomauuringud: teadus-haru, mis aitab mõtestada inimeste ja loomade vahelisi suhteid. – Sirp, 49, 34–35. <http://www.sirp.ee/s1-artiklid/c21-teadus/kriitilised-loomauuringud/>.

Aavik, Kadri (2015). Intersectional disadvantage and privilege in the Estonian labour market: An analysis of work narratives of Russian-speaking women and Estonian men. Doctoral dissertation. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.

Aavik, Kadri; Kase, Dagmar (2015). Challenging sexism while supporting speciesism: The views of Estonian feminists on animal liberation and its links to feminism. – Journal for Critical Animal Studies, 13 (1), 92–127.

Adams, Carol J. (1990/2010). The sexual politics of meat: A feminist-vegetarian critical theory. New York, London: Continuum.

Adams, Carol J. (1993). The feminist traffic in animals. – Ecofeminism: Women, animals, nature. Ed. Greta Gaard. Philadelphia: Temple University Press, 195–218.

Alam, Mayesha; Bhatia, Rukmani; Mawby, Briana (2015). Women and climate change: Impact and agency in human rights, security, and economic development. Georgetown Institute for Women, Peace and Security.

Allaste, Airi-Alina (2011). Ökokogukonnad retoorikas ja praktikas. Elustiilide uurimused. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.

American Dietetic Association (2009). Position of the American Dietetic Association: Vegetarian diets. – Journal of American Dietetic Association, 109 (7), 1266–1282.

Animal Equality (s. a.). Food. <http://www.animalequality.net/food>.

Aprodev (2011). EU CAP Reform 2013. CAP Lobby Brief 4. EU imports of soy for animal feed http://aprodev.eu/files/Trade/aprodev%20cap%20lobby%20brief%204_animal%20feed_final.pdf.

Best, Steven; Nocella, Anthony J. (2004). Terrorists or freedom fighters? Reflections on the liberation of animals. New York: Lantern Books.

Birke, Lynda (1995). Exploring the boundaries: Feminism, animals, and science. – Animals and women: Feminist theoretical explorations. Ed. Carol Adams,

Josephine Donovan. Durham: Duke University Press, 32–54.

Cela, Blerta; Dankelman, Irene; Stern, Jeffrey (eds.) (2013). Powerful synergies: Gender equality, economic development and environmental sustainability. United Nations Development Programme.

Chemnitz, Christine; Becheva, Stanka (eds.) (2014). Meat atlas: Facts and figures about the animals we eat. Berlin, Brussels: Heinrich Böll Foundation and Friends of the Earth Europe.

Compa, Lance (2005). Blood, sweat, and fear: Workers' rights in U.S. meat and poultry plants. Human Rights Watch Report. <https://www.hrw.org/report/2005/01/24/blood-sweat-and-fear/workers-rights-us-meat-and-poultry-plants>.

Cudworth, Erika (2014). Beyond speciesism: Intersectionality, critical sociology and the human domination of other animals. – The rise of critical animal studies: From the margins to the centre. Ed. Nik Taylor, Richard Twine. New York: Routledge, 19–35.

Donovan, Josephine (1990). Animal rights and feminist theory. – Signs, 15 (2), 350–375.

Gaard, Greta (2002). Vegetarian ecofeminism: A review essay. – Frontiers: A Journal of Women Studies, 23 (3), 117–146.

Graeber, David (2015). The utopia of rules: On technology, stupidity, and the secret joys of bureaucracy. Brooklyn, London: Melville House.

Hancock, Ange-Marie (2011). Solidarity politics for millennials. A guide to ending the oppression olympics. New York: Palgrave Macmillan.

Jenkins, Stephanie; Twine, Richard (2014). On the limits of food autonomy: Rethinking choice and privacy. – The rise of critical animal studies: From the margins to the centre. Ed. Nik Taylor, Twine Richard. New York: Routledge, 225–241.

Kemmerer, Lisa (ed.) (2011). Sister species: Women, animals and social justice. Urbana et al.: University of Illinois Press.

Kheel, Marti (2004). Vegetarianism and ecofeminism: Toppling patriarchy with a fork. – Food for thought: The debate over eating meat. Ed. Steve F. Sapontzis. Amherst: Prometheus Books, 327–341.

Kheel, Marti (2008). Nature ethics: An ecofeminist perspective. Lanham: Rowman & Littlefield.

Koobak, Redi (2015). Millest me räägime, kui me räägime feminismist Eestis? – Ariadne Lõng, 1/2, 49–69.

- Lazar, Michelle (2007). Feminist critical discourse analysis: Articulating a feminist discourse praxis. – *Critical Discourse Studies*, 4 (2), 141–164.
- Marling, Raili (2015). Feminismi ja neoliberalismi problemaatiline suhe. – *Ariadne Lõng*, 1/2, 37–48.
- Nibert, David (2011). Origins and consequences of the animal industrial complex. – *The global industrial complex: Systems of domination*. Ed. Steven Best *et al.* Lanham: Lexington Books, 197–209.
- Noske, Barbara (1989). *Humans and other animals: Beyond the boundaries of anthropology*. London: Pluto Press.
- Pellow, David; Brehm, Hollie (2015). From the new ecological paradigm to total liberation: The emergence of a social movement frame. – *The Sociological Quarterly*, 56 (1), 185–212.
- Pitsi, Tagli jt (2016). *Eesti tootumise- ja liikumissoovitused 2016*. Tallinn: Tervise Arengu Instituut.
- Reisigl, Martin; Wodak, Ruth (2001). *Discourse and discrimination: Rhetorics of racism and anti-Semitism*. London: Routledge.
- Singer, Peter (1990) [1975]. *Animal liberation*. New York: New York Review / Random House.
- Stănescu, Vasile (2010). 'Green' eggs and ham? The myth of sustainable meat and the danger of the local. – *Journal for Critical Animal Studies*, 8 (1/2), 8–32.
- Steinfeld, Henning (2006). *Livestock's long shadow: Environmental issues and options*. Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations.
- Sullivan, Shannon; Tuana, Nancy (eds.) (2007). *Race and epistemologies of ignorance*. Albany: State University of New York Press.
- Taylor, Nik; Twine, Richard (2014). Introduction: Locating the 'critical' in critical animal studies. – *The rise of critical animal studies: From the margins to the centre*. Ed. Nik Taylor, Richard Twine. New York: Routledge.
- Twine, Richard (2010a). *Animals as biotechnology: Ethics, sustainability and critical animal studies*. London, Washington: Earthscan.
- Twine, Richard (2010b). Intersectional disgust? Animals and (eco)feminism. – *Feminism & Psychology*, 20 (3), 397–406.
- Twine, Richard (2012). Revealing the 'animal-industrial complex' – A concept & method for critical animal studies. – *Journal for Critical Animal Studies*, 10 (1), 12–39.
- Whelan, Andrew (2015). Academic critique of neoliberal academia. – *Sites: New Series*, 12 (1), 130–152.
- Wodak, Ruth (2007). Pragmatics and critical discourse analysis: A cross-disciplinary inquiry. – *Pragmatics & Cognition*, 15 (1), 203–225.

Töökoha mõju Eesti meeste lapsesaamis- plaanidele

*Mare Ainsaar
Ave Roots
Marek Sammul
Kati Orru*

Sissejuhatus

Lapsesaamisplaanide uurimine võimaldab mõista ja mõjutada tegureid, mis avaldavad mõju sündimusele. Perekäitumisest arusaamiseks on asjakohane uurida nii tegelikku käitumist kui ka inimeste hoiakuid ja plaane. Kuigi mõned uuringud on näidanud, et hoiakud ei ole ainsad inimese tegevuse mõjutajad ning plaanid ei ühti täielikult tegeliku käitumisega, on neil siiski täita käitumises oluline osa (Bagozzi 1992; Maio, Olson, 1995; Ainsaar 2013b). Enamikus sündimust käsitlevates uurimustes antakse ülevaade naiste käitumisest (Greene, Biddlecom 2000), kuid tänapäeval teevad paarid otsuse lapse saamise kohta sageli koos (Thomson jt 1990; Thomson 1997) ja seega on vaja uurida ka meeste lapsesaamisplaanide. Näiteks on teada, et lapsed saavad vähem ja hiljem need paarid, kus abikaasade vahel valitseb erimeelsus laste saamises (Thomson jt 1990; Miller, Pasta 1995; Quesnel-Vallée, Morgan 2003; Berrington 2004). Soovitavate laste arv on nii meeste kui ka naiste puhul erinev ning muutub elu jook-

sul partneri eelistuste ja elusündmuste mõjul (Liefbroer 2009; Iacovou, Tavares 2011).

2015. aasta Eesti meeste uuring näitas, et kuni 54aastased Eesti mehed peavad ideaaliks peret, kus on üle kahe lapse, ja ka endale soovitakse sama palju lapsi (Ainsaar, Themas 2015). Samast uuringust selgub, et vaid 3% meestest ei soovinud üldse isaks saada. Enamasti sooviti kahte (48%) või kolme last (34%). Samas jääb tegelik laste arv soovitud laste arvust maha. Kõige enam nimetasid mehed soovitud laste puudumise põhjusena muret kindla töökoha (63%), elukoha, elamistingimuste (66%) ja majandusliku toimetuleku (60%) pärast. Seega mõjutasid meeste otsust lapsi saada kõige rohkem majanduslik toimetulek ja töö. Samas näitas uuring, et Eesti mees on suhteliselt rahulolematu oma tööga, kuid rahul pereeluga (Themas jt 2015a) ja Eesti mehed hindavad pereelu sageli tähtsamaks kui tööd (Sammul 2015).

Selles artiklis analüüsime meeste lapsesaamisplaanide seost sellega, kuidas ollakse rahul oma tööga ja tajutakse töökoha toetust perele. Tahame välja selgitada, kui palju mõjutavad meeste lapsesaamisplaanide tööga seotud asjaolud.

Meeste töö- ja pereelu ühitamine

Perekonna loomine ja laste saamise soov võivad sõltuda tööga seotud asjaoludest. Nagu naistegi puhul, tekitab ka meeste pühendumus kodusele elule ajalise konkurentsi – töö- ja pereelu on tegevused, mis võistlevad teineteisega aja pärast. Samuti sõltuvad tööst pereelu korraldamise ressursid: raha ja aeg. Meeste töötingimused erinevad sageli naiste omadest. Näiteks on leitud, et nii füüsiline kui ka psüühiline töökeskkond on meestel keerulisem (Vogt, Krenn, 2007) ning seotud suurema ajalise survega kui naistel. Meeste motivatsiooni enam raha teenida on seostatud ka partnerlussuhetega. Nimelt

näitavad mitmed uuringud, et partneriga koos elavatel meestel on keskmiselt suurem sissetulek (Antonovics, Town 2004; Anspal jt 2010; Espenberg jt 2014). Lastega meeste kõrgemat palka on vahel seletatud ka positiivse diskrimineerimisega töökohal, sest pereisade pädevust ja panust hinnatakse kõrgemalt ning arvatakse, et nad on ära teeninud parema palga (Correll jt 2007).

Uuringud teistes riikides näitavad, et isade panus pereellu sõltub nende töö pingelisusest ja töögraafikust, laste vanusest, arvust ja soost (Marsiglio 1991; Brayfield 1995; Casper, O'Connell 1998). Eesti meeste seas tehtud uuringud osutavad, et eesti kodukeelega meestel ei sõltu tööle kulutatud aeg laste olemasolust, kuid vähemusrühvuste mehed panustavad laste olemasolul üle tunni aja päevas enam tasustatud tööle kui lasteta mehed (Nahkur, Espenberg 2013). Eestis on lastega meestel tööhõive ja aktiivsus tööturul suurem ning töötuse määr madalam kui lasteta meestel (Nahkur jt 2013). Lapse sünd tähendab meeste sageli palgatöökoormuse kasvu (Karu jt 2010), sest pere suurenevate kulutuste katmiseks suurendavad mehed töökoormust (O'Neill 2003; O'Dorchai 2008).

Kasearu (2013a, 2013b) on leidnud, et Eesti meeste ja naiste erinevused töö- ja pereelu konfliktide tajumisel on väikesed, kuigi mehed tunnistavad mõnevõrra enam, et töö kannatab pere tõttu. Samast artiklist selgub, et ka tegurid, mis mõjutavad naiste ja meeste puhul töö- ja pereelu konfliktide tajumist on sarnased: nii meeste kui ka naiste jaoks on oluline tööaja pikkus ja töö iseloom ning meeste puhul ei vähenda konfliktide võimalus oma tööd ise paindlikumalt korraldada.

Laste sünd toob kaasa riske, näiteks väiksemad sissetulekud, kahanenud konkurentsivõime tööturul, ajavaesus. Kultuuriteooria kohaselt on riskide tunnetus seotud sotsiaal-kultuurilise taustaga (Douglas, Wildavsky 1983) ehk rühma väärtustega. Väärtused on kollektiivselt jagatud (Wildavsky, Dake 1990; Dake 1991) ja iga rühm

(näiteks mehed) hoiab oma rühma identiteedi säilitamise huvides kinni enda jaoks olulisimast väärtusest. Kõige enam mõjutavad inimesi asjaolud, mis ohustavad nende põhiväärtusi. Näiteks kui karjäär on meeste identiteedi jaoks olulisem kui naistele ja see peaks kannatama lapsesaamise tõttu, siis on lapsesaamine meeste jaoks suurem risk kui naiste jaoks. Seega kui meeste ja naiste väärtused on erinevad, võib oodata ka erinevusi käitumises. Näiteks mõjutab väljavaade lapsevanemaks saada erinevalt meeste ja naiste karjääripüüdlusi ja -valikuid (Bass 2015). Seniste uuringute järgi on Eestis tööga seotud väärtused meestel ja naistel suhteliselt sarnased. Aastal 2011 hindasid naised meestega võrreldes mõnevõrra kõrgemalt vaid tööaja paindlikkust ja töö huvitavust, aga kõiki teisi asjaolusid peeti võrdselt tähtsaks (Rämmer 2013).

Uuringud näitavad, et inimeste tunnetatud avatus riskidele võimendab hirme (Marshall 2004; Barnshaw, Trainor 2010; Olofsson, Rashid 2011) ning on seotud individuaalse haavatavusega (Finucane jt 2000; Barnshaw, Trainor 2010; Wisner jt 2014). Riskide tunnetamist mõjutab subjektiivselt tunnetatud kontroll keskkonna üle. Väiksem kontroll, mis on sageli seotud ka madalama haridustaseme ja kesisema sissetulekuga, põhjustab suuremaid hirme ja sunnib ettevaatlikkusele. Uuringute kohaselt arvab enamik Eesti mehi, et mees peab olema pere peamine toitja (Sammul 2015), kuid just noorte, pereloomes meeste seas on palju neid, kellel on töö saamisega raskusi. Noored mehed on ka töökoha kindluse suhtes haavatavamad. Näiteks aastatel 2009–2010 toimunud majanduslanguse ajal oli noortel meestel nii Eestis kui ka mujal maailmas suurem oht jääda tööta ja meeste tööhõive vähenes rohkem kui naistel (Eamets 2011; Cho, Newhouse 2013). Seega võib arvata, et just noorte meeste lapsesaamisplaanid on tööturu suurema ebakindluse tõttu mõjutatud enam töökoha lapsesõbralikkusest.

Meeste lapsesaamisplaanid

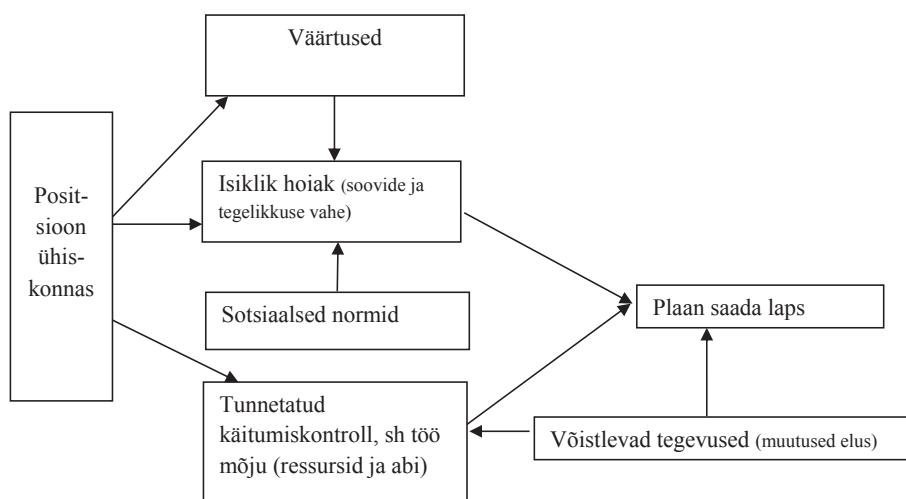
Euroopa riikide võrdlusest selgub, et mehed, kes elavad egalitaarsemate väärtustega riikides, soovivad saada enam lapsi kui need, kes elavad traditsioonilisemate väärtustega riikides (Puur jt 2008). Viimase 20 aasta jooksul on isaks saamise esmavastus kasvanud kõigis arenenud riikides, kuid postsotsialistlikes riikides, sh Eestis, on see endiselt väiksem kui Lääne-Euroopas. Eestis saavad mehed esimest korda isaks umbes 30aastaselt. Turumajanduse tingimustes on töö mõju naiste ja meeste sündimusele muutunud sarnasemaks ja tugevamaks võrreldes varasemate põlvkondadega (Billingsley jt 2014).

Ajzeni (1991) planeeritud tegevuse teooria võimaldab analüüsida pereinimeste plaane saada lapsi ja laste sündimust (Barber 2001). Selle teooria kohaselt mõjutavad inimeste plaane ja tegevust tunnetatud sotsiaalsed normid, indiviidi hoiakud ja tunnetatud raskused plaani elluviimisel. Teoorias on oluline osa ka käitumiskontrollil, mis on inimese subjektiivselt tunnetatud võimekus tulla toime seatud eesmärkide täit-

misega ning kõrvaldada takistused, mõjutades seeläbi nii plaane kui ka hilisemat tegevust. Ka individuaalsed hoiakud, tunnetatud normid ja käitumiskontroll avaldavad üksteisele mõju. Inimeste tunnetatud sotsiaalsed normid on seotud indiviidi hoiakutega ning mõjutavad koos käitumiskontrolliga käitumisplaane. Siinses analüüsis huvitab meid kõige enam töökeskkonna mõju inimeste käitumiskontrolli komponendile. Nimelt eeldame, et tunnetatud toetus või tööst tulenevad raskused mõjutavad lapsesaamisplaanidega seotud käitumiskontrolli.

Artikli teoreetiline kontseptsioon põhineb Ajzeni (1991) ja Barberi (2001) mudeli kombinatsioonil (joonis 1), milles on arvestatud seniseid uuringuid Eestis. Töökoha tajutud toetus lapsesaamisplaanile on osa käitumiskontrollist, mille mõju me selles artiklis püüamegi välja selgitada. Samas võtame arvesse ka isiklikke hoiakuid, tunnetatud sotsiaalseid norme ja võistlevaid tegevusi meeste elus koos väärtuste ja inimese enda positsiooniga ühiskonnas.

Töö võimalikust mõjust lapsesaamisplaanidele ja sündimuskäitumisele annavad aimu

Joonis 1. Uurimuse teoreetiline lähtekoht (inspireeritud Ajzeni (1991) planeeritud tegevuse teooriast ja Barberi (2001) uuringust)

varasemad uuringud. Näiteks on Ida-Euroopas isa tööga seotud asjaolud üks olulisimaid põhjuseid, miks soovitud lapse sünni edasi lükatakse või sellest hoopis loobutakse (Ainsaar 2011). Samuti näitavad uuringud, et tööga seotud ebakindlus, suur töökoormus või töötus vähendavad lapsevanemaks saamise tõenäosust (Schoen jt 1997; Liefbroer 2009; Pailhé, Solaz 2012; Vignoli jt 2012). Eri riikides ja eri inimestele on see mõju siiski erinev. Tööga seotud asjaolud võivad mõjuda pärssivamalt enam tööle pühendunud ja kõrgema haridusega inimeste pereelule (Narusk, Kandolin 1997; Kaufman 2000; Schoen jt 1997; Schmitt jt 2012). Analüüsides töö- ja pereelu ühitamisest tulenevaid lapse sünni edasilükkamise põhjuseid Eestis, on Ainsaar (2013b) leidnud, et naistega võrreldes mõjutavad meeste lapsesaamissoove töö- ja pereelu ühitamisega seotud asjaolud vähem, kuid siiski.

Ka tööaja paindlikkus ja laste päevahoiu võimalused võivad sündimust mõjutada (Hill jt 2001; Hank, Kreyenfeld 2003; Ainsaar 2011; Baxter 2011). Senistest uuringutest Eestis teame, et töö- ja pereelu ühitamise probleemid mõjutavad enam just töötavate inimeste lapsesaamisplaanide, kuigi mehi mõnevõrra vähem kui naisi (Ainsaar 2013b). Sama uuring näitas, et 1999. aastaga võrreldes oli 2008. aastaks oluliselt vähenenud (eelkõige naiste seas levinud) mure, et väikeste laste vanemaid võidakse töökohal diskrimineerida. Märkimisväärselt vähem muretseti ka takistuste pärast, mida tööandjad võiksid lapse sünnile seada. Mure, et lapsed takistavad karjääri, oli sama oluline nii 1999. kui ka 2008. aastal. Samas olid lapsesaamishoiakud ja -plaanid ning mitmesugused sünni takistavad asjaolud omavahel tugevas korrelatsioonis. Lõplik mudel näitas, et lapsesaamisplaan sõltus üldisest hoiakust laste saamise suhtes ja partnerlusstaatusel. Ühelgi lapse sünni takistaval asjaolul ei olnud piisavalt tugevat otsest seost lapsesaamisplaaniga, aga nad kõik olid omavahel tugevalt seotud. Seega, inimesed, kes

ei plaaninud saada kahe aasta jooksul lapsi, tunnetasid enamasti, et neil on eri põhjuseid lükata edasi soovitud lapse saamine ja vastupidi.

Meetod

Analüüsitavad andmed pärinevad Eesti meeste uuringust (Themas jt 2015), mis on 2014. aasta lõpus 16–54aastaste meeste hulgas läbi viidud esinduslik küsitlusuuring. Uuringu valim põhineb rahvastikuregistri andmetel. Küsitluse läbiviimiseks kasutati isetäidetavat veebiankeeti. Neil, kes ei saanud ankeeti arvutis täita, oli võimalik kasutada paberankeeti. Küsitlusele vastamise määr oli 46% ning kokku vastas küsitlusele üle 2000 mehe (Themas jt 2015b).

Selles artiklis kasutame lapsesaamisplaanide analüüsimiseks partneriga koos elavate töötavate meeste andmeid. Selliseid mehi oli kokku 1167. 5% (63) neist olid 16–24aastased, 34% (394) 25–34aastased, 39% (454) 35–44aastased ja 22% (256) 45–55aastased. 29% töötavatest ja partnerlussuhtes meestest ei olnud veel lapsi ja teistel oli 1–6 last. 34% partneriga koos elavatest töötavatest meestest oli kindel, et nad ei soovi enam lapsi, 28% ei osanud täpselt öelda, kas soovivad või mitte, 36% soovis kindlalt veel lapsi ja 3% oli partner lapseootel ja sooviti ka tulevikus lapsi, 2% oli partner lapseootel, kuid tulevikus enam lapsi ei soovitud.

Edasiseks analüüsiks jaotasime mehed lapsesaamissoovi järgi kaheks – need, kes ei soovinud kindlasti enam lapsi (34% + 2%), ja teised –, et analüüsida nende rühmade tausta ja lapsesaamissoovide seotust tööga. Rühm „Ei tea või ei ole kindel“ kuulub lapsi pigem soovijate, mitte lapse saamisest kindlalt loobujate hulka. 42% meestest oli juba soovitud laste arvu jagu lapsi olemas. Kuna soovide ja tegelikkuse vahe mõjutab ka perekäitumist, arvutasime soovitud ja olemasolevate laste vahe ning lisasime selle ühe tunnuseks mudelisse. Uuritud meeste seas oli keskmine soovitud laste arv 2,6, tegelikult oli meestel keskmiselt 1,6 last (tabel 1).

Tabel 1. Analüüsis kasutatud tunnuste varieeruvus

		Min	Max	Keskmine või %	Stan- dard- hälve
Normid ja plaanid	Vahe soovitud ja tegeliku laste arvu vahel	-3	7	1,0	1,17
	Ideaalne laste arv perekonnas üldiselt	0	18	2,6	0,80
Tööga seotud asjaolud	Töökoha toetus lastega peredele	5	20	16,1	4,94
	Rahulolu tööga	0	28	18,5	5,04
	Rahul töökoormusega (0 – ei ole, 1 – olen)	0	1	0,7	0,46
Ressursid ja abi saamise võimalused	Raskused arвете maksmisel (1 – alati, 5 – mitte kunagi)	1	5	4,2	1,03
	Rahulolu enda võimalustega tegelda las- tega (0 – ei kehti minu kohta, ei ole üldse rahul, 4 – täiesti rahul)	0	4	2,3	1,26
	Võimalik saada rahalist abi (0 – ei, 1 – jah)	0	1	1 = 66%	
	Võimalik saada abi laste kasvatamisel (0 – ei, 1 – jah)	0	1	1 = 79%	
	Rahulolu lastehoiuvõimalustega (0 – ei kehti minu kohta, ei ole üldse rahul, 4 – täiesti rahul)	0	4	1,9	1,49
	Rahulolu riigi toetusega lastele (0 – ei kehti minu kohta, ei ole üldse rahul, 4 – täiesti rahul)	0	4	1,5	1,04
Sotsiaal- demograa- filised tunnused	Vanus	17	55	37,6	8,45
	Rahul paarisuhtega (0 – ei ole, 1 – olen)	0	1	1 = 91%	
	Haridus (1 – algharidus või madalam, 7 – magistri-, doktorikraad)	1	7	3,9	1,59
	Kodule orienteeritus	0	8	5,7	1,51
	Muud elumuutused (0 – ei ole, 1 – on)	0	1	1 = 51,7	

Uuring võimaldab analüüsida töökoha toetust lastega peredele. Kuigi tegemist on subjektiivse tunnetuse mõõtmisega, on see isiklike otsuste puhul isegi tähtsam kui objektiivne olukord. Töökoha toetuse uurimiseks paluti meestel hinnata oma töökeskkonda ning vastata, kas 1) töökohas väärtustatakse töötajate peresid, 2) kas töökoht pakub lastega töötajatele võimalust töötada paindliku tööajaga, 3) kas töökoht pakub lastega töötajatele soodustusi, näiteks vabad päevad, lastehoid, üritused lastele ja peredele, 4) kas tööandja maksab toetust lapse sünni korral, 5) kas tööandja arvestab meeste isikliku ja pereeluga ning võimaldab vajaduse korral tööajal töölt ära küsida. Vastuseid sai anda viiepunktilisel skaalal, kus 4 tähendas, et töökoht teeb seda suurel määral, ja 0, et üldse mitte. Nende tunnuste väärtuste liitmisel saadi uus tunnus, mille väärtus jäi vahemikku 0–20, kus 20 tähendas, et töökoht toetab mitmekülselt lastega peresid, ja 0, et mitte mingit toetust ei ole.

Samuti küsisime meestelt, kui võrd on nad rahul praeguse tööga. Küsimused puudutasid nende (palga)tööd, töökoormust, töö tasustamist, karjääri- ja arenguvõimalusi, sissetulekut ja töösuhte kindlust praegusel töökohal. Nendest küsimustest moodustati tööga rahulolu koondindeks, mis oli vahemikus 0–28 punkti (tabel 1). Kuna meeste perekäitumist on seostatud ka töökoormusega, lisasime analüüsi meeste rahulolu enda töökoormusega. Nimelt võistlevad kodune elu ja töökoormus teineteisega aja nimel.

Järgmise tunnuste rühma moodustavad laste kasvatamisega seotud raskused ja abi saamise võimalus. Eeldame, et raskused vähendavad meeste soovi veel lapsi saada ning abi saamise võimalus leevendab raskusi. Majanduslike ressursside mõõtmiseks kasutasime teavet arvete maksimisega kaasnevate raskuste kohta, mis võimaldab selekteerida pered, kes on suuremates majanduslikes raskustes. Teine oluline ressurss laste kasvatamiseks on aeg. Uuringus

küsitati meestelt, kui rahul nad on enda võimalustega tegelda lastega. Peale enda ressursside võivad pered kasutada ka abi teistest allikatest. Seega lisasime mudelisse teabe selle kohta, kuidas hinnatakse enda võimalusi saada rahalist abi ja abi laste kasvatamisel, nt „Kas Teil on võimalik vajadusel saada rahalist abi, nt vanematelt, sugulastelt, sõpradelt, tuttavatelt, naabritelt jt?“, „Kas Teil on võimalik vajadusel saada abi laste kasvatamisel või hoidmisel (nt vanematelt, sugulastelt, sõpradelt)?“. Tulemused kodeeriti nii, et need, kes väitsid, et saavad abi, tähistati koodiga 1, ja teised, kes ei saanud abi, ei teadnud abi saamise võimalusi või ei tahtnud abi saada, märgiti 0ga. Riigi ja omavalitsusega seotud võimalustest on kõige olulisemad laste päevahoid ja riigi toetus lastega peredele (Ainsaar 2013a). Seega lisasime analüüsi ka rahulolu lastehoiu-võimaluste ja riigi makstava lastetoetusega.

Teooria järgi mõjutavad lapsesaamisotsust muu hulgas isiklikud hoiakud ja sotsiaalsed normid. Sotsiaalseid norme mõõtsime küsimusega „Milline on Teie arvates ideaalne laste arv perekonnas?“. Isiklikku hoiakut laste saamise või mittesaamise suhtes võimaldab mõõta küsimus „Mitu last kokku Te endale elu jooksul sooviksite?“.

Lisasime mudelisse ka muid lapse saamist mõjutavaid ja inimese sotsiaaldemograafilist tausta kirjeldavaid asjaolusid, nagu rahulolu paarisuhtega, haridus, vanus. Varasemad uuringud on näidanud, et ka meeste üldine eluorientatsioon ja väärtused mõjutavad viljakuskäitumist (Schoen jt 1997; Ainsaar, Oras 2000). Seega kaasati analüüsisse ka tunnus, mis näitab meeste pühendumist kodule. Kodule rohkem pühendunuteks loeti mehed, kes nõustusid väidetega „Kõige tähtsam on mulle perekond, töö jääb mõnikord tagaplaanile“ ja „Pere on minu jaoks tähtis eneseteostuse viis“. Kodule pühendumise indeksi tarbeks liideti kahe väite tulemused.

Võistlevad tegevused võivad mõjutada lapse saamise ajastust ja plaane (Barber 2001).

Seetõttu kasutasime oma analüüsis uuringust saadud teavet kolme alternatiivse tegevuse kohta: kavatsus minna (edasi) õppima (sh enesetäiendus), alustada ettevõtlusega ja/või vahetada töökohta. Neid kõiki mõõdeti „jah/ei“ variandina ning nende baasil moodustati uus tunnus „Muutused“. Kui vastajal oli mõni alternatiivsetest tegevustest plaanis, on see märgitud 1ga, ja kui ei olnud, siis 0ga.

Kuna nimetatud tunnused olid omavahel tihedalt seotud (Ainsaar 2013b), kasutasime andmete analüüsimiseks regressioonimudelit.

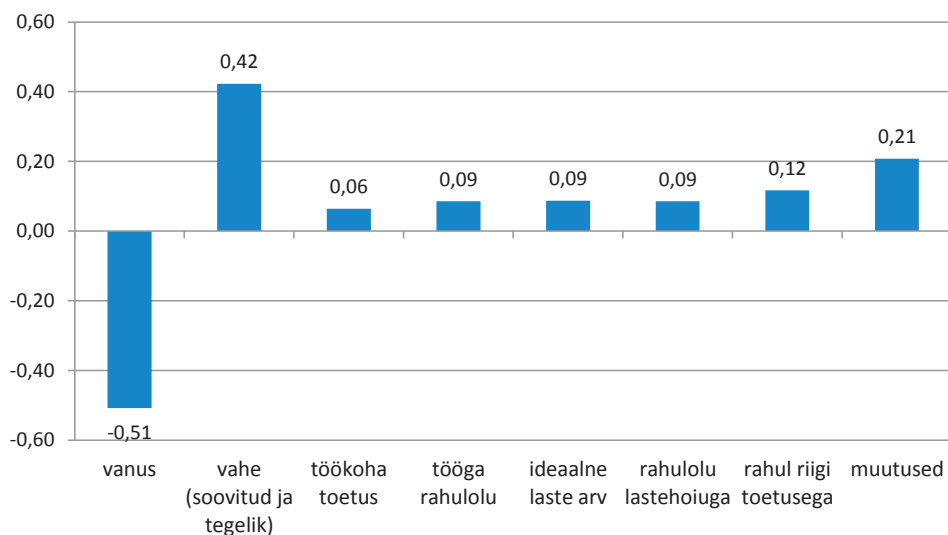
Tulemused

Keskmiselt soovisid Eesti mehed saada elu jooksul 2,7 last, mida on mõnevõrra rohkem, kui on leitud Eesti naiste kohta (Testa 2012; Lippus jt 2015). Eesti meeste suuremat soovi lapsi saada on näidanud ka varasemad uuringud (Ainsaar 2013b). 87% meestest, kes plaanis veel lapsi

saada, väitis, et see võiks juhtuda lähima viie aasta jooksul. Vaid 9% ei teadnud täpsemat aega ning 3,5% arvas, et see juhtub hiljem kui viie aasta pärast.

Kõigepealt analüüsisime seoseid nende näitajate vahel, mis on seotud sooviga mitte saada rohkem lapsi (joonis 2). Kõige tugevam seos lapse mittesoovimisega on sellistel demograafilistel tunnustel nagu vanus ning soovitud ja olemasolevate laste arvu vahe. Uuringust ilmneb, et soov lapsi saada väheneb vanusega ning juhul, kui soovitud arv lapsi on juba olemas või on laste arv lähedane soovitudle. Ka mehed, kes usuvad, et ideaalne laste arv ühiskonnas on väike, peavad ise vähem plaani lapsi saada.

Lapsesaamisplaaniga on seotud ka töökohta toetus laste kasvatamisele ja tööga rahulolu. Mehed, kes usuvad, et nende töökoht toetab vähem lastega peresid, plaanivad ka ise väiksema tõenäosusega veel lapsi saada. Samuti on tööga rahulolematust seotud väiksema sooviga

Joonis 2. Seosed (korrelatsioonikordajad) laste mittesaamise plaani ja muude tunnuste vahel. (Esitatud on ainult statistiliselt olulised seosed. Mida pikem on tulp, seda tugevam on seos. Positiivse seose korral on tulp positiivsete väärtuste alas, negatiivse seose korral negatiivsete väärtuste alas.)

Tabel 2. Lapse mittedaamise ning normide, tööga seotud asjaolude ja teiste tunnuste seos (logistiline regressioon, riski suhe)

		Mudel 1	Mudel 2	Mudel 3
Normid ja plaanid	Vahe soovitud ja tegeliku laste arvu vahel	0,413 ***	0,419 ***	0,536 ***
	Ideaalne laste arv perekonnas üldiselt	0,947	0,939	0,677 ***
Tööga seotud asjaolud	Töökoha toetus lastega perele	1,002	1,004	1,014
	Rahulolu tööga	0,959 ***	0,983	0,984
	Rahul töökoormusega	1,068	1,082	0,980
Ressursid ja abi saamise võimalused	Raskused arвете maksmisel (1 – alati, 5 – mitte kunagi)		0,875 **	0,863 **
	Rahulolu enda võimalustega tegelda lastega		1,035	1,063
	Võimalik saada rahalist abi		0,672 ***	0,868
	Võimalik saada abi laste kasvatamisel		0,423 ***	0,751
	Rahulolu lastehoiuvõimalustega		0,926	0,976
	Rahulolu riigi toetusega lastele		0,914	0,969
Sotsiaaldemograafilised tunnused	Vanus			1,154 ***
	Rahul paarisuhtega			1,605
	Haridus			0,880 ***
	Kodule orienteeritus			1,070
	Muud elumuutused			0,611 ***
Nagelkerke R ²		0,224	0,282	0,460

Märkus. *** $p < 0,05$, ** $p < 0,1$.

lapsi juurde saada. Loogilise tulemuse annab ka riigipoolse abi hindamine – meestel, kes peavad lapsehoiu tingimusi ja riigi toetust kehvemaks, on väiksem soov veel lapsi saada. Seevastu üllatuslik on lapsesaamissoovi seos plaanitavate elumuutustega. Nimelt mehed, kelle teistes eluvaldkondades on vähem muutusi, plaanivad ka väiksema tõenäosusega lapsi saada.

Teised analüüsitud tunnused ei olnud Eesti 17–55aastaste töötavate ja partnerluses elavate meeste puhul seotud sooviga rohkem lapsi mitte saada. Seega ei moodustanud töökoormus, majanduslikud raskused, enda võimalused lastega tegelda, sugulastelt ja tuttavatelt rahalise ja kasvatusabi saamine, paarisuhtega rahulolu, haridus ega kodule orienteeritus meeste lapsesaamisplaaniga korrelatsiooniseoseid.

Ühiskonnas on sageli oluline mitme tunnuse koosmõju. Analüüsides meeste plaani lapsi mitte saada regressioonimodeli abil, saame kontrollida kõigi nende tunnuste mõju laste mitesoovimisele ka vastastikmõju korral (tabel 2).

Esimeses modelis on arvesse võetud ainult sotsiaalseid norme, soovitud ja tegeliku laste arvu vahet ning tööga seotud asjaolusid. Mudel toetab juba korrelatsioonianalüüsist saadud tulemust, et väiksem vahe soovitud ja olemasolevate laste arvu vahel vähendab lapsesaamisplaane. Sama teeb ka tööga rahulolematus. Oma mõjult on soovitud ja tegeliku laste arvu vahe siiski tööga rahulolematusest kaks korda tugevam. Töökoha toetus lastega peredele ei ole tunnuste ühismudelil lapsesaamisplaaniga enam seotud.

Teises modelis lisasime analüüsi ressursi ja abiga seotud tunnused. Ilmneb, et lisatunnuste kaasamisel kaob ära tööga rahulolu mõju meeste lapsesaamisplaanidele. Ka töökoha toetav hoiak ja rahulolu töökoormusega ei mõjuta meeste lapsesaamisplaane. Ressursside ja abi saamise võimalustega seotud tunnuste arvessevõtmisel muutuvad soovitud ja tegeliku laste arvu vahe kõrval kõige olulisemaks tunnuseks rahalise abi

ja laste kasvatamise abi saamise võimalused. Mehed, kes usuvad, et neil on vähem abi saada, on ka ettevaatlikumad lapsesaamisplaanides. Samuti plaanivad vähem lapsi need, kellel on majanduslikud raskused.

Kolmandasse mudelisse lisasime sotsiaal-demograafilisi tunnuseid: meeste vanuse, hariduse, paarisuhtega rahulolu, planeeritavad muutused teistes elusfäärides ja kodule orienteerituse. Neist tunnustest osutusid vanus, haridus ja planeeritavad elumuutused olulisteks lapsesaamisplaani mõjutavateks asjaoludeks. Lapsi plaanivad vähem vanemad ja madalama haridusega mehed ning need mehed, kelle teistes eluvaldkondades on kavas vähem muutusi, nagu õpingute alustamine või töökoha vahetus. Endiselt mõjutas lapsesaamisplaane soovitud ja juba saadud laste arvu vahe, kuid demograafilisi tunnuseid arvestades muutus oluliseks ka ideaalne laste arv. Mida väiksemaks peeti ideaalset laste arvu, seda vähem plaanisid mehed ka ise lapsi juurde saada. Tööga seotud tunnused ei olnud olulised lapsesaamisplaani mõjutajad, kuid rahalised raskused jäid endiselt lapsesaamissoovi vähendavaks asjaoluks.

Kokkuvõte ja arutelu

Artikli eesmärk oli analüüsida, kuidas mõjutab meeste töökeskkonna lapsesõbralikkus nende lapsesaamisplaane. Tulemused näitasid, et kui otsida ainult kahepoolset seost laste saamise ja töökeskkonna peresõbralikkuse vahel või laste saamise ja tööga rahulolu vahel, on töökoha tunnustel oluline seos lapsesaamisplaaniga. Samas selgus, et see seos kaob, kui võtta arvesse teisi tunnuseid ja inimese sotsiaalset tausta.

Kõige enam on lapsesaamisplaanid seotud demograafiliste näitajatega. Nimelt on kindlamad laste soovijad nooremad, seni vähemate lastega, kuid samas endale enam lapsi soovivad mehed, kelle isiklik lapsesaamisplaan ei ole veel täidetud. Kuna enamik lapsi sünnib Eestis soovitud ja planeeritud (Ainsaar, Themis 2015), on

põhjust arvata, et soovitud laste arv on oluline tunnus ka tegeliku demograafilise käitumise puhul.

Keerulisemad mudelid lubavad väita, et ka sotsiaalsed normid mõjutavad sündimuskäitumist. Nimelt oli meestel, kes usuvad, et ideaalne laste arv on väiksem, vähem plaanis ka ise lapsi saada. Tööga otseselt seotud tunnused ei olnud viimases, sotsiaaldemograafiliste tunnustega mudelis (tabel 2, mudel 3) olulised lapsesaamisplaani mõjutajad, kuid oluliseks muutusid rahalised raskused, mis vähendasid lapsesaamissoovi. Selline tulemus võib tuleneda asjaolust, et töö on meeste jaoks seotud rahalise sissetulekuga ning rahalise olukorra arvestamisel muutuvad teised tööga seotud aspektid meeste jaoks vähem tähtsaks mõjuriks. Meeste jaoks on laste planeerimisel sissetulek nii oluline, et selle kõrval töökoha lapsesõbralikud tegevused mõjule ei pääse. Samuti võib põhjus olla selles, et paremat sissetulekut võimaldavad töökohad on ka ise peresõbralikumad.

Lapsi plaanivad vähem vanemad, madalama haridusega mehed ja need mehed, kelle elus on plaanis vähem muutusi. Ka varasemad uuringud (Ainsaar 2013b) on näidanud, et noortel on lapse saamise suhtes positiivsemad hoiakud. Analüüsist ilmnes, et see ei tulene soovitud ja tegeliku laste arvu vahest. Seega ei soovi vanemad mehed vähem lapsi, kuna nad on kohanenud tegeliku olukorraga, nagu on varem väidetud (vt Iacovou, Tavares 2011). Kuna Eesti noored mehed soovivad endale keskmiselt vähem lapsi kui vanemad (Ainsaar, Themas 2015), peab julgem lapsesaamisplaani olema seotud teiste mudeli tunnuste kaasmõjuga, näiteks sellega, et noored mehed tunnetavad raskusi ja takistusi vähem kui vanemad mehed.

Ka alternatiivsete plaanide mõju lapsesaamisplaanile andis üllatava tulemuse. Nimelt peaksid alternatiivsed eluplaanid vähendama lapsesaamisplaani, kuid meie tulemused näitavad vastupidist. Seda võib seletada meeste üldise aktiivsusega: aktiivsemas elufaasis

inimesed on ka enam avatud laste saamisele. Teisisõnu, laste saamine ja muud elumuutused ei ole meeste jaoks teineteist välistavad. Väiksem tunnetatud haavatavus majanduslike või töökeskkonnariskide suhtes ning riskijulgus muudes elusfäärides laienevad ka lapsesaamisplaanidele.

Orienteeritus kodule ja rahulolu paarisuhetega ei osutunud olulisteks lapsesaamisplaani mõjutajateks, kui võtta arvesse kõiki teisi asjaolusid. See võib tuleneda sellest, et valdav osa meestest (94%) oli rahul paarisuhetega ja enamik paarisuhtes olevatest töötavatest meestest oli ka kodule orienteeritud. Seega oli tunnuste variatiivsus suhteliselt väike.

Töö järgmise etapina oleks huvitav sama seost uurida ka naiste puhul, sest naised võivad meestest palju suurema hoolduskoormuse tõttu olla töökoha lapsesõbralikkuse ja teiste tööomaduste suhtes meestest tundlikumad.

Eesti meeste uuringut rahastas Eesti säästva arengu komisjon koostöös Riigikantseleiga ja see valmis Euroopa sotsiaalfondi kaasrahastamisel. Tööd artikliga on toetanud ETFi grant GSHUH93559355.

Kirjandus

Ainsaar, M. (2011). Lapse saamise ajastamine ja laste arv. Sündimustrendid Euroopas. – Akadeemia, 12, 2330–2351.

Ainsaar, M. (2013a). Eestlaste ja vähemusrahvuste esindajate erinevad probleemid töö- ja pereelu ühitamisel ja hoiakud perepoliitika suhtes. – Vähemusrahvustest inimeste töö- ja pereelu ühitamise võimaluste analüüs. Tartu: Tartu Ülikooli sotsiaalteaduslike rakendusuuringute keskus RAKE, Tartu Ülikooli sotsioloogia ja sotsiaalpoliitika instituut, 126–134. https://www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/Ministeerium_kontaktid/Uuringu_ja_analuusid/Sotsiaalvaldkond/vahemusrahvuste_raport_loplik.pdf (01.01.2017).

Ainsaar, M. (2013b). Töö- ja pereelu ühitamise raskused kui sündimust vähendav tegur Eestis Ajzeni planeeritud tegevuse teooria mudelis. – Ariadne Lõng, 13 (1), 1–10.

Ainsaar, M.; Oras, K. (2000). Mida ootab noor pere riigi perepoliitikalt. – Laste- ja perepoliitika Eestis ja Euroopas. Toim. M. Ainsaar. Tartu: rahvastikuminiistri büroo, 134–152.

Ainsaar, M.; Themas, A. (2015). Pere ja lapsed. – Eesti meeste hoiakute ja käitumise uuring: tervis, haridus, tööhoive, ränne ja pereloom. Toim. A. Themas jt. Tartu: Tartu Ülikool, 19–32. https://riigikantselei.ee/sites/default/files/riigikantselei/uuringud/meeste_uuring_2015_lopparuanne.pdf (01.01.2017).

Ajzen, I. (1991). Attitudes, personality, and behavior. Milton Keynes: Open University Press.

Anspal, S.; Kraut, L.; Rõõm, T. (2010). Sooline palgalõhe Eestis. Tallinn: Eesti Rakendusuuringute Keskus CENTAR, Poliitikauuringute Keskus PRAXIS. <http://www.centar.ee/uus/wp-content/uploads/2010/03/2.-Empiiriline-anal%C3%BC%C3%BCs.pdf> (01.01.2017).

Antonovics, K.; Town, R. (2004). Are all the good men married? Uncovering the sources of the marital wage premium. – The American Economic Review, 94 (2), 317–321.

Bagozzi, R. P. (1992). The self-regulation of attitudes, intentions, and behavior. – Social Psychology Quarterly, 55 (2), 178–204.

Barber, J. S. (2001). Ideational influences on the transition to parenthood: Attitudes toward childbearing and competing alternatives. – Social Psychology Quarterly, 64 (2), 101–127.

Barnshaw, J.; Trainor, J. (2010). Race, class and capital amidst the hurricane Katrina diaspora. – The sociology of Katrina: Perspectives on a modern catastrophe. Ed. D. L. Brunsma, D. Overfelt, J. S. Picou. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 91–105.

Bass, B. C. (2015). Preparing for parenthood? Gender, aspirations, and the reproduction of labor market inequality. – Gender & Society, 29 (3), 362–385.

Baxter, J. (2011). Flexible work hours and other job factors in parental time with children. – Social Indicators Research, 101 (2), 239–242.

Berrington, A. (2004). Perpetual postponers? Women's, men's and couple's fertility intentions and subsequent fertility behaviour. – Population Trends, 117, 9–19.

Billingsley, S.; Puur, A.; Sakkeus, L. (2014). Jobs, careers, and becoming a parent under state socialist and market conditions: Evidence from Estonia 1971–2006. – Demographic Research, 30, 1733–1768.

Brayfield, A. (1995). Juggling jobs and kids: The impact of employment schedules on fathers' caring for children. – Journal of Marriage and the Family, 57 (2), 321–332.

Casper, L. M.; O'Connell, M. (1998). Work, income, the economy, and married fathers as child-care providers. – Demography, 35 (2), 243–250.

Cho, Y.; Newhouse, D. (2013). How did the great recession affect different types of workers? Evidence from 17 middle-income countries. – World Development, 41, 31–50.

Correll, S. J.; Benard, S.; Paik, I. (2007). Getting a job: Is there a motherhood penalty? – American Journal of Sociology, 112 (5), 1297–1338.

Dake, K. (1991). Orienting dispositions in the perception of risk: An analysis of contemporary worldviews and cultural biases. – Journal of Cross-Cultural Psychology, 22 (1), 61–82.

Douglas, M.; Wildavsky, A. (1983). Risk and culture: An essay on the selection of technological and environmental dangers. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.

Eamets, R. (2011). Tööturg, tööturu paindlikkus ja majanduskriis Balti riikides. Eesti Inimarengu Aruanne 2010/2011. Inimarengu Balti rajad: muutuste kaks aastakümnet. Tallinn: Eesti Koostöö Kogu, 75–82.

Espenberg, K.; Aksen, M.; Lees, K.; Puolokainen, T. (2014). Palgaerinevuste statistika parem kättesaadavus soolise palgaerinevuse analüüs. Tartu: Tartu Ülikool.

- http://www.ec.ut.ee/sites/default/files/ec/palgalohe_uuring_loppraport.pdf (01.01.2017).
- Finucane, M. L.; Slovic, P.; Mertz, C. K.; Flynn, J.; Satterfield, T. A. (2000). Gender, race, and perceived risk: The 'white male' effect. – *Health, Risk & Society*, 2 (2), 159–172.
- Greene, M. E.; Biddlecom, A. E. (2000). Absent and problematic men: Demographic accounts of male reproductive roles. – *Population and Development Review*, 26 (1), 81–115.
- Hank, K.; Kreyenfeld, M. (2003). A multilevel analysis of child care and women's fertility decisions in Western Germany. – *Journal of Marriage and Family*, 65 (3), 584–596.
- Hill, E. J.; Hawkins, A. J.; Ferris, M.; Weitzman, M. (2001). Finding an extra day a week: The positive influence of perceived job flexibility on work and family life balance. – *Family Relations*, 50 (1), 49–58.
- Iacovou, M.; Tavares, L. P. (2011). Yearning, learning, and conceding: Reasons men and women change their childbearing intentions. – *Population and Development Review*, 37 (1), 89–123.
- Karu, M.; Kallaste, E.; Kraut, L.; Rõõm, T.; Turk, P.; ... (2010). Sooline palgalõhe Eestis: Poliitikameetmete analüüs. Tallinn: Poliitikauuringute Keskus Praxis, Eesti Rakendusuuringu Keskus CentAR. http://www.praxis.ee/fileadmin/tarmo/Projektid/Too-ja-Sotsiaalpoliitika/4_raport.pdf.
- Kasearu, K. (2013a). Eestlaste ja vähemusrühvuste esindajate töö- ja pereelu konflikt Eestis. Vähemusrühvustest inimeste töö- ja pereelu ühitamise võimaluste analüüs. Tartu: Tartu Ülikooli sotsiaalteaduslike rakendusuuringute keskus RAKE, 135–144. https://www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/Ministeerium_kontaktid/Uuringu_ja_analuusid/Sotsiaalvaldkond/vahemusrhvustest_raport_loplik.pdf (01.01.2017).
- Kasearu, K. (2013b). Väärtused vähemusrühvustest naiste ja meeste jaoks pere- ja tööelus. Vähemusrühvustest inimeste töö- ja pereelu ühitamise võimaluste analüüs. Tartu: Tartu Ülikooli sotsiaalteaduslike rakendusuuringute keskus RAKE, 78–87. http://www.ec.ut.ee/sites/default/files/www_ut/vahemusrhvustest_raport_25.09.2013.pdf (01.01.2017).
- Kaufman, G. (2000). Do gender role attitudes matter? Family formation and dissolution among traditional and egalitarian men and women. – *Journal of Family Issues*, 21 (1), 128–144.
- Liefbroer, A. C. (2009). Changes in family size intentions across young adulthood: A life-course perspective. – *European Journal of Population / Revue européenne de Démographie*, 25 (4), 363–386.
- Lippus, H.; Laanpere, M.; Part, K.; Ringmets, I.; Rahu, M.; ... (2015). Eesti naiste tervis 2014 – seksuaal- ja reproduktiivtervis, tervisekäitumine, hoia-kud ja tervishoiuteenuste kasutamine. Tartu: Tartu Ülikooli naistekliinik.
- Maio, G. R.; Olson, J. M. (1995). Relations between values, attitudes, and behavioral intentions: The moderating role of attitude function. – *Journal of Experimental Social Psychology*, 31 (3), 266–285.
- Marshall, B. K. (2004). Gender, race, and perceived environmental risk: The "white male" effect in cancer alley, LA. – *Sociological Spectrum*, 24 (4), 453–478.
- Marsiglio, W. (1991). Paternal engagement activities with minor children. – *Journal of Marriage and the Family*, 53 (4), 973–986.
- Miller, W. B.; Pasta, D. J. (1995). Behavioral intentions: Which ones predict fertility behavior in married couples? – *Journal of Applied Social Psychology*, 25 (6), 530–555.
- Nahkur, O.; Espenberg, K. (2013). Vähemusrühvustest meeste ja naiste ajakasutus. Vähemusrühvustest inimeste töö- ja pereelu ühitamise võimaluste analüüs. Tartu: Tartu Ülikooli sotsiaalteaduslike rakendusuuringute keskus RAKE, 49–56. https://www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/Ministeerium_kontaktid/Uuringu_ja_analuusid/Sotsiaalvaldkond/vahemusrhvustest_raport_loplik.pdf (01.01.2017).
- Nahkur, O.; Espenberg, K.; Puolokainen, T. (2013). Vähemusrühvustest mehed ja naised Eesti tööturul. Vähemusrühvustest inimeste töö- ja pereelu ühitamise võimaluste analüüs. Tartu: Tartu Ülikooli sotsiaalteaduslike rakendusuuringute keskus RAKE, 57–71. https://www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/Ministeerium_kontaktid/Uuringu_ja_analuusid/Sotsiaalvaldkond/vahemusrhvustest_raport_loplik.pdf (01.01.2017).
- Narusk, A.; Kandolin, I. (1997). Social well-being and gender: Post-Soviet Estonia and the welfare state Finland. – *Scandinavian Journal of Social Welfare*, 6 (2), 127–136.
- O'Dorchai, S. (2008). Pay inequality in 25 European countries. ULB–Université Libre de Bruxelles. http://www.researchgate.net/profile/Sile_ODorchai/publication/4810772_Pay_inequality_in_25_European_countries/links/0c960524e708f6778c000000.pdf (01.01.2017).

- Olofsson, A.; Rashid, S. (2011). The white (male) effect and risk perception: Can equality make a difference? – *Risk Analysis*, 31 (6), 1016–1032.
- O'Neill, J. (2003). The gender gap in wages, circa 2000. – *American Economic Review*, 93 (2), 309–314.
- Pailhé, A.; Solaz, A. (2012). The influence of employment uncertainty on childbearing in France: A tempo or quantum effect? – *Demographic Research*, 26, 1–40.
- Puur, A.; Oláh, L. S.; Tazi-Preve, M. I.; Dorbritz, J. (2008). Men's childbearing desires and views of the male role in Europe at the dawn of the 21st century. – *Demographic Research*, 19, 1883–1912.
- Quesnel-Vallée, A.; Morgan, S. P. (2003). Missing the target? Correspondence of fertility intentions and behavior in the U.S. – *Population Research and Policy Review*, 22 (5-6), 497–525.
- Rämmer, A. (2013). Tööväärtused töö ja pereelu ühendajana. – *Vähemusravustest inimeste töö- ja pereelu ühitamise võimaluste analüüs*. Tartu: Tartu Ülikooli sotsiaalteaduslike rakendusuuringute keskus RAKE, 78–87. [skytte.ut.ee/sites/default/files/www_ut/vahemusravuse_raport_25.09.2013.pdf](https://riigikantselei.ee/sites/default/files/www_ut/vahemusravuse_raport_25.09.2013.pdf).
- Sammul, M. (2015). Töötamine. – *Eesti meeste hoiakute ja käitumise uuring: tervis, haridus, tööhõive, ränne ja pereloom*. Toim. A. Themas jt. Tartu: Tartu Ülikooli sotsiaalteaduslike rakendusuuringute keskus RAKE, Tartu Ülikool, 32–45. https://riigikantselei.ee/sites/default/files/content-editors/Failid/meeste_uuring_2014_raport.pdf (01.01.2017).
- Schmitt, A.; Zacher, H.; Frese, M. (2012). The buffering effect of selection, optimization, and compensation strategy use on the relationship between problem solving demands and occupational well-being: a daily diary study. – *Journal of Occupational Health Psychology*, 17 (2), 139–149.
- Schoen, R.; Kim, Y. J.; Nathanson, C. A.; Fields, J.; Astone, N. M. (1997). Why do Americans want children? – *Population and Development Review*, 23 (2), 333–358.
- Testa, M. R. (2012). Family sizes in Europe: Evidence from the 2011 Eurobarometer survey. Vienna: Vienna Inst. of Demography. http://www.oew.ac.at/vid/download/edrp_2_2012.pdf (01.01.2017).
- Themas, A.; Ainsaar, M.; Soo, K.; Uusküla, A.; Tarum, H.; ... (2015a). *Eesti meeste hoiakute ja käitumise uuring: tervis, haridus, tööhõive, ränne ja pereloom*. Tartu: Tartu Ülikooli sotsiaalteaduslike rakendusuuringute keskus RAKE, Tartu Ülikool. https://riigikantselei.ee/sites/default/files/content-editors/Failid/meeste_uuring_2014_raport.pdf (01.01.2017).
- Themas, A.; Hendrikson, R.; Ainsaar, M. (2015b). *Uuringu metoodika. – Eesti meeste hoiakute ja käitumise uuring: tervis, haridus, tööhõive, ränne ja pereloom*. Toim. A. Themas jt. Tartu: Tartu Ülikooli sotsiaalteaduslike rakendusuuringute keskus RAKE, Tartu Ülikool. https://riigikantselei.ee/sites/default/files/content-editors/Failid/meeste_uuring_2014_raport.pdf (01.01.2017).
- Thomson, E. (1997). Couple childbearing desires, intentions, and births. – *Demography*, 34 (3), 343–354.
- Thomson, E.; McDonald, E.; Bumpass, L. L. (1990). Fertility desires and fertility: Hers, his, and theirs. – *Demography*, 27 (4), 579–588.
- Vignoli, D.; Drefahl, S.; De Santis, G. (2012). Whose job instability affects the likelihood of becoming a parent in Italy? A tale of two partners. – *Demographic Research*, 26, 41–62.
- Vogt, M.; Krenn, M. (2007). Working environment risks and other job-related stress factors in Austria. Dublin: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. http://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_files/ewco/surveys/AT0503SR01/AT0503SR01.pdf (01.01.2017).
- Wildavsky, A.; Dake, K. (1990). Theories of risk perception: Who fears what and why? – *Daedalus*, 19 (4), 41–60.
- Wisner, B.; Blaikie, P.; Cannon, T.; Davis, I., (2004). *At risk: Natural hazards, people's vulnerability and disasters*. London, New York: Routledge.

Eesti meeste vägivald kooselupartneri vastu

Kadri Soo

Sissejuhatus

Paarisuhtevägivald on üks varjatumaid vägivaldavorme ühiskonnas, sest see leiab aset peamiselt kodus inimeste vahel, kes peaksid intiimsuhte tõttu üksteist usaldama ja armastama, mistõttu ei julgeta sellest häbi ja hirmu pärast rääkida. Maailma Terviseorganisatsioon (WHO 2010) defineerib paarisuhtevägivallana praeguste või endiste partnerite vahelist agressiooni, mis võib sisaldada igasugust füüsilist rünnet, seksuaalset sundust, psühholoogilist vägivalda ja kontrollivat käitumist ning mis põhjustab füüsilist, seksuaalset või psühholoogilist kahju. Vägivald partneri vastu ei ole enamasti ühekordne tegu, vaid süstemaatiline käitumine.

Perevägivald on olnud Eestis kaua aega tabuks. Alles selle aastatuhande alguses jõudis paarisuhtevägivald teemana teadlaste ja praktikute töölauale: valmisid esimesed uuringud (vt nt Pettai 2002; Pettai, Proos 2003), kodanikuühenduste eestvedamisel avati naiste varjupaiku ja korraldati kampaaniaid. Probleemi vastu hakkas huvi tundma meedia, avaldades lugusid juhtumest, kus mees peksab, ähvardab või kuri-

tarvitab seksuaalselt elukaaslast. Eriti viimastel aastatel võib märgata meedia suurt tähelepanu naistevastase vägivalla vastu ning selle ühest hukkamõistu. Protsessi on tõuganud tagant ka Norra finantsmehhanismi toetatud teavitustegevused ning Istanbuli konventsiooni allkirjastamine 2014. aasta detsembris.

Suur areng on toimunud ka Eesti seadusandluses. Kui enne 2004. aastat käsitleti paljusid partneritevahelise füüsilise vägivalla juhtumeid erasüüdistusajana ning kannatanu pidi ise kohustusse pöörduma, siis praeguseks on igasugune füüsiline vägivald kuritegu ja politsei võib algatada menetluse ilma ohvri avalduseta. Eesti seadustes ei ole küll konkreetset paragrahvi pere- või paarisuhtevägivalla kohta, kuid selliseid juhtumeid kvalifitseeritakse peamiselt kehalise väärkohtlemise ja ähvardamisena ning vägivallategude toimepanemist lähisuhtepartneri vastu peetakse raskendavaks asjaoluks (Karistusseadustik 2016).

2015. aastal registreeriti Eestis ligi 3000 perevägivallakuritegu (Salla jt 2016). Paraku kajastab kuritegevusstatistika ainult väikest osa kogu probleemi ulatusest, sest häbi, süütunde, kättemaksukartuse ja teadmatuset tõttu ei pöördu paljud ohvrid politseisse. Parema ülevaate fenomeni levikust annavad sotsioloogilised uuringud. Euroopa Põhiõiguste Ameti (FRA 2014) hiljutise uuringu järgi ei ole naistevastane vägivald paarisuhtes sugugi harv: Eestis on iga viies naine kogenud füüsilist ja/või seksuaalvägivalda praeguse või endise partneri poolt, iga teine on kannatanud psühholoogilise vägivalla all.

Sageli uuritakse paarisuhtevägivallaga kokkupuutumist ohvri perspektiivist. Enamik senistest Eesti uuringutest ja analüüsides on lähtunud fenomeni leviku, tagajärgede ja sotsiaaldemograafiliste riskitegurite hindamisel just kannatanu seisukohast (vt nt Pettai 2002; Pettai, Proos 2003; Paats 2010; Soo 2010). Teise poole – vägivalla toimepanija – vaatenurka käsitlevad aga vähesed tööd. Autori teada on Eestis läbi viidud üks esinduslik kvantitatiivne

meesteuuring (Themas jt 2015), kus ühe teemana käsitleti vägivalda kasutamist paarisuhtes, ning paar kvalitatiivuuringut, milles intervjueriti end vägivallatsejana identifitseerinud mehi ja naisi (Allaste, Võõbus 2008) ning kriminaalhooldusele suunatud perevägivaldas süüdimõistetud isikuid (Elken 2011).

Artikli fookuses on abielus või kooselus olevad mehed ning nende toimepandud paarisuhtevägivald ja selle riskitegurid. Töö eesmärk on teada saada, kuidas on kasvukeskkond, praeguse pereelu toimimine, isiklikud käitumisharjumused, hoiakud ning demograafilised näitajad seotud kooselupartneri vastu vägivalda kasutamisega. Täpsemalt uuritakse, kuidas tuleneb agressioon kaaslase vastu 12 kuu jooksul isiklikest vägivallakogemustest ja peresuhte kvaliteedist lapsepõlves, tööhõivestaatusest ja leibkonna materiaalsest toimetulekust, rahulolust paarisuhtega, alkoholitarvitamise sagedusest ning vägivalda toetavatest hoiakutest.

Teoreetiline taust

Vägivalda toimepanekut peresuhtes on seletatud mitmeti, lähtudes eri tasanditest. Osa teoreetikuid otsib vägivalda põhjuseid vägivaldselt käitunud inimese patoloogiast, isiksuse eripärast või tema elukogemustest (vt nt Dutton 2006). Teised aga lähenevad vägivallale komplekssemalt ning leiavad agressiivsust soodustavaid märke ka kultuuris ja ühiskonna sotsiaalses struktuuris.

Üks populaarsemaid paarisuhtevägivalda seletamise lähtekohti on sotsiaalse õppimise teooria (Mihalic, Elliot 1997). Selle kohaselt ei sünni inimesed kalduvusega käituda vägivaldselt, vaid nad õpivad vägivaldseid käitumusmustreid elukogemuste ja keskkonna kaudu (Bandura 1977; Mihalic, Elliott 1997). Lapsed omandavad soorolle ja suhtlemismustreid, sh tülide lahendamise viise, vanemate käitumist vaadeldes ja jäljendades. Kui üks vanem keh- testab oma tahtmist ja võimu vägivalla abil, siis

võib laps omaks võtta teadmise, et agressioon lähisuhtes on normaalne. Mitmed uuringud on näidanud, et lapseas vägivald pealt näinud ja/või seda ise kogenud mehed kalduvad oma paarisuhtes samuti vägivald kasutama (Hotaling, Sugarman 1986; Mihalic, Elliott 1997; Markowitz 2001; Capaldi jt 2012). Ka sagedased tülid lapsepõlvkodus on oluliseks kohtingu- vägivalla riskiteguriks teismeliste poiste seas (Foshee jt 2011). Markowitz (2001) väidab, et see, kuidas on vägivalla kogemine lapsepõlves ja selle kasutamine täiskasvanuna omavahel seotud, oleneb vägivald toetavatest hoiakutest. Agressiivsuses peres elades võivad lapsed omandada vägivald soosivad hoiakud. Kui nad näevad, et agressiivne käitumine toob kaasa soovitud tulemuse ilma negatiivse tagasisideta, muutub vägivald nende jaoks aktsepteeritud viisiks nii probleemide lahendamisel kui ka soovide ja tahtmist täitmisel (samas).

Feministlikust perspektiivist vaadeldakse vägivaldseid suhteid laiemas sotsiokultuurilises kontekstis. Vägivalda peamised põhjused on naiste ebavõrdne olukord, traditsioonilised soorollid ning seksistlikud hoiakud ühiskonnas (Dobash, Dobash 1979; Lawson 2012). Patriarhaalne ühiskond soosib hierarhilisi suhteid ja meeste privileege. Seda ideoloogiat sotsialiseeritakse juba lapsepõlves, põlistatakse avalikes diskursustes ning taastluakse sotsiaalsete institutsioonide kaudu. Mehelikkuse suuna arendajad väidavad, et lapseast peale omandavad mehed kultuuris levinud soolistatud norme, sealhulgas n-ö õigele mehele sobivaid käitumisviise ja omadusi (Kimmel 2002; Connell 2005). Lääne ühiskonnas peetakse ülistatud mehelikkuse näitajateks võistluslikkust, agressiivsust, jõukust, emotsioonide vaashoitust ja domineerimist naiste üle (Schrock, Schwalbe 2009). Teisiti öeldes on oluline demonstreerida võimu ja vältida kõike, mis seostub nõrkuse ja naiselikkusega (Kaufman 2009). Sellist mehelikkust hinnatakse kõrgelt, mis võib tekitada normide järgijates ebakindlust. Poisid ja mehed,

kes tunnevad võimu kadu ning ärevust oma mehelikkuse pärast, kuid peavad rollimudelile vastamist enda jaoks oluliseks, võivad tõestada mehelikkust vägivalda kasutamise tüdruk-sõbra või elukaaslase vastu (Messerschmidt 2000; Kaufman 2009). Uuringud on näidanud, et patriarhaalseid väärtusi ja traditsioonilisi soorolle pooldavad mehed on suurema tõenäosusega naiste suhtes vägivaldsed kui mehed, kes selliseid väärtusi ja rolle ei toeta (Stith jt 2004; Capaldi jt 2012). Samuti on seksistlike hoiakutega ja seksuaalsust puudutavate topeltstandarditega nõustuvad mehed pannud toime enam (seksuaal)vägivalda kui selliste arvamustega mittenõustujad (Adams-Curtis, Forbes 2004; Hattery, Smith 2012). Seega on vägivald naise vastu käepärane vahend, et kehtestada võimu ja taastada maskuliinset enesehinnangut (Kimmel 2002; Kaufman 2009).

Lääne kultuuriruumis peetakse tihti tööalast prestiiži ja head palka mehelikkuse näitajateks. Traditsioonilise rollimudeli järgi on „tõeline“ mees edukas leivateenija ja pere peamine ülalpidaja (Hattery, Smith 2012). Paraku ei ole kõikidel meestel neid mehelikkuse ressursse – osa meestest on kas töötud või madalapalgalisel töö. Tulemused ja seletused meeste sotsiaal-majandusliku olukorra ja toimepandud paarisuhtevägivalda kohta on vastuolulised. Mitme uuringu järgi on vägivalda kasutavaid mehi enim töötute, väikese sissetuleku ja madala ametistaatusega meeste hulgas (Cunradi, Caetano jt 2002; Capaldi jt 2012). Perekonflikti teoreetikud (Straus jt 1980), kes peavad vägivalda peres lahkkelide ja probleemide lahendamise taktikaks stressi tekitavas olukorras, nimetavad töötust, leibkonna kasinat sissetulekut ja vaesust võimalikeks tüliallikateks. Mehed, kes on töötusele ja rahaprobleemidele lisaks kasvanud agressiivses keskkonnas, võivad pidada vägivalda õigustatud meetodiks stressiga toimetulekul (Lenton 1995). Ent selline seletus devalveerib vägivalda tähenduse ja võrdsustab selle tüliga (Hattery, Smith 2012).

Anderson (1997) seletab paarisuhtevägivalda ja probleemse sotsiaal-majandusliku olukorra seost erinevaid teoreetilisi käsitlusviise integreerides. Ta ühendab mees-leivateenija ideoloogia, mis legitimeerib mehe võimu perekonnas ja aitab tõestada mehelikkust, ning ressursiteooria, mille järgi ressursside (nt sissetulekute) nappus ajendab kasutama teisi vahendeid võimu kehtestamiseks. Andersoni (1997) järgi kasutavad mehed, kellel on vähe sotsiaal-majanduslikke ressursse (eriti naissoost partneriga võrreldes), vägivalda elukaaslase vastu kui alternatiivset meetodit enda mehelikkuse demonstreerimiseks ning rolliootustele vastamiseks.

Erinevalt eeltoodust on mõned uurijad seadnud kahtluse alla seose vägivalda kasutamise, töötuse ja pere rahaliste raskuste vahel. Vägivaldselt käituvad mehed võivad olla pärit igast ühiskonnakihi, sealhulgas keskmise ja kõrgema sissetulekuga leibkondadest (Hattery, Smith 2012). Stith ja ta kolleegid (2004) on metaanalüüsi tulemustele tuginedes nentunud, et meeste tööhõivestaatus ja sissetulek on vähetahtsad või suisa ebaolulised tegurid vägivalda toetavate hoiakute, alkoholipruukimise ja paarisuhtega rahulolu kõrval. Seega ei suuda Andersoni (1997) pakutud käsitlus selgitada kõrge sotsiaal-majandusliku positsiooniga meeste agressiooni.

Palju on argumenteeritud selle üle, kuidas mõjutab alkohol paarisuhtevägivalda toimepanekut: kas see on vägivalda põhjustaja, kaasaaitaja või käepärane vabandus? Uuringute tulemused näitavad, et alkoholitarvitamine on meeste puhul otseselt või kaudselt seotud vägivalda kasutamise (Foran, O'Leary 2008; Smith Slep jt 2014). Mida probleemsemad on mehe alkoholitarbimise harjumused, seda tõenäolisemalt käitub ta intiimpartneri suhtes vägivaldselt (Smith Slep jt 2014). Märkimisväärne osa vägivallajuhtumitest leiab aset siis, kui vägivallatseja (või ka ohver) on joonud alkoholi (Thompson, Kingree 2006). Näiteks tunnistas Eestis 2009. aastal korraldatud turvalisus-

uuringu järgi 63% füüsilist ja/või seksuaalvägivalda kogenud naistest, et viimase juhtumi ajal oli partner joobes (Soo 2010). Alkoholihoove võib vähendada sotsiaalseid piiranguid vägivalla kasutamisel, seda eriti situatsioonides, kus vägivalla toimepanekuga seotud normid on hägusad või vastuolulised (nt pereelus; Johnson 2001). Alkoholihoovine võib moonutada teiste inimeste käitumise, žestide ja ütluste tajumist ning halvendada võimet reageerida neile adekvaatselt. Liigjoomise tõttu võib väheneda isiku toimetulek stressirohketes olukordades, samuti võib purjutamine esile kutsuda lisaprobleeme ja -tülisid partnerite vahel, kulmineerudes vägivallaga elukaaslase vastu (Graham jt 2011).

Alternatiivse seletuse kohaselt võivad vägivalla kasutamist mõjutada enam alkoholi joomisega seotud kultuurilised arusaamad, mitte niivõrd alkoholi farmakoloogiline toime. Näiteks on mõnes kultuuris levinud suhtumine, et alkoholihoove on vägivalla kasutamist vabandav asjaolu, ning mõned inimesed võivad isegi juua enne vägivalla toimepanekut, kuna eeldavad, et joobes olek andestab teo ja vähendab vastutust (Gelles, Cavanaugh 2005; Graham jt 2011). Gelles ja Cavanaugh (2005) väidavad, et kõik alkoholi kuritarvitavad mehed ei ole oma naise vastu vägivaldsed ning ka karsked mehed võivad olla jõhkrad vägivallatsejad. Samuti võivad napsitada armastavad mehed käituda elukaaslastega vägivaldselt nii kainenena kui ka joobes (samas). Johnson (2001), kes on uurinud hierarhilise regressioonanalüüsiga naistevastast paarisuhtevägivaldat, on leidnud, et alkoholi liigtarvitamine meeste hulgas oli tunduvalt nõrgem vägivalla toimepaneku ennustaja kui vägivaldat toetavad hoiakud. Kui autor kaasas analüüsi hoiakute tunnused, muutus alkoholi mõju ebaoluliseks. Saadud tulemus viitab, et vägivalla põhjuseid tuleks otsida pigem kultuurilistest arusaamadest, näiteks viisist, kuidas alkoholihoovist ja agressiivsust seostatakse ülimusliku mehelikkuse kuvandiga ning peetakse käepärasteks

vahenditeks mehelikkuse demonstreerimisel ja võimu kehtestamisel (Connell 2005; Peralta 2007). On leitud, et staatusele orienteeritust ja konventsionaalsetele mehelikkuse normidele vastamist tähtsustavad noored mehed kalduvad alkoholiga liialdama ning panevad suure tõenäosusega naiste vastu toime füüsilist ja seksuaalvägivaldat (Johnson 2001; Locke, Mahalik 2005).

Vägivalla kasutamist hõlbustavad ka vägivaldat soovivad kultuurihoiakud. Need on sotsiaalselt konstrueeritud uskumused ja arusaamad vägivallasituatsioonist ja selle osalistest ning toimivad vägivalla neutraliseerijatena, st eitavad, õigustavad või vabandavad vägivallatseja käitumist, süüdistavad ohvrit ja pisendavad tagajärgi (Forbes jt 2004). Lähisuhtes vägivalla kasutamist lubav suhtumine on üks olulisi vägivalla toimepaneku riskitegureid (Flood, Pease 2009). Näiteks kasutavad mehed, kes usuvad, et naise löömine on lubatav, neli korda tõenäolisemalt naissoost elukaaslase vastu vägivaldat kui need, kes elukaaslase löömist taunivad (Johnson, Das 2009).

Järgnevalt uuritaksegi, millised kasvukeskkonnaga seotud kogemused, sotsiaal-majanduslikud tegurid ning kultuurilised normid ja arusaamad on seotud meeste toimepandava paarisuhtevägivallaga Eesti kontekstis.

Metoodika

Andmete kogumine ja valim

Artiklis kasutatakse 2014. aastal läbi viidud Eesti meeste hoiakute ja käitumise uuringu andmeid (Themas jt 2015). Uuringu korraldas Tartu Ülikool Eesti säästva arengu komisjoni ja riigikantselei tellimisel. Üldkogumi moodustasid 16–54aastased mehed, kelle hulgast valiti rahvastikuregistri andmetest juhuvaljavõtu teel välja 4800 isikut. Valimisse sattunutele saadeti kiri uuringu tutvustusega ning paluti täita kas elektrooniline või paberankeet eesti või vene keeles.

Iga osaleja sai kirjaga personaalse koodi, mis tagas ligipääsu küsimustikule internetis. Veebiküsitluse vastused koos koodiga salvestusid automaatselt andmebaasi. Personaalse koodi järgi kontrolliti, kas vastaja on küsitluse täitnud ning kas ankeedis märgitud vanus langeb kokku registri andmetega. Kõik erinevused kõrvaldati. Paberankeedi täitnud uuritavad tagastasid ankeedi postiga. Uuringus osalemine oli vabatahtlik ja anonüümne, lõplik andmefail ei võimaldanud tuvastada uuringus osalenute vastuseid. Vastamismäär oli 44,5%. Esinduslikkuse tagamiseks kaaluti andmed vanuse, emakeele ja asulatüübi järgi.

Siinses analüüsis kasutatakse küsitluse ajal abielus või kooselus olnud täisealiste (18–54aastaste) meeste vastuseid ($N = 1137$). Vastajate keskmine vanus oli 37,6 (st hälve 9,2). Eesti emakeelega mehi oli valimis 73%, vene või muu emakeelega 27%. Vähem kui keskharidus oli 16% meestest, üldkeskharidusega oli 21%, keskeriharidusega 33% ning kõrgharidusega 30% meestest. Umbes pooled (53%) vastajad olid abielus, ülejäänud vabas kooselus. 30% meeste leibkonnas elas üks alaealine laps, iga neljas kasvatas kahte, 8% kolme või enam last. Enam kui kolmandiku leibkonnas ei olnud ühtki alaealist last. Enamik (93%) vastajatest töötas, 7% ei töötanud, neist suurema osa moodustasid õppurid ja töötud.

Uurimisküsimused

Paarisuhtevägivalla toimepanekut mõõdeti rahvusvaheliselt väga laialdaselt kasutatud konfliktitaktikate skaala (Straus jt 1996) lühendatud ja modifitseeritud küsimustikuga. Vastajatelt küsiti: „Kas viimase aasta (12 kuu) jooksul on Teil praeguse või endise elukaaslase/abikaasa või partneriga suheldes ette tulnud järgmisi olukordi?“ Seejärel hindasid vastajad kaheksa situatsiooni („olen korduvalt alandanud ja hirmutanud partnerit“, „olen ähvardanud partnerit lüüa või millegagi visata“, „olen partnerit lükanud või tõuganud“, „olen partnerit lahtise

käega löönud“, „olen partnerit rusika, jala või kõva esemega löönud“, „olen partnerit noa või mõne relvaga ähvardanud“, „olen partnerit kägistanud või lämmatanud“, „olen sundinud partnerit olema seksuaalvahekorras“) toimepanekut skaalal, kus 1 – jah, 2 – ei, 3 – ei ole viimase 12 kuu jooksul suhelnud praeguse/endise elukaaslase/abikaasa/partneriga. Vägivalla toimepaneku hindamiseks moodustati kaks tunnust: jaatavate vastuste summeerimisel saadud indeks, mille skaala varieerus 0st (ei ole ühtki situatsiooni toime pannud) 8ni (on toime pannud kõiki situatsioone), ning dihhotoomne tunnus, kus toimepanijaks loeti need, kes olid vastanud jaatavalt vähemalt ühe situatsiooni korral. Kolmanda skaalapunkti (ei ole suhelnud partneriga) valinud jäeti analüüsist välja.

Peresuhte kvaliteeti lapsepõlves uuriti küsimusega „Millised olid suhted Teie lapsepõlve-kodus?“ neljapunktilisel skaalal: 1 – head, soojad, 2 – pigem head kui halvad, 3 – pigem halvad kui head, 4 – halvad. Väärkohtlemisega kokkupuutumist lapsena uuriti küsimusega „Kas olete kogenud vaimset/kehalist/seksuaalset väärkohtlemist lapsena (nooremana kui 18aastaselt) või täiskasvanuna (18aastaselt ja vanemana)?“ (vt Swahnberg 2011). Seejärel esitati vastajatele kümme vaimse, füüsilise ja seksuaalse vägivalla situatsiooni, nt „Kas Te olete kogenud pidevalt korduvat ja pikemat aega kestvat allasurutust, alandamist või häbistamist?“, „Kas keegi on Teid rusika, jala või kõva esemega löönud, jõuliselt tõuganud, peksnud või teinud muud sarnast?“. Jaatavate vastuste (nooremana kui 18aastaselt väärkohtlemist kogenud vastajate vastuste) liitmise teel moodustati indeks (skaala 0–10). Suurem väärtus näitab erinevate väärkohtlemise liikide ja juhtumite kogemist kodus või väljaspool seda. Kooselusuhtega rahulolu uuriti küsimusega „Kas Te olete rahul oma paarisuhtega?“, kasutades skaalat, kus 1 – täiesti rahul, 4 – ei ole üldse rahul.

Materiaalset toimetulekut uuriti objektiivse ja subjektiivse mõõdikuga. Esimese puhul

küsimine: „Kui suur oli Teie leibkonna ühe kuu keskmine netosissetulek (keskmine kõigest allikatest saadud kuu sissetulek pärast kõigi riiklike maksude mahaarvamist) viimase aasta (12 kuu) jooksul?“ Vastusevariantideks oli 11 sissetulekute vahemikku alates kuni 200 eurost ning lõpetades üle 2452eurose sissetulekuga. Subjektiivse indikaatorina paluti uuritaval hinnata enda majanduslikku olukorda viiepunktilisel skaalal: 1 – väga hea, 2 – hea, 3 – ei hea ega halb, 4 – halb, 5 – väga halb. Lisaks kasutati analüüsis tööhoive staatust näitavat tunnust (1 – töötab, 2 – ei tööta).

Alkohoolsete jookide tarbimise sagedust uuringle eelnenud 12 kuu jooksul mõõdeti kuue kategooriaga: 1 – mitte kunagi, 2 – ainult mõned korrad, 3 – 2–3 korda kuus, 4 – kord nädalas, 5 – 2–3 korda nädalas, 6 – (peaaegu) iga päev. Dihhotoomne tunnus oli emakeel (1 – eesti keel, 2 – vene või muu keel), samuti kooselutüübi tunnus (1 – abielus, 2 – vabas kooselus). Haridustaset mõõdeti nelja kategooriaga: 1 – põhiharidus või vähem või kutseharidus pärast põhiharidust (siin alla keskhariduse), 2 – üldkeskharidus, 3 – keskeriharidus, 4 – (raken-duslik) kõrgharidus, magistri- või doktorikraad (siin kõrgharidus).

Traditsioonilise peremudeli pooldamist uuriti väitega „Mees peaks olema pere peamine toitleja“, mida vastajad hindasid neljapunktilisel skaalal (1 – ei nõustu üldse, 4 – nõustun täiesti). Paarisuhtes vägivalda kasutamise hoiakuid mõõdeti Saundersi ja ta kolleegide (1987) välja töötatud naise löömise lubatavuse küsimustikuga (lühendatud kujul). Vastajatelt küsiti, mil määral nad nõustuvad esitatud kümne väitega, nt „Kui mees naist lööb, siis on selle põhjuseks naise käitumine eelnenud nädalatel“, „Mees, kes lööb oma naist, peaks selle eest vastutama“, kasutades viiepunktilist skaalat (1 – ei nõustu üldse, 5 – nõustun täiesti). Faktoranalüüsi tulemustele tuginedes moodustati väidete liitmise teel kaks indeksit. Esimene indeks, mis koon-das viit väidet, näitab, millisel määral peetakse meest vastutavaks vägivalda toimepaneku eest

(Cronbachi $\alpha = 0,71$). Teine väljendab naise süüdistamist juhtunu esilekutsumises (Cronbachi $\alpha = 0,77$). Soolist ebavõrdsust peegeldavaid seksuaalsuhetega seotud soorollihoiakuid uuriti viie väitega, nt „Kui naisel on mitmeid seksuaalpartnereid, siis on see halvem kui see, et mehel on mitmeid seksuaalpartnereid“, „Püsi-suhtes oleva mehe truudusetusse võib suhtuda sallivalt“, „Suhte alguses peab naine ootama, kuni mees algatab seksuaalvahekorra“, kasuta-des viiepunktilist skaalat (1 – ei ole üldse nõus, 5 – täiesti nõus; Cronbachi $\alpha = 0,60$). Väidete summeerimise teel moodustati indeks. Naise löömise lubatavuse ja soorollihoiakute indeksi väärtused olid vahemikus 5–25.

Analüüsimetodid

Andmeid analüüsiti statistikapaketiga SPSS 22.0. Analüüsimetodina kasutati protsent-jaotust, gruppidevahelisi erinevusi hinnati χ^2 -testiga. Lineaarse regressioonianalüüsi abil prognoositi viimase 12 kuu jooksul paarisuhtes vägivalda toimepanekut, võttes mudelisse sõltumatute teguritena hinnangu lapsepõlvkodu suhetele, väärkohtlemise kogemise lapsena, leibkonna materiaalse toimetuleku subjektiivse ja objektiivse mõõdiku, tööhoivestaatust ja alkoholitarbimise harjumusi näitava tunnuse, rahulolu praeguse paarisuhtega, sotsiokultuurilised hoiakud ning demograafilised näitajad (vanus, emakeel, haridustase, kooselutüüp ja alaealiste laste arv). Argumenttunnuste vahel multikolineaarsust ei esinenud.

Tulemused

Veidi enam kui kümnendik (12%) meestest oli kasutanud aasta jooksul oma abikaasa või elukaaslase vastu vaimset, füüsilist ja/või seksuaalvägivalda. Partneri suhtes vägivaldselt käitunud mehed olid keskmiselt veidi nooremad. 18–24aastaste hulgas oli enda hinnangul vägivalda toimepannuid 18%, 45–54aastaste

seas oli selliseid mehi kaks korda vähem (vt tabel 1). Vägivald kasutanud mehed eristusid statistiliselt oluliselt emakeele ja haridustaseme järgi. Vene või muud emakeelt kõnelevate ja madalama haridustasemega (eelkõige põhiharidusega) vastajate hulgas oli paarisuhtevägivalda kasutanud mehi oluliselt rohkem kui eesti keelt rääkivate ja kõrgema haridustasemega meeste seas. Meeste hulgas, kelle leibkonnas ei olnud lapsi või oli neid kuni kaks, oli vägivalda kasutanuid mõnevõrra vähem kui kolme või enama lapsega meeste seas.

Seejärel analüüsiti lineaarse regressiooni-mudeliga, kuidas lapsepõlvkogemused, materiaalne toimetulek, alkoholitarbimise harjumused, sotsiokultuurilised hoiakud ning demograafilised karakteristikud ennustavad abielus või kooselus olevate meeste paarisuhtevägivalda toimepanekut aasta jooksul. Tabelis 2 on esitatud standardiseeritud regressioonikordajad, mis võimaldavad võrrelda sõltumatute tunnuste kaalukust mudelis. Tulemustest selgus, et enim prognoosis vägivalda kasutamist naisi vägivalda esilekutsumises süüdistav suhtumine

Tabel 1. Paarisuhtevägivalda toimepanek demograafiliste tunnuste järgi (%)

		On toime pannud (n = 140)	Ei ole toime pannud (n = 997)	χ^2
Vanuse- rühm	18–24	18,0	82,0	6,5
	25–34	14,4	85,6	
	35–44	11,4	88,6	
	45–54	9,3	90,7	
Emakeel	Eesti keel	10,6	89,4	8,7**
	Vene või muu keel	16,9	83,1	
Haridus- tase	Vähem kui keskharidus	22,5	77,5	24,4***
	Keskharidus	13,4	86,6	
	Keskeriharidus	10,2	89,8	
	Kõrgharidus	8,4	91,6	
Kooselu- tüüp	Abielus	11,1	88,9	1,7
	Vabas kooselus	13,7	86,3	
Laste arv leibkon- nas	Ei ole	12,0	88,0	6,3
	1	10,3	89,7	
	2	12,0	88,0	
	3 ja enam	20,7	79,3	

Märkus. ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$.

(suurim standardiseeritud regressioonikordaja absoluutväärtus). Ka ülejäänud sotsiokultuurilised hoiakud olid vägivalda toimepanekuga statistiliselt oluliselt seotud. Teisiti öeldes, mida enam heidab vastaja naisele ette vägivallajuhtumi põhjustamist provotseeriva või n-ö vale käitumise ja truudusetuse tõttu, mida rohkem pooldab ta soolist ebavõrdsust seksuaalsuhetes ja traditsioonilisi soorolle ning mida vähem peab ta meest löömise eest vastutavaks, seda tõenäolisemalt võib ta olla partneri vastu vägi-valdne.

Lapsepõlvega seotud tunnustest ennustab vägivalda toimepanekut üksnes väärkohtlemise kogemine lapsena. Paarisuhtevägivalda mittekasutanutega võrreldes on vägivaldselt käitunud meeste hulgas rohkem väärkohtlemise ohvreid (vastavalt 63% ja 77%). Kusjuures vägivalda toimepanijaid oli kaks korda enam nende isikute seas, kes olid kogenud kolme või enamat väärkohtlemise liiki (vastavalt 22% ja 41%). Mudelis osutus statistiliselt oluliseks teguriks ka alkohoolsete jookide tarvitamine viimase 12 kuu jooksul, kuigi see oli tunduvalt nõrgem

Tabel 2. Meeste viimase 12 kuu jooksul paarisuhtevägivalda toimepanekut prognoosiv lineaarne regressioonimudel ($F(1134) = 10,5$; $p = 0,00$; $R^2 = 0,13$)

	Standardiseeritud kordaja
Vanus	-0,07*
Emakeel	-0,01
Haridustase	-0,06
Kooselutüüp	-0,00
Alaealiste laste arv leibkonnas	0,04
Väärkohtlemise kogemine lapsepõlves	0,11***
Hinnang suhetele lapsepõlvekodus	0,02
Tööga hõivatus	0,02
Leibkonna keskmine netosissetulek ühes kuus	0,00
Hinnang enda majanduslikule olukorrale	0,04
Paarisuhtega rahulolu	0,05
Alkoholi tarvitamine viimase 12 kuu jooksul	0,06*
Mehe pidamine pere peamiseks toitjaks	-0,07*
Seksuaalsuhetega seotud soorollihoiakud	0,07*
Suhtumine „mees on vastutav naise löömise eest“	-0,10**
Suhtumine „naine kutsub ise vägivalda esile“	0,17***

Märkus. * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$.

ennustaja kui väärkohtlemine ja enamik vägivalda toetavaid hoiakuid. Sagedasem alkoholi tarvitamine suurendab vägivalda toimepaneku tõenäosust. Näiteks jõi 41% partneri vastu vägivalda kasutanud meestest enda sõnul alkoholi vähemalt paar korda nädalas. Vägivalda mittekasutanud meeste hulgas oli sama näitaja 29%.

Regressioonimudeli järgi on noorematel meestel vanematega võrreldes suurem tõenäosus kasutada elukaaslase või abikaasa vastu vägivalda. Ülejäänud demograafilised tunnused, tööhõivestaatus ning majanduslikku toimetulekut näitavad tegurid ei olnud paarisuhtevägivalda toimepanekuga statistiliselt oluliselt seotud. Samuti ei osutunud lapsepõlves väärkohtlemise kogemise, hoiakute ja alkoholi-pruukimisega võrreldes paarisuhtega rahulolu mudelis piisavalt tugevaks argumendiks.

Arutelu ja kokkuvõte

Artiklis keskenduti 18–54aastaste meeste toimepandud vägivaldale elukaaslase või abikaasa vastu ning sellega seotud riskitegurite väljaselgitamisele. Eestis on see uuring esimene oma-alaoline, sest käsitleb agressiooni paarisuhtes toimepanija perspektiivist. Tulemused näitasid, et vägivald kooselus on üsna levinud probleem. 12% meestest on enda sõnul kasutanud aasta jooksul oma naise vastu vaimset, füüsilist ja/või seksuaalvägivalda. Rahvusvaheliste uurin-
gutega võrreldes on see näitaja umbes samas suurusjärgus (nt Caetano jt 2008) või veidi väiksem (Ehrensaft jt 2003). Samas raskendab teiste uuringutega võrdlust erineva meetoodika ja valimi kasutamine, sest vägivalda toimepannute määr sõltub näiteks ankeedis esitatud situatsioonide arvust ja vastajate sotsiaaldemograafilisest profiilist. Praeguse uuringu tulemused haakuvad ka 2013. aasta soolise võrdõiguslikkuse monitooringu tulemusega, mille järgi peab 12% Eesti meestest abikaasa või elukaaslase füüsilist korralekutsumist mõnikord paratamatuks (Salla 2014). Järelikult on osa meeste hulgas

naise vastu vägivalda kasutamine aktsepteeritud käitumisviis.

Uuring näitas, et meeste vägivald naiste vastu on enim seotud vägivalda toetavate sotsiokultuuriliste hoiakutega. Naise löömist õigustavad ja vabandavad hoiakud ning mehe vastutust pisendav suhtumine osutusid kõige kaalukamateks vägivaldse käitumise ennustajateks. Naistevastast (füüsilist) vägivalda heakskiitev suhtumine on ka teistes uuringutes olnud üheks olulisimaks meeste vägivalda riskiteguriks (Stith jt 2004; Johnson, Das 2009). Dobash ja Dobash (1979) väidavad, et mehed õpivad vägivald tehnikaid ja nende kasutamist kultuurist, mis soodustab ja andestab meeste vägivalda. Kultuuriti võib ohvrit süüdistavate ja vägivalda toetavate hoiakutega nõustumise tase varieeruda, ent selle seos vägivalda kasutamisega on ilmne (Flood, Pease 2009). Eestis on kannatanud süüdistavad ja vägivaldajuhtumiste vastutavaks pidavad hoiakud üsna levinud. Enam kui pool elanikkonnast nõustub, sh mehed rohkem kui naised, et perevägivalda ohver on juhtunud ise osaliselt süüdi (TNS Emor 2014). Samuti ei pea ligi viiendik meestest paarisuhtes pealesunnitud suguühet vägivaldaks (Eesti Seksuaaltervise Liit 2014). Sellised hoiakud võimaldavad vägivaldasejal oma tegu normaliseerida, vastutust vältida ning vägivaldaepisoodidel korduda.

Meestel, kes pooldavad mees-leivateenija peremudelit ning soolist ebavõrdsust seksuaalsuhtes, on suurem tõenäosus käituda paarisuhtes vägivaldselt kui neil meestel, kes selliseid arusaamu ei jaga. Teisiti öeldes võivad käituda agressiivselt enam mehed, kes on omaks võtnud konventsionaalse soorolli orientatsiooni, peavad naisi meeste alluvateks ja piiratud (seksuaalkäitumisega seotud) õiguste ja vabadusega isikuteks. Neile meestele võib vägivald olla naise kontrollimise ja meheliku soorolli kehtestamise meetod (Kaufman 2009).

Väärkohtlemise kogemine lapsena mõjutab samuti paarisuhtevägivalda toimepanekut täiskasvanueas. Mida rohkem erinevaid väär-

kohtlemise episoodide oli vastaja kogenud, seda tõenäolisemalt oli ta käitunud oma naisega vägivaldselt. Korduv vägivalda kogemine lapsena avaldab noore inimese arengule negatiivset mõju, suurendades haavatavust, kahjustades emotsioonide kontrolli ning tekitades raskusi teiste inimeste tunnete mõistmisel ja nendega arvestamisel (Ehrensaft jt 2003). Väärkoheldud laps võib võtta omaks arusaama, et vägivald on aktsepteeritav viis probleemide ja konfliktide lahendamisel, ning rakendada seda täiskasvanuna romantilistes suhetes. Varajane kokkupuude vägivaldaga, eriti perekonnas, võib suurendada sallivust naistevastase vägivalda kasutamise suhtes. Näiteks võivad mehed, keda on lapsena väärkoheldud ja/või kes on näinud vanematevahelist vägivalda pealt, käituda täiskasvanuna elukaaslase vastu vägivaldselt, sest on omandanud vägivalda kasutamist heakskiitvaid hoiakuid ja soolist ebavõrdsust pooldava suhtumise (Markowitz 2001; Stith, Farley 1993).

Alkoholitarvitamine oli küll statistiliselt oluline tegur, kuid selle seos paarisuhtevägivalda toimepanekuga oli nõrgem kui vägivalda toetavatel hoiakutel. Praeguse uuringu tulemused toetavad Johnsoni (2001) seisukohta, et vägivalda toimepaneku tõenäosust ei suurenda mitte niivõrd alkoholi mõju aju tegevusele, vaid pigem omaks võetud vägivalda ja soorollidega seotud uskumused. Võib oletada, et mehed, kes õigustavad naise löömist ja ei pea vägivaldset vastutavaks, kalduvad käituma vägivaldselt hoolimata alkoholipruukimise harjumustest. Alkoholitarvitamise tunnuse olulisust mudelis saab seletada joomiskäitumise ja meheliku soorolliseosega. Alkoholipruukimine on (noor)meeste jaoks üks võimalikke viise oma mehelikkuse esitamisel, eriti olukorras, kus tuntakse, et alternatiiv puudub (Johnson 2001; Connell 2005). Näiteks võivad soorolliootustele mittevastamise tõttu ebakindlust tundvad mehed tarbida alkoholi või liialdada sellega, et kehtestada näilist võimu (Capraro 2000). Joomisega väljendab osa meestest eeldatavat üliluslikkust naiste suhtes

(Peralta 2007). Siit võib järeldada, et alkohol on meestele, kes tähtsustavad kooselus patriarhaalseid põhimõtteid, samasugune abivahend nagu vägivald, sest see võimaldab tõsta mehelikku enesehinnangut ning näidata mehe rollile kohast võimu.

Demograafilistest tunnustest osutus regressioonimudelis oluliseks üksnes vanus. Pöördvõrdeline seos vanuse ja paarisuhtevägivalda toimepaneku vahel on saanud kinnitust ka teistes uuringutes (Stith jt 2004; Capaldi jt 2012). Ehkki muu emakeele ja põhiharidusega meeste seas oli rohkem vägivalda tarvitanud mehi kui eesti emakeele ja kõrgema haridustasemega meeste hulgas, ei osutunud need tegurid regressioonanalüüsis teiste teguritega võrreldes olulisteks paarisuhtevägivalda ennustajateks. Haridustaseme teatav mõju χ^2 -testis võib olla tingitud vanusest. Paljud nooremad vastajad, kelle hulgas oli rohkem vägivalda kasutanuid, ei olnud veel jõudnud omandada keskharidust, rääkimata keskeri- või kõrgharidusest.

Seos puudus ka vägivalda kasutamise, meeste tööhõivestatuse ning leibkonna majanduslikku toimetulekut näitavate tunnuste vahel. Siinse uuringu tulemused olid kooskõlas Stithi ja ta kolleegide (2004) tulemustega, mis osutasid, et meeste sotsiaal-majanduslik staatus ei ole vägivalda toimepanekuga seotud või on see seos alkoholitarbimise ja vägivalda toetavate hoiakutega võrreldes tagasihoidlik. Käesoleva töö tulemused ei kinnita teoreetilist seisukohta, et paarisuhtevägivald on viis tulla toime stressi ja probleeme tekitavate olukordadega, nagu pere rahalised raskused. Kooselus vägivalda kasutavaid mehi leidub iga sotsiaal-majandusliku taustaga meeste gruppis.

Uurimistulemusi ja eespool esitatud teoreetilisi seisukohti kokku võttes võib järeldada, et meeste vägivald naissoost elukaaslase vastu on seotud peamiselt patriarhaalse väärtussüsteemiga, mis legitimeerib meeste domineerimist ja privileege ning soolist kaksikmoraali seksuaal- ja peresuhtes (aga ka avalikus sfääris). Mehed,

kes sotsialiseerumise käigus on eelkirjeldatud suhtumise omaks võtnud kui n-ö õige mehe kuvandi, võivad suure tõenäosusega oodata naiste allumist ja kuuletumist ning pidada neid vähemate õigustega isikuteks. Kui naine ei käitu mehe ootustele vastavalt ega täida mehe (väljaütlemata) nõudmisi, võib mees rakendada oma soorollile kohast „õigust“ kutsuda naine korrale näiteks füüsilise karistuse abil (Johnson 2008). Meeste agressiivset mõttelaadi ja käitumist soodustavad meeste vägivalda normaliseerivad kultuurihoiakud, mis on tegelikult patriarhaalse süsteemi produkt ning mida aitavad taastluua vägivaldsed mehed ise, aga sageli ka ohvrid ja üldsus. Vägivald on võimu ja kontrolli kehtestamise vahend ning mehelikkuse kinnitamise akt, mida võivad praktiseerida igasuguse tööhõive ja materiaalse taustaga mehed. Lapsena nähtudkogetud vägivald võib aga võimendada vägivalda soosivate hoiakute (Markowitz 2001) ja domineerimist nõudva, kuid haavatava mehelikkuse kuvandi omaksvõttu ning valmisolekut ise täiskasvanuna partneri vastu agressiivselt käituda. Alkoholiujumine aitab ühest küljest kinnitada vastavust mehelikkuse normile, teisalt on aga sobilik vabandus vägivallategudele (vt Gelles, Cavanaugh 2005).

Uuringul oli ka mõningaid kitsaskohti. Vägivalla toimepaneku kui ebamoraalse ja seadustega vastuolus tegevuse uurimine on väga keeruline ning uuringu usaldusväärsust võib ohustada vägivallaintsidentide alaraporteerimine. Näiteks on uuringud mõlema kooselupartneriga näidanud, et naiste raporteeritud ohvrikogemustega võrreldes kalduvad mehed teatama pigem kergemat laadi füüsilise vägivalla kasutamisest kui raskest füüsilisest vägivallast (Chan 2011). Toimepandud juhtumite tõlgendamisel võivad vägivalda kasutanud mehed juhinduda teadvustamata harjumusest eitada vägivallasituatsioone, moonutada nende tähendust ja vähendada raskust, kujutades niiviisi olukorda ning ennast positiivsemas valguses. Praeguse uuringu tulemused näitavad subjek-

tiivset tegelikkust, täpsemalt uuritavate hinnanguid oma kogemustele ja käitumisele lähtuvalt enda väärtusmaailmast. Võimalikult tõepärase tulemuste saamiseks ei ole uuringus kasutatud mitte silmast silma struktureeritud intervjuud, mis võib ajendada respondente vägivaldaakte varjama, vaid isetäidetavat ankeetküsitlust. Lisaks on küsimused sõnastatud võimalikult mittesuunaval viisil ning tagatud on anonüümsus.

Küsitlusinstrument ei võimaldanud välja selgitada, kes oli väärkohtleja (nt vanem, võõras isik) või millises keskkonnas juhtum aset leidis (nt kodu, kool). Seega ei saa andmete põhjal otseselt väita, et lapsepõlvkodus kogetu andis halba eeskujuga, mille tulemusena võidi täiskasvanuna paarisuhtes vägivaldselt käituda. Tulemused näitavad, et vägivaldsete olukordade arvukus lapsepõlves kahjustab inimese taju ja tundeelu, mis omakorda toob kaasa suurema agressiivsuse täiskasvanueas. Lisaks uuriti meeste hinnangut sobiliku peremudeli kohta väitega, mis väljendas üksnes meeste rolli pereelus (mees kui pere peamine toitja). Naiste rolli kohta väited puudusid. Seetõttu ei ole teada, kas vastaja eeldab naiselt traditsioonilist kodu ja pere eest hoolitsemise kohustuse täitmist või pooldab võrdsemat ülesannete jaotust mehe ja naise vahel.

Kokkuvõtteks võib öelda, et naistevastast paarisuhtevägivalda ei soodusta mitte mehe sotsiaal-majanduslik olukord ega haridustase, vaid eelkõige traditsioonilised soorollid, vägivallaga seotud hoiakud ning lapsepõlvkogemused. Seega võib väita, et vägivaldne käitumislaid on ühest küljest sotsialiseerumise käigus omandatud, teisalt aga toetavad seda kultuuris levinud ja individuaalselt omaks võetud patriarhaalne suhtumine soosuhetesse ning seksistlikud ja ohvrit süüdistavad hoiakud.

Artikkel on valminud ETFi grandil ETF9355 toetusel.

Kirjandus

- Adams-Curtis, Leah E.; Forbes, Gordon B. (2004). College women's experiences of sexual coercion: A review of cultural, perpetrator, victim, and situational variables. – *Trauma, Violence, & Abuse*, 5 (2), 91–122.
- Allaste, Airi-Alina; Võõbus, Vaike (2008). Vägivald lähisuhtes: selle põhjused ja võimalikud lahendused. https://www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/Ministeerium_kontaktid/Uuringu_ja_analuusid/Sotsiaalvaldkond/allaste_vagivald_lahisuhtes_biin_retsensioon_1_.pdf.
- Anderson, Kristin L. (1997). Gender, status, and domestic violence: An integration of feminist and family violence approaches. – *Journal of Marriage and Family*, 59 (3), 655–669.
- Bandura, Albert (1977). *Social learning theory*. Englewood Cliffs, New York: Prentice Hall.
- Caetano, Raul; Vaeth, Patrice A. C.; Ramisetty-Mikler, Suhasini (2008). Intimate partner violence victim and perpetrator characteristics among couples in the United States. – *Journal of Family Violence*, 23 (6), 507–518.
- Capaldi, Deborah M.; Knoble, Naomi B.; Wu Shortt, Joann; Kim, Hyoun K. (2012). A systematic review of risk factors for intimate partner violence. – *Partner Abuse*, 3 (2), 231–280.
- Capraro, Rocco L. (2000). Why college men drink: Alcohol, adventure, and the paradox of masculinity. – *Journal of American College Health*, 48 (6), 307–315.
- Chan, Ko L. (2011). Gender differences in self-reports of intimate partner violence: A review. – *Aggression and Violent Behavior*, 16 (2), 167–175.
- Connell, Raewyn W. (2005). *Masculinities* (2nd ed.). Cambridge: Polity Press.
- Cunradi, Carol B.; Caetano, Raul; Schafer, John (2002). Socioeconomic predictors of intimate partner violence among White, Black, and Hispanic couples in the United States. – *Journal of Family Violence*, 17 (4), 377–389.
- Dobash, R. Emerson; Dobash, Russell P. (1979). *Violence against wives*. New York: Free Press.
- Dutton, Donald G. (2006). *Rethinking domestic violence*. Vancouver, Toronto: UBC Press.
- Eesti Seksuaaltervise Liit (2014). *Seksuaalvõigivallaalased hoiakud Eestis*. Eesti Seksuaaltervise Liit, Turu-uuringute AS.
- Ehrensaft, Miriam K.; Cohen, Patricia; Brown, Jocelyn; Smailes, Elizabeth; Chen, Henian; Johnson, Jeffrey G. (2003). Intergenerational transmission of partner violence: A 20-year prospective study. – *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 71 (4), 741–753.
- Elken, Jana (2011). Paarisuhtes vägivalda kasutanud isikute tõlgendused suhte arengust, vägivalda põhjustest ja sekkumisest. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool.
- Flood, Michael; Pease, Bob (2009). Factors influencing attitudes to violence against women. – *Trauma, Violence, & Abuse*, 10 (2), 125–142.
- Foran, Heather M.; O'Leary, K. Daniel (2008). Alcohol and intimate partner violence: A meta-analytic review. – *Clinical Psychology Review*, 28 (7), 1222–1234.
- Forbes, Gordon B.; Adams-Curtis, Leah E.; White, Kay B. (2004). First- and second- generation of measures of sexism, rape myths and related beliefs, and hostility towards women: Their interrelationships and association with college students' experiences with dating aggression and sexual coercion. – *Violence Against Women*, 10 (3), 236–261.
- Foshee, Vangie A.; Reyes, McNaughton Heath L.; Ennett, Susan T.; Suchindran, Chirayath; Mathias, Jasmine P.; ... (2011). Risk and protective factors distinguishing profiles of adolescent peer and dating violence perpetration. – *Journal of Adolescent Health*, 48 (4), 344–350.
- FRA (2014). Violence against women: an EU-wide survey. European Union Agency for Fundamental Rights. <http://fra.europa.eu/en/publication/2014/vaw-survey-main-results>.
- Gelles, Richard, J; Cavanaugh, Mary M. (2005). Association is not causation: Alcohol and other drugs do not cause violence. – *Current controversies on family violence* (2nd ed.). Ed. Donileen R. Loseke *et al.* London, New Delhi: Sage Publications, Thousand Oaks, 175–189.
- Graham, Kathryn; Bernards, Sharon; Wilsnack, Sharon C.; Gmel, Gerhard (2011). Alcohol may not cause partner violence but it seems to make it worse: A cross national comparison of the relationship between alcohol and severity of partner violence. – *Journal of Interpersonal Violence*, 26 (8), 1503–1523.
- Hattery, Angela; Smith, Earl (2012). *The social dynamics of family violence*. Boulder: Westview Press.
- Hotaling, Gerald, T.; Sugarman, David B. (1986). An analysis of risk markers in husband to wife violence: The current state of knowledge. – *Violence and Victims*, 1 (2), 101–124.

- Johnson, Holly. (2001). Contrasting views of the role of alcohol in cases of wife assault. – *Journal of Interpersonal Violence*, 16 (1), 54–72.
- Johnson, Michael P. (2008). A typology of domestic violence: Intimate terrorism, violent resistance, and situational couple violence. Boston: Northeastern University Press.
- Johnson, Kiersten B.; Das, Maitreyi B. (2009). Spousal violence in Bangladesh as reported by men: Prevalence and risk factors. – *Journal of Interpersonal Violence*, 24 (6), 977–995.
- Karistusseedustik (2016). – Riigi Teataja I, 31.12.2016, 14. <https://www.riigiteataja.ee/akt/131122016014>
- Kaufman, Michael (2009). The construction of masculinity and the triad of men's violence. – The social construction of difference and inequality: Race, class, gender, and sexuality. Ed. Tracy Ore. New York: McGraw-Hill Higher Education, 584–600.
- Kimmel, Michael S. (2002). "Gender symmetry" in domestic violence: A substantive and methodological research review. – *Violence Against Women*, 8 (11), 1332–1363.
- Lawson, Jennifer (2012). Sociological theories of intimate partner violence. – *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 22 (5), 572–590.
- Lenton, Rhonda L. (1995). Power versus feminist theories of wife abuse. – *Canadian Journal of Criminology*, 37 (3), 305–330.
- Locke, Benjamin D.; Mahalik, James R. (2005). Examining masculinity norms, problem drinking, and athletic involvement as predictors of sexual aggression in college men. – *Journal of Counseling Psychology*, 52 (3), 279–283.
- Markowitz, Fred E. (2001). Attitudes and family violence: Linking intergenerational and cultural theories. – *Journal of Family Violence*, 16 (2), 205–218.
- Messerschmidt, James W. (2000). Becoming "real men". Adolescent masculinity challenges and sexual violence. – *Men and Masculinities*, 2 (3), 286–307.
- Mihalic, Sharon W.; Elliott, Delbert (1997). A social learning theory model of marital violence. – *Journal of Family Violence*, 12 (1), 21–47.
- Paats, Merle (2010). Vägivald paarisuhtes – müüdid ja tegelikkus. – *Eesti Statistika Kvartalikirj*, 3, 74–83.
- Peralta, Robert L. (2007). College alcohol use and the embodiment of hegemonic masculinity among European American men. – *Sex Roles*, 56 (11), 741–756.
- Pettai, Iris (2002). Naistevastane vägivald – tabuprobleem Eestis. – *Vaikijate hääled*. Raamat soolisest vägivallast. Räägivad ohvrid. Nõustavad eksperdid. Analüüsivad teadlased. Toim. Helve Kase. Tallinn: Põhijamaade Ministrite Nõukogu, Eesti Avatud Ühiskonna Instituut.
- Pettai, Iris; Proos, Ivi (2003). Vägivald ja naiste tervis. Uuringu aruanne. Tallinn: Eesti Avatud Ühiskonna Instituut.
- Salla, Jako (2014). Võim teise inimese keha üle: suhtumine perevägivalda ja seksistusse. – *Soolise võrdõiguslikkuse monitooring 2013*. Artiklite kogumik. Sotsiaalministeeriumi toimetised 3. Toim. Triin Roosalu. Tallinn: Sotsiaalministeerium.
- Salla, Jako; Tamm, Kaire; Solodov, Stanislav (2016). Vägivallakuritegevus. Kuritegevus Eestis 2015. Kriminaalpoliitika uuringud 22. Tallinn: Justiitsministeerium.
- Saunders, Daniel G.; Lynch, Ann B.; Grayson, Marcia; Linz, Daniel (1987). Inventory of beliefs about wife beating: The construction and initial validation of a measure of beliefs and attitudes. – *Violence and Victims*, 2, 39–55.
- Schrock, Douglas; Schwalbe, Michael (2009). Men, masculinity, and manhood acts. – *Annual Review of Sociology*, 35, 277–295.
- Smith Slep, Amy M.; Foran, Heather M.; Heyman, Richard E. (2014). An ecological model of intimate partner violence perpetration at different levels of severity. – *Journal of Family Psychology*, 28 (4), 470–482.
- Soo, Kadri (2010). Paarisuhtevägivald Eestis – levik ja tagajärjed. Lõppraport. Tartu: Tartu Ülikool, Sotsiaalministeerium.
- Stith, Sandra M.; Farley, Sarah C. (1993). A predictive model of male spousal violence. – *Journal of Family Violence*, 8 (2), 183–201.
- Stith, Sandra M.; Smith, Douglas B.; Penn, Carrie E.; Ward, David B.; Tritt, Dari (2004). Intimate partner physical abuse perpetration and victimization risk factors: A meta-analytic review. – *Aggression and Violent Behavior*, 10 (1), 65–98.
- Straus, Murray A.; Gelles, Richard J.; Steinmetz, Suzanne K. (1980). Behind closed doors: Violence in the American family. Garden City: Doubleday.
- Straus, Murray A.; Hamby, Sherry L.; Boney-McCoy, Sue; Sugarman, David B. (1996). The revised Conflict Tactics Scales (CTS2). – *Journal of Family Issues*, 17 (3), 283–316.

Swahnberg, Katarina (2011). NorVold Abuse Questionnaire for men (m-NorAQ): Validation of new measures of emotional, physical, and sexual abuse and abuse in health care in male patients. – *Gender Medicine*, 8 (2), 69–79.

Themas, Aivi; Ainsaar, Mare; Soo, Kadri; Sammul, Marek; Uusküla, Anneli; ... (2015). Eesti meeste hoia- kute ja käitumise uuring: tervis, haridus, tööhõive, ränne ja pereloom. Lõppraport. Tartu: Tartu Ülikool.

Thompson, Martie P.; Kingree, J. B. (2006). The roles of victim and perpetrator alcohol use in intimate partner violence outcomes. – *Journal of Interpersonal Violence*, 21 (2), 163–177.

TNS Emor (2014). Eesti elanikkonna teadlikkuse uuring soopõhise vägivalla ja inimkaubanduse valdkonnas. Uuringu aruanne. TNS Emor, Sotsiaalministeerium.

WHO (2010). Preventing intimate partner and sexual violence against women. Taking action and generating evidence. World Health Organisation.

Naise õiguste õigustus¹

Mary Wollstonecraft

Katkend 2. peatükist „Arutlus valitsevast arusaamast sugude iseloomust“

Meeeste türannia seletamiseks ja õigustamiseks on esitatud palju leidlikke argumente, millega tõestatakse, et kaks sugu peaksid vooruse saavutamiseks püüdlama väga erineva iseloomu poole: otsesõnu öeldes, naistele ei lubata piisavat vaimutugevust, mis võimaldaks neil saavutada seda, mis tõesti väärib vooruse nime. Kuid kuna naistele on antud hing, siis on ainult üks tee, mille jumalik ettehooldus on määranud juhtima inimsugu vooruse või õnne juurde.

Seega, kui naised pole parv kerglasi ühepäevaliblikaid, siis miks peaks neid petliku süütuse sildi all harimatuses hoitama? Mehed kurdavad õigusega meie soo narruse ja kapriiside üle, kui nad parajasti ei kritiseeri teravalt meie põikpäiseid kirgi ja madalaid pahesid. – Vaadake, tahaksin vastata, harimatuse loomulikku tagajärge! Vaim, mis saab toetuda ainult eelarvamustele, jääb alati ebastabiilseks ning vetevoog hävitab raevukalt, kui ta ei kohta teel tema jõudu vaigistavaid takistusi. Naised kuulevad lapseast alates ja õpivad oma emade näitest, et napid teadmised inimlikust nõrkusest, mida õigusega nimetatakse kavaluseks, pehmuseks või tujuks, *väline* kuulekus ja piinlikult täpne tähelepanu lapsikule korralikkusele tagavad neile mehe kaitse; ja kui nad satuvad olema ilusad, siis pole vähemalt kakskümmend aastat nende elust midagi muud vaja.

Nii kirjeldab Milton meie nõtra esiema; kuid kui ta ütleb meile, et naised on loodud pehmuseks ja mahedaks armsuseks, siis ei saa ma tema sõnade tähendusest aru, kui ta just, tõelises muhameedlikus mõtteliinis², ei soovinud meid hingest ilma jätta ja vihjata, et me oleme pelgalt olevused, kes on loodud mahedaks armsuseks ja alistuvaks pimedaks kuulekuseks, et rahuldada meeste meeli, kui nad enam ei suuda mõttetiibadel kõrgustesse tõusta.

Kui rängalt solvavad meid need, kes niimoodi soovivad meil teha endast ainult õrnad koduloomad! Näiteks veetlev pehmus, mida nii soojalt ja sageli soovitatakse ning mis valitseb kuuletudes. Kui lapsikult väljendub ja kui tühine näib olend – kas teda saab kutsuda surematuks? –, kes suvatseb valitseda nii kurjakuulutavate meetodite abil! Lord Bacon ütleb, et „Tõesti, inimene on oma keha poolest loomade sugulane; ning kui ta pole oma vaimult Jumala sugulane, siis on ta madal ja autu olend“.³ Mulle tundub, et mehed toimivad tõesti väga ebafilosoofiliselt, kui nad proovivad naiste hea käitumise tagada neid alaliselt lapsestaatuses hoides. Rousseau oli järjekindlam, kui ta soovis peatada mõistuse edenemist mõlema soo puhul, sest kui mehed söövad hea ja kurja tundmise puu vilju, siis tulevad naised ka maitsma, kuid tänu ebatäiuslikule kasvatussele, mida nad praegu saavad, saavutavad nad ainult kurja tundmise.

[---]

Vaadeldes naiste kombeid, jätkem seega kõrvale sensuaalsed argumendid ning visandagem see, mida tuleks ette võtta, et panna nad, kui see pole liigjulge väljendus, ülima olevusega koostööd tegema.

Kuna selle sõna tähendus pole täpselt defineeritud, siis selgitan, et individuaalse hariduse all pean silmas sellist tähelepanu lapsele, mis aeglaselt teravdaks tema meeli, kujundaks meelelaadi, reguleeriks kirgi, kui need hakkavad käärima, ning paneks arusaamise tööle enne, kui keha küpseks saab, nii et inimene peab

ainult jätkama olulist mõtlemise ja arutlemise õppimise ülesannet, mitte seda alustama.

Et minust valesti aru ei saadaks, pean lisama, et ma ei usu erahariduse võimesse teha imesid, mida mõned optimistlikud autorid on võimalikuks pidanud. Mehi ja naisi tuleb harida suurel määral nende endi ühiskonna arvamuste ja kommete järgi. Igal ajastul on olnud avaliku arvamuse laine, mis on kõik enda eest pühkinud ja mis on andnud, kui tohib nii öelda, tervele sajandile perekondliku sarnasuse. Seega võib õigusega järeldada, et seni, kuni ühiskond pole teistmoodi korraldatud, ei saa me hariduselt paljut oodata. Minu praeguse eesmärgi täitmiseks on aga piisav väita, et olenemata sellest, mis iganes mõju ümbritsevad tingimused võimetele avaldavad, võib iga olend saada vooruslikuks, kasutades oma mõistust. [---]

Järelikult on kõige täiuslikum haridus minu arvates arusaamise arendamine, mis tugevdab keha ning kujundab südant. Teisisõnu, see võimaldab indiviidil saavutada sellised vooruslikud tavad, mis teevad ta iseseisvaks. Tõepoolest on farss kutsuda vooruslikuks olendit, kelle voorused ei tulene mõistuse kasutamisest. Seda arvas Rousseau meeste kohta⁴: mina laiendan seda naistele ja kinnitan julgelt, et võlts rafineeritus on nad oma sfäärist välja kiskunud, mitte soov omandada mehelikke jooni. Kuninglikud austusavaldused, mis naistele osaks saavad, on nii joovastavad, et seni, kuni ajastu kombed muutuvad ja need rajatakse mõistlikumate alustele, võib olla võimatu veenda naisi, et see ebaseaduslik võim, mille nad saavutavad ennast alandades, on needus ning et nad peavad pöörduma tagasi loodusse ja võrdsusse, kui nad tahavad saavutada tüünet rahulolu, mida pakuvad rikkumatud tunded. Kuid sel ajastul peame ootama – ootama ehk seni, kuni mõistuse poolt valgustatud kuningad ja aadlikud, kes eelistavad tõelist inimvääriskust lapsikule olemisele ning viskavad ült oma päritud uhked rüüd – ning kui siis naised ei loobu ilu meelevaldsest võimust, siis tõestavad nad, et neil on *vähem* mõistust kui meestel.

Mind võidakse süüdistada kõrkuses; pean aga siiski väitma, et ma usun kindlalt, et kõik autorid, kes on kirjutanud naiste hariduse ja kommete teemal alates Rousseau ja lõpetades dr Gregoryga⁵, on andnud naistele kunstlikumad, nõrgemad iseloomud, kui neil muidu oleks, ning seekaudu teinud neist ka kasutumat ühiskonnaliikmed. Ma oleksin võinud selle veendumuse esitada mahedamas võtmes, kuid ma kardan, et see oleks olnud teesklev vingumine, mitte minu tunnete ning minu kogemusel ja mõttetööl põhinevate selgete järelduste aus väljendus. Kui ma tulen selle teemaosa juurde, siis juhin teie tähelepanu lõikudele nende autorite töödes, kellele ma just viitasin, kuid mida ma eriti taunin, esmalt aga on vaja rõhutada, et minu vastuväide ulatub nende raamatute eesmärgini tervikuna, mis kaldub minu arvates alandama poolt inimtõust ning muutma naisi vaid meeldivaiks, kõigi tõsiste vooruste arvelt.

Rousseau lähtekohtadel põhinevas arutelus jõuab mees teatud vaimutäiuse määrani, kui tema keha saavutab küpsuse, seega peaks olema õige, et naise ja mehe *ühiks* saamiseks peaks naine täielikult toetuma mehe arusaamadele ning et graatsiline luuderohi, mis klammerdub teda toetavasse tammepuusse, moodustab tammega terviku, milles nii tugevus kui ka ilu on ühtmoodi nähtavad. Kuid, oh häda, abielumehed nagu ka nende kaasad on tihti vaid suured lapsed; ei, varase liiderlikkuse tõttu on nad vaevalt isegi väliselt kujult mehed – ja kui pimedad juhivad pimedaid, siis ei pea olema pärit taevast, et öelda, mis on selle tagajärg.

[---]

Tõestamaks, et haridus loob mulje naiste nõrkusest, võime kõrvutava näitena kasutada sõjamehi, kes saadetakse, nagu ka naised, maailma enne, kui nende mõistus on teadmistega varustatud või põhimõtetega toetatud. Tulemused on sarnased: sõdurid omandavad veidi pealiskaudset teadmist, mis on haaratud soga-sest vestlusvoolust, ning pidevalt seltskonnas liikudes võtavad omaks selle, mida nimetatakse

elukogemuseks; ning seda tutvust kommete ja tavadega segab inimsüdame tundmine. Kuid kas hooletu vaatluse toores vili, mida pole kunagi abstraktse arutelu ja kogemuse kõrvutamise tulemusena arenenud arusaamise testile allutatud, väärib sellist eristust? Nii sõdurid kui ka naised praktiseerivad vähem tähtsaid voorusi piinlikult täpse viisakusega. Kus siis on sooline erinevus, kui haridus on olnud sama? Ainuke erinevus, mida ma suudan eristada, tuleb eelise, mida annab sõdurite suurem vabadus enam elu näha.

Ehk kaldun poliitilist märkust tehes oma praegusest teemast kõrvale, kuid kuna selle löi loomulikult minu arutluste lõng, siis ei libise ma sellest vaikselt üle.

Regulaarmee ei saa koosneda resoluutsetest jõulistest meestest; nad võivad olla hästi distsiplineeritud masinad, aga nende hulgas on harva mehi, keda iseloomustavad tugevad kired või väga jõulised vaimuanded. Mis aga puutub arusaamise sügavusse, siis julgen kinnitada, et seda leiab sõjaväes sama harva kui naiste seas, ning väidan, et põhjus on sama. Edasi võib märkida, et ka ohvitserid hoolitsevad eriliselt oma välimuse eest, armastavad tantsu, rahvarohkeid tube, seiklusi ja pilget. Nende nagu ka õrnema soo elu eesmärk on galantsus. – Neid õpetati meele järele olema ja nad elavad ainult selleks, et meele järele olla. Siiski ei kaota nad oma kohta sugude eristuse hierarhias, kuna neid peetakse ikka naistest kõrgemal seisvateks, kuigi on raske tuvastada, milles see ülimuslikkus seisneb, peale selle, mida juba mainisin.

Suur õnnetus on, et mõlemad omandavad kombed enne moraali ning elukogemuse enne, kui neil on arutlusel põhinev kokkupuude inimloomuse laia ideelise joonisega. Tulemus on loomulik: kuna nad on rahul tavalise loomusega, saavad neist eelarvamuste ohvrid ning kõik arvamused heauskselt vastu võttes alluvad nad pimedalt võimule. Kui neil on mingit oidu, on see teatud laadi instinktiivne pilk, mis haarab proportsioone ja otsustab kommete põhjal,

kuid osutub abituks, kui argumente tuleb otsida pinna alt või kui on vaja arvamusi analüüsida.

Kas sama märkust ei saa teha naiste kohta? Ei, selle argumendi võib viia isegi kaugemale, sest nad mõlemad on kasulikelt ühiskondlikelt positsioonidelt välja tõugatud ebaloomulike eristuste tõttu, mille tsiviliseeritud elu on loonud. Rikkus ja pärilikud tiitlid on teinud naised tähtsusetuks ja rõhutanud arve; ning jõudeelu on toonud ühiskonda galantsuse ja despotismi segu, mis paneb mehed, kes on oma armukeste orjad, türanniseerima oma õdesid, naisi ja tütreid. See hoiab neid lihtsõdurite rollis, tõsi. Tugevdage naise mõistust seda avardades ja see on pimesa kuulekuse lõpp, kuid kuna võim otsib alati pimedat kuulekust, siis teevad türannid ja sensualistid õigesti, et hoiavad naisi pimeduses, sest esimesed tahavad ainult orje ja teised mängukanne. Sensualist on ehk kõige ohtlikum türann, ning armastajad on naisi petnud, nagu ministrid on petnud valitsejaid, kes oma unistustes arvasid ennast esimesi valitsevat.

[---]

Tõlkinud Raili Marling

Märkused

- ¹ Katke aluseks olev tekst: Wollstonecraft, Mary. (1999). *A vindication of the rights of woman*. Boston: Peter Edes for Thomas and Andrews, Faust's statue, no. 45, Newbury-street, MDCCXCII. [1792]; Bartleby.com. www.bartleby.com/144/. [Siin ja edaspidi tõlkija märkused]
- ² Arvati, et prohvet Muhamed väitis koraanis, et naistel pole hinge.
- ³ Viide Baconi esseele „Ateismist“ (1597).
- ⁴ Viide Rousseau teosele „Emile ehk Haridusest“ (1762).
- ⁵ John Gregory (1724–1773) oli šoti arstiteaduse professor, kes kirjutas raamatu „A father's legacy to his daughters“ („Isa pärand oma tütardele“) (1774), mida Wollstonecraft oma teistes töodes põhjalikult tsiteerib.

Naiste õigused valgustusajastu ühiskondlikus debatis

Raili Marling

Selles Ariadne Lõnga numbris teeme tagasivaate naisõiguluse ajaloole 18. sajandi lõpu revolutsioonide keerises, mil vabaduse, võrdsuse ja vendluse loosungid loogiliselt tekitasid küsimuse, keda see võrdsus peaks puudutama. Peale valgenahaliste meeste hakkasid oma õiguste järele pärima ka teistest rassidest mehed ning samuti naised. Tiina Veikat annab oma artiklis ülevaate Prantsuse revolutsiooni perioodi soopoliitikast ja eelkõige esimese naiste õiguste deklaratsiooni kirjutanud Olympe de Gouges'ist. Tutvustuse kõrval ilmub eesti keeles de Gouges'i deklaratsiooni tõlge.

Sarnased ideed ringlesid ka muudes riikides. 13 aastat enne Prantsuse revolutsiooni toimunud Ameerika revolutsioon väärast sjan-ditepikkuse võimuhierarhia monarhi ja valitsetavate vahel ning seega tekitas küsimuse, mis saab muudest varem jumalikult paika seatuina tundunud hierarhiasuhetest, sealhulgas nendest, mis valitsesid koduseinte vahel või kodu ja avaliku sfääri vahel. Ameerika Ühendriikide esimese asepresidendi (ja hilisema teise presidendi) John Adamsi naine Abigail kirjutas mehele riigi alusdokumentide vormistamise ajal, et mehed selles protsessis naisi ei unustaks, sest „kõik mehed on türannid, kui neil seda vaid olla lastakse“ (tsiteeritud Kerber 1976, 201).

Naiste õigused siiski teed Ameerika Ühendriikide alusdokumentidesse ei leidnud, näidates, et „inimene“, kellele iseseisvusdeklaratsioon võrdsuse tagas, oli siiski valge mees. Naised, nagu ka lapsed, vaimuhaiged, orjad ja varata mehed, arvati olevat võimetud iseseisvalt ja ratsionaalselt mõtlema. Naiste kodanikukohus määrati kindlaks nende koduse tegevuse kaudu: naiste kohus oli harida oma poegi vooruslikeks kodanikeks (Kerber 1976, 202). Soolises mõttes oli Ameerika revolutsioon seega konservatiivne.

Kodanikukohuse kohta käivad kujundid olid selgelt soolistatud ning avalik sfäär määratleti vaid meeste tegevusvaldkonnana (Evans 1989, 47). Ka Prantsuse revolutsiooni aegsetes tekstides oli kodanik mees (vt nt Landes 2004). Samamoodi peetakse valgustusajastu tekstis inimese all silmas meest (Kerber 1976, 188). Naiste teemat võtsid ajastu suurkujud jutuks harva. Ühe Ameerika revolutsiooni enim loetud autori Thomas Paine'i toimetatud pamflett käsitles küll naiste olukorda ja õigusi, kuid see ilmus anonüümselt (Moore jt 2012, 155). Silmapaistvaks erandiks oli markii de Condorcet, kes kirjutas kodanikuõiguste laiendamisest naistele juba 1790. aastal (temast saab lugeda Tiina Veikati artiklist; põhjaliku analüüsi leiab nt Badinter, Badinter 1989). Condorcet'lt pärineb järgmine tabav mõte: „miks peaksid invidiidid, kes on kogenud rasedust ja muid ajutisi vaevusi, mitte omama õigust kasutada õigusi, mida keegi ei võta inimestelt, kes kannatavad kogu talve podagra käes ja kes kergesti külmetuvad?“ (tsiteeritud Todd 1993, xviii). Enamik selle ajastu meesautoritest naiste poliitiliste õiguste küsimuses nõnda toetavalt sõna ei võtnud.

Küll aga oli juba pikemat aega ja tuliselt arutletud naiste staatuse ja õiguste üle hariduse vallas. Naisliteraate, kes naiste õigustest 18. sajandil kirjutasid, on mitmeid, kuid ingliskeelses kultuuriruumis on neist tuntuim kirjanik ja filosoof Mary Wollstonecraft (1759–1797). Ajal, mil naiste ligipääs avalikule sfäärile oli piiratud, pidi vaesunud perest pärit Wollstonecraft alates

19. eluaastast ise elatist teenima, esialgu selt-sidaami ja guvernandina, siis kooliõpetajana (nagu ka Eesti feminist Lilli Suburg sada aastat hiljem, asutas ka tema koos õega tütarlastekooli), hiljem ka tõlkija, esseisti ja kirjanikuna. Wollstonecraft liikus oma ajastu Briti radikaalide ringkondades ning tema kirjutised puudutasid ajastu tuliseid teemasid, nagu Prantsuse revolutsioon. Ehk just see tõukas ka teda omaenda kogemuste baasilt radikaalsemaid poliitilisi vaateid vormima (Pedersen 2011, 431). Erinevalt de Gouges'ist ei võtnud Wollstonecraft sihikule mitte poliitilisi, vaid sotsiaalseid õigusi, eelkõige sotsialiseerimisprotsessi, mis suunas naisi keskenduma vaid oma välimusele. Nagu me tänaseks (kahjuks) teame, on sotsialiseerimisprotsess ja selles omandatud kivistunud soorollid palju raskemad murda kui seadused. Wollstonecraft teeb selgeks, kui tugevasti isiklik sfäär on poliitiline, kaua enne seda, kui „Isiklik on poliitiline“ saab teise laine feminismi loosungiks (Todd 1993, xix). Näitamaks, et juba 18. sajandi lõpul lähenesid naismõtledjad naiste õiguste küsimusele eri vaatevinklist, olemegi valinud sellesse numbrisse de Gouges'i deklaratsiooni kõrvale just Wollstonecrafti teksti tõlke.

Kuna Wollstonecraft pidi ennast kogu oma elu elatama, oli ta väga sapine ühiskonnakorralduse suhtes, mis hoiab naisi abitus sõltuvuses. Tema jaoks oli esimene loogiline samm naiste iseseisvumise suunas haridus. Wollstonecrafti esimene raamat „Thoughts on the Education of Daughters“ („Mõtteid tütarde harimisest“) (1787) oli pühendatud haridusele, nagu ka suur osa tema kuulsaimast raamatust „A Vindication of the Rights of Woman“ („Naise õiguste õigustus“) (1792). Sel teemal oli avalik debatt tegelikult alanud juba varem ja 17. sajandi lõpuks võtsid arutlust osa ka naisautorid, seda nii Prantsusmaal, nt Poulain de la Barre (1647–1723), kui ka Suurbritannias, nt Mary Astell (1666–1731). Teemat hoidsid päevakorral näiteks Catherine Macaulay (1731–1791), kes rõhutas vajadust naisi harida, et neist saaksid moraalsed, mitte

pelgalt seksuaalsed olendid (Todd 1993, xv). Wollstonecraft, nagu ka siinsest katkest näha, pidas naiste puhul oluliseks ratsionaalset mõtlemist ja analüüsiioskuse arendamist. Kultuuris, kus naised nähakse vaid emotsionaalsete olenditena, on see suur samm. Ainult nii saab naisest inimene, kes on suuteline olema vooruslik abikaasa, ema ja kodanik. Wollstonecraft on seega ülimalt kriitiline Rousseau suhtes, kelle arvates naised pidi haritama vaid selleks, et nad meestele rõõmu valmistaks (Taylor 2003, 14–15). Naised on Wollstonecrafti arvates sama suutelised haridust omandama ja kasutama kui mehed, kuid ajastu meeste loodud kultuur, mis julgustab neid olema vaid kerglased, on loonud kujutelmade naiste arutusest.

Naine ei peaks olema mehest sõltuv iluasi, vaid iseseisev indiviid. Ta peaks ka suutma ennast elatada, et abielud põhineksid tugevatel sõprussuhetel ja mitte finantsvajadusel. Wollstonecraft ei räägi otseselt võrdsusest, vaid pigem vajadusest lõpetada topeltstandardite kasutamine naiste ja meeste moraali ja hariduse küsimustes. Need ideed kasvavad välja John Locke'i loomulike õiguste doktriinist: kui need õigused on Jumala antud, siis on patt neid osale inimkonnast keelata (Taylor 2003, 105–106). Wollstonecraft ei positsioneeriks ennast feministina (meenutagem, et seda sõna ennast veel polnud), vaid pigem demokraatliku kodanikuvooruse eestkõnelejana (Taylor 2003, 12).

Wollstonecraft on poleemiline autor ja seda on tunda ka tema stiilist, millest kumab läbi nõrdimus, mis on pannud autori sulge haarama (Todd 1993, xiv). Wollstonecrafti ärgitas kirjutama raport, mille Charles Talleyrand esitas 1791. aastal Prantsuse rahvussamaleele ning mille kohaselt naistele pole vaja muud kui kodust haridust. Wollstonecraft soovis oma vastuse kiirelt trükki saada, et selle päevakajalisus ei kaoks. Ka siin tõlgitud katkel on tuntavalt väitlev toon. Wollstonecraftil oli plaanis kirjutada teosele teine, tasakaalukas osa, kuid see tekst jäi tema surma tõttu kirjutamata.

Wollstonecraft elas kirglikult ajastu norme ületades mitte ainult paberil, vaid ka eraelus. Ta reisis (peale revolutsioonijärgse Prantsusmaa ka Skandinaavia maades), elas vabaabielus ja sünnitas lapse väljaspool abielu. Ta abiellus oma elu viimasel aastal aatekaaslase, radikaalse briti kirjaniku ja filosoofi William Godwiniga (1756–1836). Wollstonecraft suri noorelt, nagu tema paljud naiskaasaegsed, sünnitusele järgnenud komplikatsioonidesse (tütar, kellele elu andes ta suri, oli Mary Wollstonecraft Godwin Shelley (1797–1851), kes kirjutas romaani „Frankenstein“ (1818), mis muuseas vaatleb ka soo- ja raskisüsimusi). Kriitikud kasutasid peale Wollstonecrafti surma tema eraelu ta tööde mahategemiseks, nii et kauaks tõusis ingliskeelse maailma naiste õiguste kaitseks kirjutatud teoste esiritta pigem meesfilosoofi John Stuart Milli „The Subjection of Women“ („Naiste allutamine“) (1869). Kui Rousseau võis hüljata oma lapsed, kuid siiski olla tõsiselt võetav autoriteet kasvatuse teemadel, siis naisele ei antud moraaliireeglite rikkumist andeks.

Siinkohal tuleb aga kohe lisada, et on ekslik arvata, nagu olnuks Wollstonecrafti „Naise õiguste õigustuse“ retseptisioon algusest peale negatiivne. Taylor (2003, 25) osutab, et tegelikult oli tegu eduka raamatuga, mida retsenseeriti positiivselt mitmes väljaandes. Raamatust ilmus teine trükk, see levis Ameerika Ühendriikidesse ning tõlgiti ka prantsuse keelde. Tekstile viidati teistes tekstides ja selle ümber tekkis nii toetav kui ka kriitiline diskussioon. Irooniliselt sai murdepunktiks Wollstonecrafti abikaasa Godwini heade kavatsustega kirjutatud elulugu, milles ta soovis näidata oma naist kui „valgustatud vabaduse eestkõnelejat“, kes elas oma põhimõtete ja mitte ühiskondlike piirangute järgi, kuid kus ta tegi muu hulgas avalikkusele teatavaks tema abieluvälise ja -eelse seksuaal-elu (Pedersen 2011, 426). Selline informatsioon aga muutis Wollstonecrafti ideed tema ajastu lugejatele probleemseks, selleni välja, et oma reputatsiooni pärast kartvad naisautorid ei jul-

genud tema ideedele enam viidata (vt nt Taylor 2003, 27–28). Tekst taasavaldati alles 19. sajandi keskel, kuid ka siis oli sellel kurikuulus reputatsioon ning naiste õiguste eest võitlejad ei sõandanud Wollstonecrafti oma eeskujuna kasutada, et mitte kogu naisemantsipatsioonile halba varju heita (Pedersen 2011, 426).

Wollstonecrafti uurijad (peale Tayloriga nt Poovey 1984, Kaplan 2002) on arutlenud selle üle, kas teda saaks tänapäeva mõttes feministlikuks nimetada, kuna Wollstonecraft tõukus oma ajastu mõttemaailmast, mis praeguste feminismikäsitustega otseselt ei haaku. 19. sajandi lõpust alates on ka mitmed feministlikud autorid kuulutanud Wollstonecrafti oma esiemaks, kes nägi naisi inimeste, mitte pelgalt naistena (Pedersen 2011, 426). 19. sajandist tänapäevani on avaldatud kümneid Wollstonecrafti biograafiaid, mis väljendavad erinevat suhtumist tema ideedesse, ellu ja tekstidesse. Janet Todd (1976, 734) on rõhutanud, et Wollstonecrafti tõlgendused peegeldavad eri ajastute vajadusi. Tegemist on autoriga, kelle elu ja tekstide peale saab ehitada erinevaid tulevikunägemusi (Pedersen 2011, 433).

Seda saab öelda ka kogu valgustusajastu naisõigusluse kohta. Kuigi valgustusaja õiguste diskursus oli meeste pärusmaa, on viimase paari kümnendi ajalookirjutus näidanud, et naised olid valgustusaegse kirjasõna vabariigi (*Respublica literaria*) liikmed (nad olid seda tegelikult juba 17. sajandil – vt nt Pal 2012) ning naiste õiguste teema – isegi kui seda avalikkuses veel laialt omaks ei võetud – liikus avalikku intellektuaalsesse arutellu (vt nt O'Brien 2009). Naistele laienesid loomulikud õigused, kuid poliitiliste õiguste andmine oli selle ajastu revolutsionääride jaoks liiga radikaalne. Kuid algatatud debatted näitavad meile, mis rada pidi me oleme tänapäeva soolise võrdõiguslikkuse juurde jõudnud ja millised siiani päevakorral olevad probleemid on pikkade ajalooliste juurtega.

Kirjandus

Badinter, Robert; Badinter, Elisabeth (1989). *Condorcet: Un intellectuel en politique*. Paris: Fayard.

Evans, Sara M. (1989). *Born for liberty: A history of women in America*. New York: The Free Press.

Kaplan, Cora (2002). Mary Wollstonecraft's reception and legacies. – *The Cambridge Companion to Mary Wollstonecraft*. Ed. Claudia L. Johnson. Cambridge: Cambridge University Press, 246–270.

Kerber, Linda K. (1976). The republican mother: Women and the enlightenment – An American perspective. – *American Quarterly*, 28 (2), 187–205.

Landes, Joan B. (2004). Republican citizenship and heterosocial desire: Concepts of masculinity in revolutionary France. – *Masculinity in politics and war: Gendering modern history*. Ed. Stefan Dudink, Karen Hagemann, John Tosh. Manchester, New York: Manchester University Press, 96–115.

Moore, Lisa L.; Brooks, Joanna; Wigginton, Caroline (2012). *Transatlantic feminisms in the age of revolutions*. Oxford, New York: Oxford University Press.

O'Brien, Karen (2009). *Women and enlightenment in eighteenth-century Britain*. Cambridge: Cambridge University Press.

Pal, Carol (2012). *Republic of women: Rethinking the republic of letters in the seventeenth century*. Cambridge: Cambridge University Press.

Pedersen, Joyce S. (2011). Mary Wollstonecraft: A life in past and present times. – *Women's History Review*, 20 (3), 423–436.

Poovey, Mary (1984). *The proper lady and the woman writer: Ideology as style in the works of Mary Wollstonecraft, Mary Shelley, and Jane Austen*. Chicago: University of Chicago Press.

Taylor, Barbara (2003). *Mary Wollstonecraft and the feminist imagination*. Cambridge: Cambridge University Press.

Todd, Janet (1976). The biographies of Mary Wollstonecraft. – *Signs*, 1 (3), 721–734.

Todd, Janet (1993). Introduction. – *Mary Wollstonecraft. A vindication of the rights of woman. A vindication of the rights of man*. Oxford: Oxford University Press, vii–xxxi.

Naiste õigused¹

Kuningannale

(*Madame*) Armuline proua

Siinne kirjutis ei järgi kuningate maitse väärilist keelekasutust, mistõttu ma ei kavatse kasutada õukondlaste ülepakutud kõnemaneeeri, et Teile au avaldada. Proua, minu eesmärk on Teiega avameelselt kõnelda. Ma ei ole enda mõtete väljendamiseks oodanud vabaduse ajastut, vaid väljendan neid söakalt ajal, mil despootide võhiklikkus sellist hulljulget esinemist karistab.

Kui kogu impeerium Teid oma kõigi õnnestuste eest vastutavaks määras, siis sel raskel ja äikeselisel ajajärgul on mul olnud jõudu Teid kaitsta. Ma ei ole kunagi suutnud end veenda selles, et printsess, kes on üles kasvatatud õilsuse ja au rüpes, võiks kehastada kõikvõimalikke madalsuse pahesid.

Tõepoolest, armuline proua, kui ma nägin Teile kohale tõstetud gladiaatorimööka, siis ma silmitsesin tähelepanelikult vahemaad selle ähvardava relva ja Teie pea vahel; ning nüüd, kus ma näen, et äraostetaval rahvahulgal hoitakse kiivalt silm peal ning neid ohjab hirm seaduse ees, siis usaldan Teile midagi sellist, mida ma muidu poleks sõandanud tunnistada.

Kui ühel võõral välismaalasel lubatakse Prantsusmaa vastu mööka täristada, siis ei ole Te enam minu silmis alusetult süüdistatud kuninganna, vaid prantslaste süüdimatu vaenlane. Ah, armuline proua, mõelge sellele, et olete ema ja abikaasa! Kasutage kogu oma sõnaõigust, et printsid tagasi tuua. Rakendades

oma mõjuvõimu targalt ja ettevaatlikult, tugevdaksite isa trooni, aitaksite seda oma pojale edasi anda ning lepitaksite end ka prantslastega. Kuninganna kohus on väärikalt osata läbi rääkida. Igasugused intriigid, salasepitsused, verevalamisele õhutavad ettevõtmised valmistaksid üksnes ette Teie langust, kui pisimgi kahtlus langeks Teile säärase mahhinatsioonide kooridioneerimise eest.

Proua, lubage oma tähelepanu juhtida palju austusväärsemale kohusele, mis kuulub üksnes sellele, kelle on saatus määranud nõnda kõrgele aujärjele. Pean silmas kohust anda kaalu juurde naiste õiguste laiendamisele ning kiirendada nende edu. Proua, kui Te oleksite vähem haritud, siis kardaksin, et võiksite oma sookaaslaste huvid tuua ohvriks oma isiklikele huvidele. Kuid Te armastate au! Siis mõelge, armuline proua, et nii nagu suurimad vääртеod, on ka õilsaimad voorused surematud. Ent ajaloo lehekülgedel pälvivad nad täiesti erineva renomee, sest kui esimesi peetakse igavesest ajast igavesti inimsoo jälestusteks, siis teisi tuuakse esile õpetlike eeskujudena.

Lialgi ei heidetaks Teile ette püüet ennistada parandamist vajavaid kombeid või soovi toetada oma sookaaslaste nende järjekindluses. Kahjuks ei ole võimalik seda tööd uue valitsemisvormi raames ööpäevaga ära teha. See revolutsioon kannab vilju üksnes siis, kui kõik naised mõistavad oma haletsusväärset saatust ning kahetsevad taga neilt ärandatud õigusi. Sellepärast, armuline proua, toetage seda imelist üritust! Kaitske õnnetut naissugu ning Teie käsikida oleks peagi pool kuningriiki ja vähemalt kolmandik mehi!

Vaadake, proua, milliste sammude abil peaksite endast märku andma ning oma usaldusväärsele maksma panema. Uskuge mind, proua, meie elu on niigi tähtsusetu, ja seda eelkõige kuningannal, kui tema elu ei ehi rahva armastus ega üldise heategemise veetlus.

Kas on tõsi, et mõned prantslased valmis-
tavad isamaa vastu võitlemiseks? Mis põhju-

sel? Täiesti tähtsusetute õiguste ja teostamatute plaanide pärast. Proua, uskuge mu sisetunnet, mis hoiatab, et monarhiat pooldav partei hävib sisetülide tõttu, ning kui kõik türannid on hüljatud, siis pöörduvad kõik südamed isamaa poole, et seda kaitsta ...

Sellised on minu mõtted, armuline proua. Kirjutades Teile isamaast, kaotan silmist selle kirjutise pühenduse eesmärgi. Nõnda ohverdab iga hea kodanik oma uhkuse ja isiklikud huvid, kui seda nõuab isamaa huvide eest seismine.

Kõige sügavamat lugupidamist tundes, armuline proua, jään Teie alandlikuks ja truuks teenriks!

De Gouges

Naiste õigused

Mees², oled sa võimeline olema õiglane? Selle küsimuse esitab sulle naine, sa ei võta ometi talt vähemalt õigust sellist küsimust esitada? Ütle mulle, mis andis sulle sõltumatu mõjuvõimu minu sugu alla suruda? On see su jõud? Su erilised anded? Silmitse kõikvõimsat loojat, uuri kogu loodust tema rikkuses, kuivõrd sa püüad võimalikult täpselt loodusest eeskuju võtta, ja kui sa söandad, siis too mulle mõni näide eluslooduses valitseva türanliku võimu kohta.

Mõtles nüüd loomadele³, siis loodusjõudele, õpi erinevaid vilju, heida lõpuks pilk ka kõigi eluslooduses leiduvate organismide variatsioonidele ning vaata tõtt kogu tõestusmaterjaliga, mida ma sulle pakun. Otsi, sobra ringi, ja kui sa suudad, püüa eristada nais- ja meessugu looduse haldusjuhtimises. Sa näed, et nad on igal pool segunenud, et nad käivad käsikäes, moodustades harmoonilise kooskõla selles igaveses ning elavas looduse meistriteoses.

Üksnes inimene (mees) on teinud endale halva erandi! Sel valgustatud mõtlejate ja tarkuse sajandil tahab tema, räpase rumalusest väärastunud, sõge, pime, end teaduslikest

teadmistest täis ahminud despoodina valitseda sugupoole üle, keda ometi ehivad kõik intellektuaalsed võimed. Mees ihaldab revolutsioonist kasu lõigata ning oma õigusi (ja veel palju muud) kätte nõuda.

Naiste ja naiskodanike õiguste deklaratsioon

Preambul

Emad, tütrede, õed, rahva esindajad – nad kõik soovivad kuuluda parlamentis. Võttes arvesse, et rumalus, unustus või põlgus naiste õiguste suhtes on valitsuste korruptsiooni ja rahvast ahistavate hädade ainsad põhjustajad, siis on otsustatud täieõiguslikus deklaratsioonis avaldada naiste inimõigused, nende võõrandamatud ja pühad õigused, et see manifest tuletaks pidevalt ja kõigi ühiskonnaliikmete silme all meelde igapäevasele tema õigusi ja kohustusi, et see võimaldaks nii naiste kui ka meeste poliitilisi akte igal hetkel kõrvutada poliitiliste institutsioonide eesmärkidega, millest üha enam lugu peetakse, nõnda et naiskodanike nõuded, mis toetuvad lihtsatele ja vaieldamatutele põhimõtetele, töötavad alati konstitutsiooni, heade tavade ning kõigi õnne alalhoidmise heaks.

Sellest järelduvalt, mitte üksnes ilu ja julguse poolest meestest peajagu üle, vaid ka emaksaamise kannatuste läbimise tõttu silmapaistev naissugu tunnustab ja kinnitab ülima olendi⁴ juuresolekul ning kaitse all järgmisi naiste ja naiskodanike õigusi.

- I. Naine sünnib vabana ning tal on mehega võrdsed õigused. Sotsiaalseid eristusi õigustab üksnes ühiskasu.
- II. Igasuguse poliitilise ühenduse eesmärk on mehe ja naise võõrandamatute inimõiguste alalhoidmine: õigus vabadusele, omandile,

- julgeolekule ja eelkõige õigus seista vastu rõhumisele.
- III. Mistahes suveräänse võimu põhimõte taandub rahvale, mille moodustab üksnes mehe ja naise kokkukuulumine; ükski muu võimuorgan ega üksikisik ei saa võimu hallata, kui see ei tugine just nimelt sellisele koossele.
- IV. Vabaduse ja õigluse eesmärk on anda teisele kõik, mis talle kuulub. Nii pole naiste õiguse rakendamisel muud piiri kui see, mida meeste türannia selle kasutamisele peale surub; loodus ja mõistus peavad need piirid sätestama.
- V. Loodusest ja mõistusest tuletatud seadused keelavad ühiskonnale kahjulikke tegusid. Kõike seda, mida need targad ja jumalikud seadused ei kaitse, pole võimalik ära hoida ning kedagi ei saa sundida tegema midagi, mida need seadused ei määra.
- VI. Seadus peab väljendama üldist tahet; kõik mees- ja naiskodanikud peavad selle loomisele kas isiklikult või oma esindaja kaudu kaasa aitama; see peab kõigile ühesugune olema; kõik seaduse ees võrdsed nais- ja meeskodanikud peavad oma võimete kohaselt ning ilma muude eristusteta kui need, mis ilmnevad tänu nende voorustele ja andekusele, olema võrdväärselt sobilikud kõigi kõrgete ametite, kohtade, avalike teenistuskohade jaoks.
- VII. Ükski naine pole erand; teda võib süüdistada, vahistada ja kinni pidada seaduse sätestatud tingimustel. Nagu mehed nii kuuluvad ka naised rangele seadusele.
- VIII. Seadus peab rakendama üksnes neid karistusi, mis on rangelt ja selgelt vajalikud ning seaduslikult naistele määratud; ning naist saab karistada üksnes seaduse põhjal, mis on sätestatud enne sooritatud kuritegu.
- IX. Kui naine mõistetakse süüdi, siis rakendab seadus tema suhtes oma täit karmust.
- X. Keegi ei pea häbenema oma põhimõttelisi arvamusi. Naisel on õigus tapalavale astuda; tal peab samuti olema õigus tribüüni (saadikute koja) poole pöörduda, juhul kui ta sekkumised ei häiri seadusega kehtestatud avalikku korda.
- XI. Sõna- ja mõttevabadus on üks naise hinnalisimaid õigusi eelkõige põhjusel, et see võimaldab kinnitada isade õigusjärglust oma laste ees. Iga naiskodanik võib seega süüalasel tunnistada, et ta on kellegi lapse ema, ilma et mingi julm eelarvamus sunniks naist valet varjama, seejuures kannab ta seaduse ees täit vastutust, kui ta peaks seda vabadust kuritarvitama.
- XII. Naise ja naiskodaniku õiguste garantii peab olema kõigile kasulik; see garantii peab teenima kõigi huve, mitte ainult nende, kelle hoolde see on usaldatud.
- XIII. Meeste ja naiste panus avaliku võimekuse ülalpidamisse ja halduskulutustesse on võrdne; naine panustab kõigisse seadusega ettenähtud töödessa, tüütutesse ülesannetesse; ta peab seega osa saama ka kohtade, tööde, valdusõiguste, teenustasude, majandusharude ning tegevusalade ümberjagamisest.
- XIV. Nais- ja meeskodanikel on õigus isiklikult või oma esindajate kaudu veenduda ühiskonda panustamise vajalikkuses. Naised ei võta enda peale meestega võrdse osa mitte üksnes riigikassasse panustamisel, vaid ka avalikul haldamisel ning maksude kvoodi, arvestamise, kogumise ja kestuse määramisel.
- XV. Meestega samaväärselt ning seega ühiselt makse makstes on naistel õigus igalt avaliku sektori ametnikult pärida haldamise kohta aru.
- XVI. Ühiskonnal, kus õigused pole tagatud ega võimude lahusus määratletud, pole mingit põhiseadust. Põhiseadus on kehtetu, kui riigi moodustav enamus pole riigiloomesse panustanud.
- XVII. Kõigil on õigus ühisele või isiklikule omandile; omand on igaühe püha ja väära-

matu õigus; kuna see on looduse poolt kaasa antud pärand, ei ole võimalik kedagi sellest ilma jätta, välja arvatud juhul, kui seaduslik paratamatus või aprioorne ja õiglase hüvituse tingimus seda ilmselgelt nõuab.

Tõlkinud Tiina Veikat

Märkused

- ¹ Tölke aluseks olev väljaanne: Gouges, Olympe de (1791). *Les droits de la femme* ([Reprod.]) [s.n.]. Paris. <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k426138>. [Tõlkija märkus]
- ² Homme prantsuse keelest tõlgituna võib tähistada nii inimest kui ka meest. [Tõlkija märkus]
- ³ Pariisist Peruuni, Jaapanist Roomani on minu meelest kõige rumalam loom inimene.
- ⁴ Ülim olend (être suprême) kehtas revolutsiooni ajal valgustusideedest kantud kultuse vaimsust. Ülima olendi kultuse populariseerimise käigus hääbus riski võidukäik Prantsusmaal. [Tõlkija märkus]

Prantsuse revolutsiooni küüsis – feminismi õitseng ja häving

Olympe de Gouges'i (1748–1893) näide – poliitilise feminismi häälekandja

Tiina Veikat

Sissejuhatus

18. sajandit tuntakse Euroopa kontekstis eelkõige valgustusajastuna, mil arutati intensiivselt poleemiliste küsimuste üle, nagu kodanikuõigused, meeste ja naiste võrdsus, vabariiklus *versus* monarhia. Prantsuse revolutsioon oli vaimses mõttes enneolematult plahvatuslik aeg, mil ühiskonnakord pöörati korduvalt pea peale ning mil alternatiivsed arvamused, seisukohad ja nendest indu saanud debatid leidsid üleüldist kajastust. Mis puudutab feminismi ja selle alustalasid, siis ei tohi kindlasti alahinnata nn segaduste ajajärku, mis 18. sajandi viimasel kümnendil Prantsusmaad haaras ning mil naised julgesid avalikult nõuda nii kodanikuõigusi, lahutusõigust kui ka klubide loomise ja säilitamise õigust. Sellest hoolimata hääbus üldine liberalismivaimustus juba revolutsiooni kolmandal-neljandal aastal, mil hoogustusid hoopiski radikaalselt konservatiivsed vaated, ühtlasi tähistas see poliitilise feminismi lõppu.

18. sajandi ühe poleemilisima prantsuse naisautori ja poliitilise feministina tuntakse Olympe de Gouges'i (1748–1793), kelle loo-

ming ning tähtsus kahe järgneva sajandi jook-sul unustati. De Gouges, sünninimega Marie Gouze, kirjutas arvukate kirjade, pamflettide ning artiklite kõrval ka hulgaliselt näidendeid, mis lahkasid tihti valusaid teemasid, nt orjuse vastu võitlev draamateos „L'heureux naufrage“ („Õnnelik laevahukk“), mis tegi Olympe de Gouges'i kuulsaks, või feministlikke mõtteid levitavad näidendid (komöödia „La nécessité du divorce“ ehk „Lahutuse vajalikkusest“, „Molière chez Ninon“ ehk „Molière Nina juures“). Olulisim kirjatükk de Gouges'i sulest on aga Prantsuse revolutsiooni ajal avaldatud naiste ja naiskodanike õiguste deklaratsioon, kus ühena esimeste julgete seas nõudis Olympe de Gouges naistele meestega võrdseid õigusi ja kohustusi, seejuures näiteks lahutuse õiguslikku kehtestamist.

Minu ülevaatliku essee eesmärk on esmalt keskenduda Olympe de Gouges'i elukäigule ning kirjutiste taotlustele. Seejärel tutvustan lähemalt prantsuse naiste (eelkõige pariislannade) üldist revolutsiooniaegset konteksti, pöörates esmatähelepanu klubide ja salongide tähtsusele. Sealt edasi, kolmandas osas toon esile valgustusaegse poleemika naiste hariduse ja õiguste üle. Essee neljandas osas uurin prantslannade rolli revolutsioonis osalemisel ja lühikeseks ajaks kättevõidetud õigusi ning lõpetuseks vaatlen de Gouges'i konkreetseid kirjutisi, eelkõige kuulsat naiskodanike õiguste deklaratsiooni¹, *en passant* mõned poliitilist pamfletti ja näidendid.

¹ Tasub mainida, et de Gouges'i avaldatud naiskodanike õiguste manifestist sai indu ka tuntud inglise feminist ja prantsuse ajaloo huviline Mary Wollstonecraft (1759–1797), kes kirjutas just de Gouges'i deklaratsiooni mõjul 1792. aastal „Naise õiguste õigustuse“ („A Vindication of the Rights of Woman“), argumenteerides samuti, et naistest oleks ühiskonnale palju rohkem kasu, kui neile antaks parem haridus. Samas näiteks ei nõudnud Wollstonecraft naistele hääleõigust. Seega on Prantsuse revolutsiooni ajal ilmunud de Gouges'i deklaratsioon nii mõneski mõttes nurgakivi feministlike taotluste levitamisel Euroopas.

I. Marie Gouze'ist saab Olympe de Gouges

Olympe de Gouges'i uurijaid on pitsitanud küsimus, kas tegemist on tõepoolest esimese suure prantsuse naisfeministiga või pelgalt sõnaosava kurtisaaniga, kes oskas oma kaaskondlasi ilu ja vaimuerksusega võluda. Kui suur oli de Gouges'i feministlike taotluste tegelik mõju tema kaasajal? Vaatamata oma tuntusele eluajal, langes ta pärast surma täielikku unustusse. Essee lõpetuseks püüan välja selgitada, miks selle kuulsa naise nimi alles viimastel kümnenditel on unustusest taas päevavalgele tulnud.

Marie Gouze sündis 7. mail 1748 Montaubanis. Tema isa olevat olnud lihunik Pierre de Gouze, ehkki Marie Gouze ise pidas oma bioloogiliseks isaks hoopis markii Jean-Jacques Lefranc de Pompignani, tuntud prantsuse kirjameest ja luuletajat. Et aga Jean-Jacques eitas võimalikku isa-tütre sugulust, kummitas kinnisidee korüfeest isast ning tema tunnustamisest Marie Gouze'i terve elu, ilmnedes aegajalt ka tema kirjutistes. Olympe de Gouges'i emakeel, nagu märgib oma põhjalikus biograafias Olivier Blanc, oli tegelikult provansaali keel (Blanc 1989, 20). Kui naine hiljem Pariisi kolis, osutuskki tulevasele autorile üheks suuremaks komistuskiviks just nimelt sõnaosavus prantsuse keeles. Omamoodi huvitav on kahtlemata Blanci biograafias esiletoodud fakt, et Marie Gouze muutis oma nime Olympe de Gouges'iks pärast oma mehe Louis-Yves Aubry surma 1766. Partikli „de“ lisamine nimele näitas tol ajal soovi tõsta end sotsiaalses hierarhias ning see nipp oli paljude ambitsioonikate väikekondanlaste seas levinud praktika. Teiste hulgas võtsid partikli oma nimes kasutusele ka mitmed hilised suured revolutsionäärid, nagu Maximilien de Robespierre või Georges-Jacques d'Antoni. (*Ibid.*, 25)

Olivier Blanci biograafia Olympe de Gouges'ist loob eeskätt pildi sarmikast ja võrdlemisi kokestest naisest, kes oskas Pariisi kolides enda ümber koondada rikkaid imetlejaid.

Autori sõnul muutis de Gouges kolmekümneaastaselt pinnapealsest galantsusest tüdinenuna oma tutvusringkonda ning tundis üha suuremat huvi *bel esprit*'st pakatava intellektuaale, ajakirjanikke ja filosoofe koondava suhtlussfääri vastu. (*Ibid.*, 36–40) Naise kirjanduslik debüüt sai alguse esimestest publitseeritud draamatekstidest ja nende mängimisest Comédie Française'is, seejuures kippus autor ise nende edu tihtipeale liialdama, nagu nendib Joan Wallach Scott (1989, 8). De Gouges'i puhul märgivad mitmed uurijad, et kuigi tegemist oli särava oraatoriga, oli kirjutamine talle keeruline, mistõttu ta lasi oma tekstid tihti dikteerimise järgi kirja panna (Blanc 1989, 44). Seetõttu on ka tema draamatekstide üks iseloomulikke jooni tajutav suuline kõnepruuk.

Janie Vanpée rõhutab de Gouges'i laval ettekandmiseks mõeldud tekste käsitledes asjaolu, et need olid kirjutatud eelkõige eesmärgiga õhutada poleemikat päevakajaliste sotsiaalsete probleemide üle. Seega polnud kindlasti tegu kergeks ajaviitmiseks mõeldud tekstidega. (Vanpée 1999, 56) Samas on huvitav märkida, et isegi poliitilistes pamflettides löi de Gouges enda ja publiku (ehk lugejaskonna) vahele teatrit meenutava atmosfääri, pöördudes tihti oma kirjutistes lugejate poole palvega kritiseerida ja kommenteerida tema avaldatud mõtteid. Tuleb tõdeda, et de Gouges'i kirjanduslik pagas on märkimisväärne. 1784–1793, nagu märgib Vanpée (*ibid.*, 54), avaldas naine üle kuuekümne poliitilise pamfleti ning kuulutas end kolmekümne draamateksti autoriks, millest tänaseni on säilinud tosinkond.

Dominique Godineau märgib korduvalt, et naist, kes julges sel ajal iseäranis oma õige nime all mingit poliitilist kirjutist avaldada, võttis tihti vastu üleüldine moraalne halvakspanu. Sobilikuks peeti näiteks kiriromaanide kirjutamist, kuid dramaturgia kui palju nooblima žanri puhul olid piirangud äärmiselt karmid, mis selgitab ka, miks de Gouges'il oli enda näidendite toomisega lavale nii palju probleeme. (Godineau

2003, 190) Iseäranis karmi halvaks panu alla langesid just need naised, kes julgesid midagi kritiseerida. Seetõttu üllatas de Gouges'i poliitiliste pamflettide lugejaid naise ebakonventsionaalne nõue ja komme enda füüsilist mina rõhutada. (Vanpée 1999, 53–54) Erinevalt teistest kirjutavatest naistest² eelistas de Gouges kartmatult oma mõtteid ja argumente avaldada. Nii tõdeb ka Louise Devance oma artiklis „Le féminisme pendant la Révolution française“ (Devance 1977, 354–355), et Olympe de Gouges oli eelkõige ideoloog, mitte niivõrd füüsiliselt angažeeritud feministlike ideede kaitsja, sest mingit märkimisväärselt toetajaskonda tema selja taha ei koondunud. Tuleb kahjutundega tõdeda, et Olympe de Gouges'i võrdõiguslikkuse nõudmised ei langenud kokku lihtrahva ja kodanluse pakilisemate nõudmistega, nagu igapäevane leib ja võimalus teha tööd. Nii ei saanud ka kujuneda välja laia kandepinda piisavalt ühtse ja võimsa naisõigusliku liikumise jaoks.

Kuna Olympe de Gouges haaras kinni revolutsiooniaegse valgustusfilosoofia ja liberalismi mõjulistest utoopilistest ideedest, mis töötasid vabariiklikku võrdsust, siis taotles ta esmajärjekorras naistele meestega võrdsete õiguste kehtestamist, ehkki revolutsiooni käigus ilmnes peagi, et mitmed valjul häälel töötatud lubadused võrdsusest ei pidanud siiski paika. Nagu Joan Wallach Scott kirjutab, seisis Olympe de Gouges vastu omaaegsetele üldistavatele argumentidele, et naine ja mees on vastandlikud ning naine on looduse poolt seatud mehele alluma ja majapidamise eest hoolt kandma (Scott 1989, 13). Scott rõhutab nimelt de Gouges'i kommentaari ühes tema autobiograafilises kirjutises selle kohta, et mehed ja naised erinevad üksteisest üksnes anatoomiliselt, sedagi vaid soo jätkamise tõttu. Seejuures ei saa aga mehi ja naisi kõrvutada täheldada füüsilist erinevust näiteks vaimsetes võimetes. Sarnane humanistlik ja ajakohane

arutluskäik võimaldab põhjendada ka, miks de Gouges võitles korduvalt mustanahaliste orjade õiguste eest (ehkki siingi kahtlevad mitmed uurijad, kas de Gouges ka tegelikult mustanahaliste teemat nii südamesse võttis, kui seda mõnikord demonstreerida tahetakse).

II. Pariislannade seninägematu aktiivne osavõtt revolutsioonist – salongid ja klubid

Prantsuse naiste üldine olukord valgustusajastul ei olnud kriitilisest aspektist revolutsioonilistele ja ilusatele loosungitele vaatamata kindlasti mitte meestega võrdväärne. Nagu arutleb oma teoses Dominique Godineau (2003, 174), tõusid 18. sajandil esile kuulsad, tähelepanuväärselt haritud ja intellektuaalselt võrdsed abielupaarid, nt Condorcet'd või Helvétiused, kus naised aitasid oma abikaasade vaimsele karjäärile igati kaasa, kuid nende puhul oli tegemist siiski pigem imetlusväärsete eranditega. Godineau märgib, et tuntust kogusid sel ajal mõned naised eeskätt salongipidajatena, kusjuures erinevalt 17. sajandist kogunes valgustusajastul üha suurem hulk mehi (kui naisi) naise peetud salongi, kus võis arutada ja kritiseerida mitte üksnes kirjanduse, kunsti ja esteetika, vaid eelkõige päevakajalise poliitika üle.

Ka Olympe de Gouges võttis Pariisi saabudes (orienteerivalt 1773) osa esmalt kirjanduslik-filosoofilistest salongidest (nt Anne-Catherine Helvétiusse juures), kus ta tutvus nii kirjanike ja mõtlejate (nt Diderot, Talleyrand) kui ka hilisemate revolutsiooniaegsete poliitikutega (nt Nicolas de Condorcet, Jacques Pierre Brissot). Hiljem hakkas de Gouges regulaarselt osa võtma samuti näitekirjanike proua de Mantessoni ja krahvinna de Beauharnais' salongist. Salongidest osavõtt pidi olema nii hariv kui ka meeldiv, ning kui 17. sajandil oli salongide mõte eelkõige kujundada viisakat ja teravmeelset, eti-

² Näiteks avaldas Mme de Staël oma tekste anonüümselt ja Mme Roland üksnes intiimses siseringis.

ketti hästi tundvat espriid, siis 18. sajandil jäi see akadeemiliste ja poliitiliste vestluste ning debatide kõrval teisejärguliseks. Seega hägustasid salongid nii revolutsiooni eel kui ka selle käigus intensiivselt avaliku ja privaatse sfääri piire, sest nad olid ühtaegu segu mõlemast. Salongidest osavõtt oli naistele 18. sajandil üks väheseid võimalusi enda vaimu harida, saada osa ühiskonda muutvatest diskussioonidest ja vaidlustest. Naiste kohustus oli salongides mängida peaaugjalikult vahendaja rolli, juhtida sõnavõttu mõnel teemal, lastes rääkida ühel või teisel salongikülalastajal. Säärastest salongidest osavõtt võimaldas haritud ja uudishimulikul naisel arendada kõneosavust, panna kõrva taha aktuaalsete probleemidega seotud poleemikat, jätta meelde erinevaid argumente, laiendada silmaringi, huvitada intelligentsest mõttevahetusest. Loomulikult ei olnud võimalik igal ajal salongi pääseda – selleks pidi salongipidaja ise kutse saatma ning aitas ka, kui keegi salongis osalejatest uut liiget käendas või soovitas. Valgustusaja salongidel oli kahtlemata suur teene keskustelu ja informatsiooni edasiandmisel. Lisaks võimaldasid salongid just 18. sajandil sotsiaalset hierarhiat lõhkuda, sest omakeskis said kokku nii aadlikud kui ka kolmandast seisusest pärit filosoofid, ajakirjanikud, luuletajad, advokaadid jne.

Revolutsiooniaegsete foorumite ja salongide keerises muutusid iseäranis aastast 1789 populaarseteks ka klubid. Eliane Viennot nendib, et need tekkisid nii ametihuvist kui ka partisanlikel kaalutlustel või ka näiteks filosoofilise maailmakäsituse jagamise eesmärgil. Mõned neist jõudsid töötada üsna üürikest aega, teised olid pikaajalisemad. (Viennot 2016, 23) Klubide puhul peab ka meeles pidama, et sugugi mitte kõik ei soovinud naisi oma liikmeteks ning see tekitas just revolutsiooni ajal tänavatel aktiivselt meelt avaldanud ja ka sõdinud naistes meelehärmi ja trotsi. Nõnda otsustasid mõned naised luua üksnes naisi koondavad klubid.

Eriti jõuliselt tõusis esile grupp lihtrahva seast pärit naisi, keda hüüti õmblejannadeks (*les*

tricoteuses), sest võttes passiivselt osa klubide, revolutsioonilise tribunali või Rahvuskonvendi³ seanssidest, tegid nad lakkamata näputööd. Nad segasid võrdlemisi häälekalt ning tihti avalikes galeriides (ehk parlamendi kojas istungit pealtkuulavale publikule mõeldud alal) parlamendi istungitele vahele. Dominique Godineau on nn õmblejannade füüsilises osavõtus istungitest näinud naiste nii konkreetset kui ka sümboolset kohalolekut poliitilisel areenil (Godineau 1995, 19). See oli äärmiselt oluline, kuna nii võisid naised ise tunnustada, et nad jälgisid neid esindavate väljavalitud ametnike sõnavõtte. Ehkki Godineau nendib, et naistel polnud täieõiguslikku liikmesust revolutsioonilistes organisatsioonides, tekkisid Prantsuse revolutsiooni ajal siiski kaks mõjukat naiste klubi. Esimene oli parunessi Etta Palm d'Aeldersi loodud Société Patriotique et de Bienfaisance des Amies de la Vérité (1791–1792) ehk Tõe Sõbrataride Patriootiline ja Heategevuslik Ühing, mille eesmärk oli vaeste tütarlaste harimine ning naistele poliitiliste õiguste tagamine, seejuures ka lahutusõiguse taotlemine. Teiseks oluliseks ühinguks sai Club des Citoyennes Républicaines Révolutionnaires ehk Revolutsioonimeelsete Vabariiklastest Naiskodanike Klubi (mis oli eriti aktiivne 1793. aasta maist oktoobrini), kuhu kuulusid peamiselt töötavast klassist pärit naised: poemüüjannad, õmblejannad, töölisnaised. (*Ibid.*, 20) Revolutsioonimeelset vabariiklastest võtsid iseäranis aktiivselt osa montanjaaride⁴ ja žirondiinide vahelisest konfliktist aastal 1793.

³ *Convention Nationale*, ühekojaline konstitutsiooniline assamblee, mis valitses revolutsiooniaegset Prantsusmaad vahemikus 1792–1795. Seda võidakse tähistada ka nimetusega konvent.

⁴ Nimetus on tuletatud sõnast *montagne*, mis tähendab mäge. Montanjaarid istusid parlamendis kõrgeimatel pinkidel. Nad esindasid poliitiliselt kõige radikaalsemat tiiba ning vastandusid ägedalt mõdukatele žirondiinidele, kes olid pigem teoreetikud ja kõnemehed kui vägivalda pooldavad revolutsionäärid.

Naiste klubid kogusid revolutsiooni ajal muudkui hoogu ning Etta Palm d'Aeldersi⁵ (kes väärrib kahtlemata pikemat analüüsi ja uurimist) eeskujul järgides tekkis nii pealinnas kui ka provintssides selliseid naisühinguid, kus tegeldi aktiivselt peamiselt kõikvõimaliku heategevusliku tööga. Nagu nendib Karen Offen (2000, 60–61), tahtsid need ühingud parandada haridussüsteemi, leevendada töötusest ja vaesusest tingitud probleeme jne. Nõnda püüti ka tõendada, et eelkõige emaksolemine on juba täisväärtuslik põhjendus sellele, et saada kodanikuõigusi. Ühtlasi märgib Offen, et feministid pöördusid nendesamade argumentide juurde nii 19. kui ka 20. sajandil uuesti tagasi, et endale kodanikuõigusi nõuda. Naisühingutele tegi karmi ja kategoorilise lõpu mais 1795 konvendi vastuvõetud otsus sulgeda viivitamatult kõik naiste klubid, tõrjuda naised mistahes poliitilistelt kogunemistelt ning lubada naistel tänavail koguneda maksimaalselt viiekesi. (*Ibid.*, 65)

Kindlasti väärrib rõhutamist, et naiste keskmisest aktiivsemat osavõttu revolutsioonihõngulises Pariisis soodustas oluliselt suuline poliitiline kommunikatsioon. Darline Gay Levy, Harriet Branson Applewhite'i ja Mary Durham Johnsoni põhjalikust revolutsiooni-aegseid prantsuse naiskirjutisi uurivast teosest selgub, et peale selle, et hinnanguliselt oli ligi kaks kolmandikku Pariisis elavatest meestest ja kolmandik naistest minimaalselt kirjaoskajad (Levy *et al.* 1979, 9), aitas eelkõige naiste poliitilisele aktiivsusele kaasa fakt, et ajalehti loeti valjusti ette ning nende sisu üle polemiseeriti avalikult. See asjaolu annab tõepoolest õigust arvata, et naised olid teadlikud pamflettidenä ringelnud võimalikest feministlikest üleskutsetest, ehkki nagu Levy, Applewhite ja

Johnson oma uurimuses ka nendivad, oli enamus mure liiga kiiresti tõusvad toiduainete hinnad ja naiste üldine kehv haridus.

On tõsi, et revolutsioon aktiveeris seni nägematul moel naisi, olgu klubides, salongides või tänaval. Eredamaid näiteid Prantsuse revolutsiooni kohta on 5. oktoobril 1789 toimunud naiste retk Versailles'sse, kus naised moodustasid ligi neli tuhat hinge koondanud massi seas võrdlemisi suure osa ning kus ettevõtmise üks juhtidest oligi naine nimega Théroigne de Méricourt. Koondades erinevate kolmanda seisuste ametite esindajaid, saavutati mitte ainult kuningapere naasmine Pariisi, vaid ka, ja eelkõige, vilja hinda fikseeriv dekreet (Michel 1992, 53). Seejuures on riskantne, nagu tunnistab Karen Offen (2000, 53), pidada seda konkreetset naiste retke Versailles'sse feministlikuks ettevõtmiseks, sest Prantsuse ajaloos on naised traditsiooniliselt alati aktiivselt ja häälekalt meelt avaldanud, kui toidukriisid on aset leidnud ning naiste majapidamise käekäiku otseselt mõjutanud. Küll aga loob selline aktsioon kuvandi naistest kui aktiivsetest, mitte passiivsetest agentidest. Peatselt pärast naiste kuulsat retke Versailles'sse avaldati anonüümselt pamflett (*ibid.*, 54–55) pealkirjaga „La Requête des dames, à l'Assemblée Nationale“ („Naiste palve parlamendile“), kus mõisteti hukka meeste ülemvõim naiste üle ning kutsuti mitmesuguste soovitude kaudu olukorda parandama. Võrdsele haridusele, kodanikuõigustele, võimalusele töötada poliitilistel positsioonidel ja rahanduslikule võrdsele lisaks mainiti, et ka naistel peaks olema õigus pükse kanda, mis on olnud kahetsusväärselt üksnes meeste privileeg. Offen tõdeb, et see kirjutis on üks kardinaalsemaid revolutsiooni jooksul avaldatud feministlikke üleskutseid. (*Ibid.*, 55)

⁵ Muu hulgas tuntud kui 1790. aastal poliitilises klubis Tõe Sõbrad ette loetud teksti „Diskursus ebaõiglastest seadustest meeste kasuks ja naiste kahjuks“ autor. Oma kirjatükis kutsus d'Aelders eelkõige naisi poliitilises miljöös rohkem sõna võtma.

III. Naised võitlevad oma õiguste eest – valgustusajastu ideoloogilis-filosoofiline kontekst

18. sajandi arutelud käisid revolutsiooni eel üha rohkem võrdsuse, seega üha energilisemalt ka naiste küsimuse üle, st täpsemalt naiste ühiskondliku positsiooni üle. Traditsioonilised mõtlejad *à la* Jean-Jacques Rousseau tõdesid, et naised ja mehed on nii füüsiliselt kui ka vaimselt erinevad ning naised ei ole võimelised oma sünnipärase ülitundlikkuse tõttu avalikust poliitilisest elust osa võtma. Sellisest argumentidest lähtudes ei ole naistel ka mingit pragmaatilist põhjust saada süvaharidust, vaid neile piisab kodukolde korrashoiu õppimisest koduseinte vahel, sest naised on ja jäävad ühiskonna passiivseteks subjektideks.⁶

Võib-olla on üllatav fakt, et tegelikult ei olegi alust naistele võrdsete tingimuste loomise tuhinas valgustatud filosoofe eeskujuks tuua. Paljude tuntud selleaegsete mõtlejate meelest ei saanud kuidagi naisi meestega kõrvutada. Näiteks lugedes Voltaire'i arvamust naisest ja tema võimetest „Filosoofilises sõnaraamatus“ või ka Diderot' ja d'Alemberti koostatud tähelepanuväärset mammutteost „Entsüklopeedia“, ei leia me midagi julgustavat ega positiivset naiste ühiskondliku staatuse parandamiseks, rääkimata neile suuremate õiguste võimaldamisest (isegi mis puutub haridusse). Eliane Viennot (2014) võtab valgustatud mõtlejate „võrdsuse“ otsingud lühidalt kokku intervjuus, kus ta nendib, et nad ei soovinud üldjuhul oma pri-

vileege kaotada, mis tähendab, et pragmaatiliselt ei olnud meeste huvides veenda ühiskonda andma naistele suuremaid õigusi.

Rousseaule vastukaaluks seisavad aga need vähesed (Eliane Viennot toob eraldi esile Charles de Villette'i ja Nicolas de Condorcet'), kes argumenteerivad, et naised on täiesti võimelised meestega vaimuteravuses ja teadmistes võistlema, et nad väärivad igati paremat haridust ning võimalusi end arendada ja aktiivseteks hääleõigusega kodanikeks saada. Condorcet⁷ märgib korduvalt (Viennot 2016, 146–147), et naistele poliitiliste õiguste andmine ei tähendaks, justkui naised jätaaksid majapidamised hoolitsuseta, vaid nad aitaksid tänu oma ühiskondlikule aktiivsusele peresid harida. Condorcet' traktaat „Naistele kodanikuõiguste andmisest“ on üks otsesemaid näiteid võrdsuse ja valgustusideede parima võimaliku manifesteerumise kohta. Õigustamiseks naistele kodanikuõiguste andmist, argumenteerib essee autor esmalt näidete najal, et tugevaid ja positiivses mõttes võimukaid ning intelligentseid naisi on ajaloos küll ja küll ette näidata, olgu nendeks siis Inglismaa Elizabeth I, Venemaa Katariinad või Marie Thérèse. See, et naised näivad teistmoodi mõtlevat ja reageerivat kui mehed, tuleneb Condorcet' meelest nii haridusest kui ka ühiskonnakorraldusest. Oma kirjutises kutsub Condorcet mehi üles mitte kartma naiste mõju teise sugupoole üle, märkides hoiatavas stiilis, et igasugune ebavõrdsus sünnitab üksnes suuremat korruptsiooni. Traktaadi lõpus ärgitab kirjutise autor avaldama mõistlikke ja loogilisi vastuargumente, miks naised ei peaks omama

⁶ Siinkohal väärib mainimist, et revolutsiooni kontekstis ja ka vana korra ajal (*Ancien Régime*) oli prantsuse rahvas jaotatud mõtteliselt kahte kategooriasse: inimene oli kas passiivne või aktiivne ühiskonnaliige. Naised, koduteenijad ja orjad liigitusid vana korra järgi passiivseteks, mistõttu esindas neid kohtus peremees, naiste puhul isa või abikaasa, seega neil ei olnud endil mingit hääleõigust. Varakate ja kuulsast suguvõsast pärit naistele tehti erandeid.

⁷ Üks kuulsamaid prantsuse mõtlejaid, kes on ajalukku läinud naistele suuremate õiguste eest võitlemisega, on markii Nicolas de Condorcet (1743–1794), kes, nagu de Gouges'ki, hukkus revolutsiooniaegse terrori käigus. Tuntud muu hulgas poliitiku, matemaatiku ja modernse statistika eelkäijana, võitles Condorcet väsimatult ka surmanuhtluse vastu ning kirjutas essee „Naistele kodanikuõiguste andmisest“ (1790), milles ta käsitleb naiste poliitilisi õigusi.

kodanikuõigusi, kuivõrd tema enda meelest ei anna ükski tegelik põhjus alust tõrjuda naisi poliitilisest elust eemale, mistõttu vastataksegi sellistele üleskutsetele üksnes laussõimu või väljanaanemiseks.

Jane Abrey nendib oma artiklis „Feminism in the French Revolution“, et Condorcet pakkus ühes teises kirjutises välja, et naised – kellel polnud õigust hääletada – võiksid maksude maksmisest keelduda, sest nad maksustati, ilma et neile oleks pakutud võimalust end õiguslikult esindada (Abrey 1975, 45). Sealjuures jätkas markii mõtet, et kõik ametid peaksid olema võrdselt kättesaadavad mõlema sugupoole esindajatele. Sellest mõttekäigust võrsus üks olulisimaid ideid ka de Gouges'i deklaratsioonis. Nii Abrey kui ka teised uurijad tõdevad, et feministide püüdluste seas oli esiplaanil naistele parema hariduse pakkumine. (*Ibid.*, 52–59) Abrey nendib kahetsusega oma kirjutises, et revolutsiooniaegne feminismilaine varises kokku, sest puudus sobilik laiem kõlapind. Kuivõrd feminism oli eelkõige vähemuse huvi, siis ei kujunenud isegi naiste klubides feministlikest ideedest välja populaarseid loosungeid. Õnnetuseks ei pooldanud feministlike ideid ka ükski revolutsiooniaegne oluline poliitiline klubi, ainult käputäis oma ajast ees üksikisikuid, nagu Condorcet (või Charles de Villette, kes soovis samuti naistele meestega võrdsed õigusi, sh lahutuse võimalust ja hääleõigust valimistel).

IV. Lühikeseks ajaks kätte võidetud õigused ning tants relvakandmisõiguse ümber

Eliane Viennot märgib kokkuvõtvalt, et revolutsiooniajal naistele antud õigused ei olnud tihti niivõrd kasulikud mitte naistele, vaid eelkõige meestele endile (sellepärast tuleb olla ettevaatlik, kui püüda luua konkreetne inventar naiste võidetud õigustest) (Viennot 2016, 118–119).

Üldine kontekst näitab selgelt, et meeste-naiste sellased taotlused omavahel eriti ei ühtinud.

Üks olulisimaid reforme, mis leevendas naiste vaatepunktist pereelu, oli laste pärimisõigus. Vana korra järgi sai isa türanlikult otsustada, mida ta kellele pärandab, seejuures võis ta kedagi pärandusest ka täiesti ilma jätta. Uue korra järgi ei olnud poisid tingimata esmajärjekorras ainupärijad ning kõik järeltulijad pidid saama võrdselt hüvitatud. Teise positiivse uuendusena kaotati 1791. aastal vana korra ja patriarhaadi sümboliks saanud nn suletud volitused (*lettres de cachet*), mis võimaldasid teha süüdimõistvaid otsuseid ilma kohtuta (näiteks vangistada tüütavaid või liiga skandaalseid perekonnaliikmeid, abielurikkumises kahtlustatud naisi) ning mida palju kasutati.

Mis puutub naiste tsiviilõigustesse, siis iseäranis oluliseks revolutsiooniaegseks võiduks kujunes Michèle Riot-Sarcey järgi aasta 1792. Kuigi juba 1791 oli vastu võetud otsus, et „seadus arvestab abielu kui tsiviilepingut“, ning kaotati igasugune sooline ja vanuseline vahetegemine pärandi saamisel (Riot-Sarcey 2008, 11–12), siis lahutusõigus sätestati siiski aastal 1792. Selle juures oli aga üks konks: nimelt, nagu Viennot' (2016, 122) toonitab, taheti lahutuse võimaldamisega anda naistele kauaoodatud vabaduse „kink“⁸, kuid kehtima jäid ebaõiglasel tingimused – naise moraalsest eksimusest (nt abielurikkumine) tingitud lahutuse korral kaotab naine kõik materiaalsed õigused abielu jooksul kahasse kogutud varale, samas kui mees ei kaota hüvesid. Ühena paljudest näidetest osutab see pealtnäha vabadust pakkuv õigus, mis tegelikkuses

⁸ Üks põhjustest, miks seadusandjad lahutusõiguse kehtestasid, oli puhtpraktiline. Nimelt jäid paljude varakate emigreerunud meeste naised Prantsusmaale ning üksnes oma abikaasade lahutades oli neil võimalik hoida alles osagi oma varast. Üldreegli järgi konfiskeeris riik revolutsiooni ajal emigreerunute vara. (Viennot 2016, 123)

naistevastaseks löksuks muudeti, et seadusandjad kinkisid heldelt ilmselge eelise meeste ja naiste vahelistes poleemilistes aruteludes meestele. Kahjuks oli isegi lahutusõiguse võit lühiajaline, sest juba revolutsiooni hilisemal perioodil, lõplikult aga 1804 seati sisse naiste õiguste suhtes igati tagurlik Napoleoni tsiviilkoodeks, mis lahutuse ja muudki naistele lubatud õigused tühistas.

Peale eeltoodud konkreetse näite leidis kriitilisel ajal ka prantsuse naise, kes rakedasid leidlikke abinõusid, et endale kodanikuõigusi võita. Dominique Godineau (2004) on oma essee kirjutanud väga huvitavalt nn naisvõitlejatest revolutsiooni kontekstis. Godineau märgib, et olemasolevale armeele lisaks loodi Prantsusmaal 1789 nn *garde nationale* ehk rahvuskaart. Kui armees teenimine ei olnud tingimata seotud kodanikuõigustega, siis rahvuskaardis teenimine oli küll: nimelt tagas see kodanikule olulised poliitilised õigused, sh hääleõiguse. Sellest haarasid kinni ka mõned „amatsoonid“ ja nii esitas 6. märtsil 1792 lihtsa šokolaadimüüja tütre Pauline Léoni eestvõtmisel grupp pariislannasid tollasele õigusseaduslikule organile ehk parlamendile (*Assemblée Nationale*) mitmesaja allkirjaga taotluse lubada naistel organiseerida üksnes naisi koondav relvastatud rahvuskaart, sest vabariigi ajal oli üks kodanikuõiguste tingimustest relvakandmisõigus (Riot-Sarcey 2008, 14). Théroigne de Méricourt kutsus naiskodanikke parkümmend päeva hiljem end samuti relvastatud rahvuskaarti koon-dama. Ühena revolutsioonimeelsete vabariiklastest naiskodanike klubi asutajaliikmeist põhjendas Pauline Léon klubi loomist eesmärgiga moodustada just nimelt „amatsoonide kompaniisid“, koondades naisi vanuses 18–50, ning sihiga „kaitsta Prantsusmaad seestpoolt, samas kui nende vennad hoiavad väliseid riigipiire“ (Godineau 2004). Väga paljud ei olnud sellise võrdlemisi radikaalse filosoofiaga nõus ning 29. oktoobril 1793 pidas Fabre

d'Églantine konvendi esindajana sütitava kõne naisklubide sulgemise vajadusest ning see võeti järgmisel päeval ka seadusena vastu. Nii lõpetati järsult revolutsiooni kestel naiste poliitiliste õiguste taotlemine ja ühingute loomine.

Godineau ja teisedki uurijad on märkinud iseäranis 18. sajandi teisel poolel sugude erinevuse kinnisideed, mille kohaselt naiste lubamine poliitilise võimu juurde nõrgestaks mehi ennast, muutes nad feminiinseteks ja nõrkadeks ning, mis kõige hullem, argpüksideks (Godineau 2004). Naised pidid kasvatama lapsi ja hoidma kodu korras, neil ei olnud asja võitlustandril. Revolutsiooni ajal toimus ühiskonnas aga tugev nihe, sest paljud naised võtsid aktiivselt ja füüsiliselt osa lahingutegevusest nii Pariisis kui ka riigipiiridel, sest võideldi vabariigi ja võrdsete õiguste eest. Nii on hämmastav asjaolu, et arhiividest on Godineau sõnul leitud Prantsuse revolutsiooni ajast jälgi pea 80 naisvõitleja kohta, kes siirdusid meesteks rietatuna riigipiire kaitsma, olgu siis eesmärgiga aidata armastatud meest, venda või isa või praktilisel põhjusel ehk muude ressursside puudumisel (*ibid.*). Võitlevate naiste väiksest arvust hoolimata on tähelepanuväärne, et nende kohta leidub kirjalikke allikaid – nii gravüüride, pamflettide kui ka isegi laulude näol.

V. De Gouges'i kirjanduslik pagas

„Naiste ja naiskodanike õiguste deklaratsioon“

Olympe de Gouges'i olulisima kirjaliku panuse, provokatiivse naiste õiguste eest võitleva deklaratsiooni (1791) puhul oli sõna-sõnalt eeskujuks võetud 1789. aastal koostatud „Inim- ja kodanikuõiguste deklaratsioon“, kuid de Gouges oli selle

meestekeskse dokumendi oluliselt naistesõbralikumaks muutnud. De Gouges pühendas deklaratsiooni kuninganna Marie-Antoinette'ile, keda dramaturg püüdis preambulis veenda, et ta koondaks enda ümber kogu prantsuse naissoo ning seaks end eeskujuks naiste kodanikuksõlemise nõudmistes. Selles mõttes on Eliane Viennot'1 tuline õigus rõhutada fakti, et de Gouges oli üks väheseid, kes kriitilisel ajal pakkus just Marie-Antoinette'ile võimalust olla revolutsiooniline esifeminist ning kõigil naistel tema taha koonduda (Viennot 2016, 177). Lisaks on pöördumises tähelepanuväärne, et de Gouges laidab populistlikku laimu, millega materdati kibedalt ühiskonnas populaarset kuningaperet (paljudes pamflettides ja kirjutistes nahutab de Gouges liigkäredate ajakirjandust ja kutsub teda korrale), ning väljendab siirast usku kuninganna süütusse. Seejuures püüab de Gouges igati kuningannat aktiivsele võitlusele utsitada, truudusest nii tema pere kui ka soo vastu. Selline ustav ja kamraadlik suhtumine vihatud kuningannasse on omas ajastus väga värskendav.

Deklaratsiooni preambulis toonitab de Gouges (1791a), et palju häda ja viletsust ning korruptsiooni on prantsuse rahvale toonud just asjaolu, et naised on ignorantsuse tõttu olulistest otsustest eemale jäetud, ning olukorda tuleb muuta. Nõnda kajab ka deklaratsiooni seitsmeteistkümnest artiklist (nagu „Inim- ja kodanikuõiguste deklaratsioonis“) läbi suurele üritusele kutsumine ehk naiste ühtekoondumine ja koosvõitlemine ühiste õiguste eest. Olympe de Gouges väljendab oma seisukohta selgelt, pärides meestelt enne preambulit: „Mees, oled sa võimeline olema õiglane? Selle küsimuse esitab sulle naine, sa ei võta ometi talt vähemalt õigust sellist küsimust esitada?“ De Gouges'i toon on selgelt feministlik, mitte ainult selles üleskutses, vaid kogu kirjutises, nagu nendib ka Sophia Abouddar (2003, 204) oma artiklis. Tõsi ta on, et ehkki de Gouges'i deklaratsioon on suunatud otseselt kuningannale, võib siin näha üldist

üleskutset kõigile naistele. Ta kuulutab postambulis prohvetlikult: „Naine, ärka üles! Arukus lööb ammugi häirekella, mis kostab ilmaruumi igas nurgas; tunne ometi ära oma õigused!“

Joan Scott (1989) toob teiste uurijate seas iseäranis huvitava artiklina välja üheteistkümnenda, millega sätestatakse naistele piiranguteta sõnavabadus, sh iga naiskodaniku vabadus suusõnal tunnistada, et ta on mõne mehe lapse ema, ilma et ta peaks valet varjama. Oluline on kindlasti viimane artikkel, mis annab kõigile iseseisva õiguse eraomandile, ja ka kuues artikkel, millega soovitakse naistele võrdset õigust mistahes kõrge ametikoha määramisel. Kahtlemata üks kõige rohkem tsiteeritud artikleid on kümnes, mis nõuab suursuguselt meestega võrdset osavõttu nii tapalaval kui ka saadikute koja ees. Ilmselt peab Olympe de Gouges naiste ebavõrdse kohtlemise peamiseks põhjuseks meeste seaduslikku ülemvõimu, mis hoiab teist sugu seaduslikult kammitsais ning aktiivsest ühiskondlikust elust tahtlikult eemal.

Olympe de Gouges'i naisõiguste deklaratsioon on esimene omataoline selgelt piiritletud üleskutse naiste muserdava elukäigu parandamiseks. Seda kurvem on fakt, et deklaratsiooni sõnum ei saanud võrdväärset heakskiitu naiste endi käest, kes avaldatud deklaratsioonile suuremat tähelepanu ei pööranud. Miks? Ühest vastust võib-olla ei olegi, selge on aga asjaolu, et poliitiline feminism oli sel ajal siiski midagi, mille enamik inimesi pööras naljaks või utoopiliseks lõõpimiseks. Kardeti potentsiaalseid amatoone, võimuhulle meesnaisi (kes Prantsuse ajaloos on varemgi rolli mänginud), kes tooksid Prantsusmaale palju hädasid kaela. Teisalt oli ka suurema hulga inimeste jaoks lihtsalt palju pakilisemaid muresid kui seadusandlike dokumentide sõnastuse üle vaagimine. Poliitiline feminism ei olnud lihtsalt piisavalt küps ega seadusandjate argumenteerimisoskuse tasemel (ning kohutas niigi ebastabiilses ja vägivaldses atmosfääris just riigimehi, kes seadusi kirjutasid).

Ei saa jätta kahetsemata, et feminismi allakäigule aitas suurel määral kaasa eelkõige äärmiselt kärekeelne revolutsiooniaegne ajakirjandus. Naisõiguslike tekstide materdamine ja nende üle praalimine, lisaks kirjutiste autorite toores ründamine oli täiesti tavapärane retseptsioon. Eliane Viennot rõhutab tungivalt, et mässuhõngulises riigis, kus poliitiline hõõrumine aina tugevnes, ning olukorras, kus varem kodanikuõigusteta mehed said äkki kodanikeks, hakkas kiiresti alla käima ka hea maitse ja kaine mõistus (Viennot 2016, 157). Nõnda pole imestada, et sellest ajast on lugeda palju mürgiseid ja parastavaid kommentaare ning kriitikat naiste õiguste asjus, rääkimata hiljem Marie-Antoinette'ist, kellest just ajakirjanikud löid Prantsusmaa kõigi hädade põhjustaja kuvandi ja kelle kohta võib öelda, et enne tegelikku hukkamist oli ajakirjandus juba ennetavalt ta pea maha rainunud.

Pamflettidest draamateosteni

De Gouges avaldas hulgaliselt poliitilisi üleskutseid, kirju ja pamflette, kus ta argumenteeris mitmesugustel ühiskondlikel teemadel ning kujundas välja oma poliitilise *alter ego*. Näiteks pakub autor 1791. aasta juunis publitseeritud kirjutises „Kas temast saab või ei saa kuningas?“ („Sera-t-il roi, ne le sera-t-il pas?“) (de Gouges, 1791b) välja konstitutsioonilise monarhia uuenduskuuri. Ettepanekute seas on ka mõte luua naiste rahvuskaart, mis kaitseks ja valvaks kuningliku pere naisi. Selline abinõu aitaks de Gouges'i meelest vähendada rumalate õukondlaste tiirutamist kuningliku pere ümber ning looks tihedama kokkupuute tavainimeste ja valitseva pere vahel.

1792. aastal avaldatud kirjutis „Prantslaslikult terve mõistus“ („Le Bon sens du français“) (de Gouges, 1792) kutsub üles lahutusõigust kasutama, võrdselt vara jagama, lastele ka lahutuse järel pärijatena nende õigusi tagama. Oma kogutud loomingu 1788. aasta väljaande

(õdedele ehk naissoole pühendatud) eessõnas õhutab de Gouges (1788) naisi uskuma sellesse, et naised on võimelised ühtaegu nii oma arukust (läbi kirjanduse ja vestluse) treenima kui ka majapidamistööid tegema. Ta nendib, et sellal, kui naised üksteisega võisteldes üksteises õelalt vigu otsivad, on mehed sellisest käitumisest kaugelt rohkem üle ning naised peaksid kokku kuuluvusest sarnast õelikku käitumist järgima. Autor kuulutab: „Oh, naised, vahet pole, mis klassi te kuulute, kaotage liigsed maneerid, olge tagasihoidlikumad ja üksteisega südamlikumad!“ (*Ibid.*)

Näidendid „L'heureux naufrage“ („Õnnelik laevahukk“) ja „La nécessité du divorce“ („Lahutuse vajalikkusest“)

Peale oma kuulsa deklaratsiooni teatakse Olympe de Gouges'i eelkõige näidendite järgi. Ühes de Gouges'i tuntuimas draamateoses („Õnnelik laevahukk“) toob autor lavale mustanahalise armastajapaari Mirza ja Zamori, kes valgete isandate ülekohtu eest on maapakku põgenenud. Näidendis esitatakse monolooge türanlikust ekspluateerivast võimust Prantsusmaal, mis tänu valgustusideedele ja rahva ühtsele kaasaaitamisele peagi kukutatakse (de Gouges 1789, 24). Tõepoolest võib sellest näidendist oma ajastus välja lugeda enneolematut liberaalset ja võrdõiguslikku suhtumist mustadesse orjadesse. Prantsuse revolutsiooni ajal ja kogu 18. sajandi kestel rikastuvad paljud prantsuse suurbourgeoisid orjade müügist Ameerikasse. Suured Lääne-Prantsusmaa linnad Bordeaux ja Nantes võlgnevad oma rikkuse just orjakaubandusele. Inglismaalt üle võetud humanistlik loosung lõpetada orjadega kauplemine saab Pariisis loodud ühingu Mustade Sõbrad eesmärgiks (Blanc 1989, 66). Olympe de Gouges küll ise selle ühingu liikmeks ei astunud, kuid ilmselgelt propageeris ta samu revolutsiooniliselt uusi ideid. Ent orjanduse hukkamõistmise kõrval on üks näidendi kandvaimaid

tegelasi pealtnäha habras, kuid seesmiselt südi prantslanna Sophie, kes julgeb vastu astuda pimedale õiguslikule korrale ja võidelda selle eest, et õiglus jalule seataks.

Kui Olympe de Gouges'i viievaatuseline „Molière Nina juures“ (1788) toob lavale eelkõige intellektuaalse ja sarmika kurtisaanist draamakirjaniku, kes ei juhindu mitte ühiskonna reeglitest, vaid enda soovidest ja iha-dest, siis 1790. aastal kirjutatud kolmevaatuselises komöödias „Lahutuse vajalikkusest“ („La nécessité du divorce“) analüüsitakse poleemilist ning täiesti aktuaalset kuuma teemat prantsuse ühiskonnas. Laval klaarivad peresiseseid probleeme tänu ühisele solidaarsusele just nimelt kaks tugeva natuuriga naist: petetud proua d'Aziuvial ja tema meheõde Constance. Huvitava diskussiooni tekitavad proua d'Aziuviali külastav kirikuisa härra Basile ning põhimõtteline abieluvastane ja poissmees Rosambert, härra d'Aziuviali sõber, kes omakorda püüab salaja oma sõbra abielu päästa. Lahutust lahates on oluline roll täita just Rosambertil, kes kaalukalt ja elukogemusele tuginedes vaidleb tarmukalt kirikuisaga selle üle, miks lahutuse kehtestamine aitaks igati ühiskonna edendamisele kaasa. Muu hulgas toonitab Rosambert, et ühiskonnas on nõnda palju poissmehi, sest nad kardavad end abieluga siduda, teades, et see on igaveseks, ning samal ajal on häbiväärne, et paaridel, kes üksteist üdini põlgavad, ei ole võimalust alustada uut elu, kuid just see muudab inimesed kibestunuks ja rahulolematuks.

Proua d'Aziuvial, ehkki loomulikult nõr-
dinud abikaasa käitumisest, püüab siiski oma abielu päästmiseks iseseisvalt midagi ette võtta. Kuna talle on teada abikaasa armsama nimi (kes naiivse tütarlapsena ei tea, et tema armastatu härra d'Aziuvial on abielus), otsustab proua d'Aziuvial neiu enda juurde kutsuda ning talle diskreetselt delikaatset olukorda selgitada. Audientsi käigus näeb proua d'Aziuvial,

kui vooruslik ja hea preili Herminie on, ning nad jätavad üksteisega pärast kokkuleppele jõudmist pisarsilmi ja vastastikkust tänulikkust tundes hüvasti. Selline omapärane naiste kokkukuuluvustunne on kindlasti oluline märk Olympe de Gouges'i mõtisklustest naiste julgete ettevõtmiste kasuks, väljendudes soovis oma saatust ise juhtida, mitte olla pimedalt juhitud, olgu siis abikaasa või kiriku juhtnööridele toetudes. Proua d'Aziuvialile sekundeerib nooruke Constance, kellele vannub truudust noor Germeuil, Rosamberti nõbu. Constance, hoolimata asjaolust, et ta on tunnistajaks oma venna ja tema naise abielu karilejõudmisele, töötab sellegipoolest oma kavaleri Germeuili igavesti armastada. Näidendi lõpus annab Rosambert noorele armastajapaarile loa lõpuks abielluda, ehkki hoiatab samas mõlemat tulevikuprobleemide eest, lubades isiklikult ja kerge irooniaga paari suhteid klaarima tulla. Vähemalt on Constance'il ja Germeuil'l omast käest teada, mis võib juhtuda, kui vastastikune mõistmine ja lugupidamine suhtes kaovad. Ehkki näidendit „Lahutuse vajalikkusest“ võib pidada üheks de Gouges'i parimaks, ei leidnud see avaldamisel suurt heakskiitu ning kahjuks lavale seda ei toodudki.

VI. Õnnetu lõpp

Olympe de Gouges avaldas oma olulisimad kirjutised Prantsuse revolutsiooni ajal, mil peamine arutelu käis monarhia kukutamise järgse poliitilise võimuvaakumi üle. Esilekerkinud poliitilised klubid – mõõdukad ning peamiselt rikkast kodanlust esindavad žirondiinid, lihtrahva seast pärit verisemad vabariiklased montanjaarid, tulihingelised revolutsionäärid ja terroristid pooldavad jakobiinid – olid peamised avaliku arutelu keskused (Labruno, Toutain 2000, 64–71). Olympe de Gouges liitus 1792 žirondiinide klubiga, mis pooldas mõõdukat konstitutsioonilist monarhiat. Kritiseerides tugevalt montanjaaride diktatuuri ja sellest tulenevaid mõttetuid

tapatalge, langes de Gouges lõpuks koos teiste žirondiinidega hilisema verise terrori ohvriks.

Olympe de Gouges ei olnud ainuke omaaegne naine, kes naiste õigusi taga ajas. Sellegipoolest oli ta üks väheseid, kes julges ületada ühiskonna sätestatud piire, et oma uskumuste eest tõepoolest võidelda. Konstitutsioonilise monarhia pooldajana pakkus ta ennast koos Chrétien-Guillaume de Lamoignon de Malesherbes'iga 1792. aastal kuningas Louis XVI eest konvendile kostma, kuid naise initsiatiiv lükati põlglikult tagasi. Nii Janie Vanpée (1999, 47) kui ka Joan Wallach Scott (1989, 15) kirjutavad, et de Gouges arreteriti, sest ta jagas avalikult lihtrahva seas pamflette, mis ärgitasid inimesi valima monarhilise, vabariikliku ja föderaalriigi vahel.⁹ Seega tuleb tõdeda, et ehkki de Gouges'i kirjutised naiste õigustest olid siiski oma aja kohta uuenduslikud, sai talle hukatuslikuks eelkõige (naise kohta) liiga aktiivne poliitiline tegevus. Mitmed halvustavad kommentaarid Olympe de Gouges'i aadressil pilasid naise soovi „olla ja käituda nagu mees“, selle asemel et „teada oma kohta“ ühiskonnas. Michèle Riot-Sarcey tsiteerib oma teoses „Histoire du féminisme“ (Riot-Sarcey 2008, 10), et ka üldine press mustas Olympe de Gouges'i radikaalsete ideede pärast võrdlemisi jöhkralt. Ta tembeldatai halvaks emaks ning peeti isegi küsitavaks, kas ta oli üldse selge mõistuse juures.

De Gouges'ile sai revolutsiooni ajal saatuslikuks kuulumine žirondiinide hulka ning eeskätt tema näidend, mis kandis pealkirja „La France sauvée“ ehk „Päästetud Prantsusmaa“ ning kujutas monarhia kukutamist. Esialgu tundub jahmatav, et just see tekst kujunes de Gouges'ile hukatuslikuks, kui võrd näidend ülistas siiski vabariiklikke ideaale. Ent de Gouges'ile heideti iseäranis ette, et ta julges lavale tuua vihatud ja hiljuti hukatud kuninganna, põimides liiga

tihedalt omavahel reaalsuse ja fantastika, mis jakobiinide meelest oleks pidanud (ja eelkõige teatrilaval) olema teineteisest selgelt eristatud (Vanpée 1999, 60–61). Mainitud kriitikale lisaks tekitas pahameelt fakt, et ka teksti autor oli füüsiliselt enda nime all laval, polemiseerides Marie-Antoinette'iga. Erinevalt paljudest teistest kuningannat laval näidanud teatritekstidest esitas de Gouges monarhi kui traagilist kuningannat, keda Vanpée sõnutsi kiskus ühelt poolt ambitsioon valitseda, teisalt aga abikaasa pidev hirm ning kes samas imetles vabariiklaste püüdlusi. Revolutsiooniline tribunal heitis de Gouges'ile ette, et naine olevat selles konkreet-ses draamatekstis läinud poliitilise ja teatraalse läbisegamises liiga kaugele – kas siin oli tegemist õieti väljamõeldu või reaalsuse kirjeldamisega? Hukka mõisteti näidendis seega nii kuninganna kujutamine kui ka Olympe de Gouges'i enda füüsiline kohalolu. (*Ibid.*)

Olympe de Gouges ilmus revolutsioonilise tribunali ette 2. novembril 1793 ning Olivier Blanci sõnul oli naine üllatunud, et tema advokaati polnud kohal. Küsinud tribunalt endale uut eestkostjat, sai ta ainsaks vastuseks, et ülekuulatul olla „piisavalt aru ja oidu, et end ise kaitsta“ (Blanc 1989, 176). Tribunali üldine hukkamõiste seisukoht ja meelsus oli ette selge. Olympe de Gouges giljotineeriti neljakümne viie aastaselt 3. novembril 1793. Enne hukkamist hüüdis ta: „Isamaa lapsed, te maksate minu eest kätte!“ Ühiskond ei tundnud talle kaasa, nagu tõendavad üpris mürgised pressikomentaarid. Nii võis lugeda näiteks väljaandest *Le Moniteur Universel* (19. novembril 1793): „Eksalteeritud kujutlusvõimega sündinud Olympe de Gouges ajas oma üleeksalteeritud erutuse segi looduse poolt kaasaantud inspiratsiooniga. [...] ta tahtis olla riigimees ning näib, et seadus karistas seda vandenõulast selle eest, et ta unustas oma soole sobilikud voorused“ (Riot-Sarcey 2008, 10).

⁹ Nimelt avaldas de Gouges oma kirjutise avalikult siis, kui oli juba keelustatud monarhiast kiiduväärsest kõnelda.

De Gouges'i rehabiliteerimine

Nagu märgib Joan Wallach Scott, paigutas enamik ajaloolasi de Gouges'i ühte ritta revolutsiooniaegsete fuuriatega, kes väljendasid oma ajastule tüüpilist hüsteeriat, „liigset ja kontrollimatut kirge“ (Scott 1989, 16). Scott nendib, et pikka aega Olympe de Gouges'i isikust lihtsalt ei räägitud, sest ta oli võtnud sõna päevakajalistel poliitilistel teemadel, mis tema kaasajal ja terve järgmise sajandi jooksul oli lubatud eelkõige poliitiliselt aktiivsetele inimestele, seega meeste. Nõnda toonitab ka Louis Devance, et mitmeid aktiivseid naisrevolutsionääre käsitlesid ajaloolased kui hulle ja ebanormaalseid naisi (Devance 1977, 347–348). See, mida meeste puhul peeti julguse ja võimekuse märgiks, tegi naistest ühiskonna halvaks panu ning halva maitse märklaua. De Gouges'i elutee ja tema kirjalik pärand tõendavad rüsuvalt, kui paradoksaalne ja ambivalentne oli revolutsiooniline universaalsuse püüe ning kui suur lõhe kärgises propageeritud võrdsuse ja vendluse kuulutamise ja selle teostegemise vahel.

Olympe de Gouges'i taasavastamisele on aidanud paljuskki kaasa ajaloolase Olivier Blanci kirjutised. Naise pärandisse on aktiivsemalt ja suurema huviga süvenetud 1990. aastast peale, kui valgustussajandi uurijad hakkasid tundma üha rohkem huvi nii seni varju jäänud subjektide (nagu naisautorite) kui ka põhivoolust kõrvalekanduvate teemade (soo-, rassi- ja identiteediküsimuste) vastu (Brown 2001, 383). Sellest hoolimata küsib näiteks Nicole Pellegrin oma artiklis „Ajaloos unustatud hinged“, kes peale mõne käputäie uurija tänapäeval Olympe de Gouges'i nime teab (Pellegrin 2008). Kindlasti peaks de Gouges'i nime teadma igaüks, kes väärtustab ühiskondlikku ja soolist võrdsust ning tunneb huvi feministliku mõtte konarliku teekonna vastu.¹⁰ Esimese naiste ja naiskoda-

nike deklaratsiooni autorina sätestas de Gouges kirjalikult oma soole meestega võrdväärsed õigused ja kohustused, uskudes naiste suutlikkusesse end harida, tunda huvi ühiskonnas toimuva vastu ning vajaduse korral ka reageerida, ja seda kõike eelkõige ühiselt.

Kokkuvõte

Ehkki feminism ei suutnud Prantsuse revolutsiooni ajal ühtseks ja tugevaks vooluks välja areneda, nagu konstateerib oma kirjutises Louis Devance (1977, 367–368), näitasid nii mõnedki naiste manifestatsioonid, et nad on võimelised, nagu mehedki, oma õiguste eest eluga võitlema ning relvile minema. Kuna revolutsioon nägi peamise vaenlasena kuningannat Marie-Antoinette'i (millele lisandus fakt, et julge rahva ajakirjanikust „kangelase“ ehk Marat' tappis samuti naine, Charlotte Corday), siis langes ka mistahes naiste propageeritud ühingule või nõuetele halba valgust. Seetõttu oli võrdlemisi lihtne veenda ühiskonda naiste sobimatuses võtta osa poliitilisest elust.¹¹

Prantsusmaa vajas veel tublisti aega, enne kui 1945. aastal otsustati naistele lõpuks kodanikuõigused anda. Niisiis, miks mitte pidada Olympe de Gouges'i üheks esimestest olulisimatest feministidest, kes naiste õigusi propageerides külvas järgnevale põlvkondadele sobiliku pinnase enda õiguste eest seismiseks ning pakkus esimese kirjaliku manifesti, millele viidata. Eesti keeles ei ole (vähemasti minu teada) Olympe de Gouges'i kirjalikust pärandist

president François Hollande siia puhkama ka kaks naist – Germaine Tillioni ja Geneviève de Gaulle-Anthoniozi –, kes kuulusid mõlemad II maailmasõja ajal vastupanuliikumisse. Kurvastama paneb meeleshärra tekitab aga fakt, et neid olulisi pühamu uksi ei ole endiselt avatud prantsuse poliitilise feminismi häälekandjale Olympe de Gouges'ile. Loodetavasti avanevad need lähitulevikus.

¹⁰ Lisaksin mõtlemisaineks tööga, et kuulsate suurmeeste pühamu Panthéon Pariisis oli varem eksklusiivselt meeste pärandi sümbol. 2015. aastal lubas

¹¹ Peale Corday ja de Gouges'i saadeti giljotiini alla ka ühiskondlikus elus aktiivne Mme Manon Roland.

veel midagi avaldatud, seega loodan, et siinne artikkel on olnud piisavalt informatiivne, et eestlastele Olympe de Gouges'i ajaloolist figuuri ja olulisust prantsuse (kuid miks mitte kogu Euroopa) feministliku mõtte jätkusuutlikkuse raames tutvustada.

Kirjandus

Abouddar, Sophia (2003). Construction normative et féminité. Olympe de Gouges, ou la portée du modèle déclaratif. – *L'Année sociologique*, 53, 197–210.

Abney, Jane (1975). Feminism in the French Revolution. – *The American Historical Review*, 80 (1), 43–62.

Blanc, Olivier (1989). Olympe de Gouges: une femme de libertés. Paris: Syros/Alternatives.

Brown, Gregory S. (2001). The self-fashionings of Olympe de Gouges, 1784–1789. – *Eighteenth-Century Studies*, 34 (3), 383–401.

Devance, Louise (1977). Le féminisme pendant la Révolution française. – *Annales historiques de la Révolution française* 49e Année, 229 (1), 341–376.

Godineau, Dominique (1995). Daughters of liberty and revolutionary citizens. – *History of women in the West* (Vol. IV): Emerging feminism from revolution to World War. Ed. Geneviève Fraisse. Cambridge: Harvard University Press, 15–32.

Godineau, Dominique (2003). Les femmes dans la société française 16e-18e siècle. Paris: Armand Colin.

Godineau, Dominique (2004). De la guerrière à la citoyenne. Porter les armes pendant l'Ancien Régime et la Révolution française. – *Clio. Histoire, femmes et sociétés*, 20, 43–69. <https://clio.revues.org/1418>.

Gouges, Olympe de (1788). Preface for the ladies, or the portrait of women / Préface pour les dames, ou le portrait des femmes. http://www.olympedegouges.eu/preface_pour_les_dames.php.

Gouges, Olympe de (1789). L'esclavage des noires ou L'heureux naufrage. Gallica Bibliothèque numérique. <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k48280r>.

Gouges, Olympe de (1790). The necessity of divorce / La nécessité du divorce. http://www.olympedegouges.eu/le_divorce.php.

Gouges, Olympe de (1791a). Les droits de la femme. Paris: Collection: Les archives de la Révolution française; 9.4.147, BNF. <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k426138>.

Gouges, Olympe de (1791b). Will he, or will he not, be King? / Sera-t-il roi, ne le sera-t-il pas?. http://www.olympedegouges.eu/will_not_be_king.php.

Gouges, Olympe de (1792). The Frenchman's common-sense (Le bon sens du français). http://www.olympedegouges.eu/french_commonsense.php.

Labrun, Gerard; Toutain, Philippe (2000). Prantsusmaa ajalugu. Tallinn: Valgus.

Levy, Darline G.; Applewhite, Harriet B.; Johnson, Mary D. (1979). Women in revolutionary Paris, 1789–1795. Chicago: University of Illinois Press.

Michel, Andrée (1992). Le féminisme (4e éd.). Paris: PUF.

Offen, Karen (2000). European feminisms, 1700–1950: A political history. Stanford: Stanford University Press.

Pellegrin, Nicole (2008). Les disparues de l'histoire. – *Le Monde diplomatique*, november. <http://www.monde-diplomatique.fr/2008/11/PELLEGRIN/16435>.

Requête des dames, à l'Assemblée Nationale. Bibliothèque nationale de France. <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k426587.r=requete%20des%20dames%20a%20l%27assembl%C3%A9e%20nationale>.

Riot-Sarcey, Michèle (2008). Histoire du féminisme. Nouvelle édition. Paris: La Découverte.

Scott, Joan Wallach (1989). French feminists and the rights of 'man': Olympe de Gouges's declarations. – *History Workshop*, 28, 1–21.

Vanpée, Janie (1999). Performing justice: The trials of Olympe de Gouges. – *Theatre Journal*, 51 (1), 47–65.

Viennot, Eliane (2014). Non le masculin ne l'emporte pas sur le féminin! Entretien avec Eliane Viennot. – *L'Obs*, 4. octobre 2014. [http://feministesentousgenres.blogs.nouvelobs.com/tag/sexisme+des+philosophes+de+s+lumi%C3%A8res\(01.11.2016\)](http://feministesentousgenres.blogs.nouvelobs.com/tag/sexisme+des+philosophes+de+s+lumi%C3%A8res(01.11.2016)).

Viennot, Eliane (2016). Et la modernité fut masculine. Paris: Perrin.

Autoritest

Kadri Aavik on sotsioloog ja sotsioloogia lektor Tallinna Ülikoolis. Tema akadeemiline uurimistöö jääb peamiselt sootsioloogia ja soouringute valdkonda. Ta kasutab ja edendab kvalitatiivseid ja interseksionaalseid uurimismeetodeid. Hiljuti on Kadri uurimishuvide hulka lisandunud kriitilised loomauuringud ja kriitilised ülikooliuuringud, millele ta läheneb feministlikust perspektiivist. Akadeemilisele tegevusele lisaks on Kadri aktiivne Eesti kodanikuühiskonnas, kus ta edendab soolist võrdsuslikkust ning loomaõigusi ja veganlust.

Kontakt: kadria@tlu.ee

Mare Ainsaar (PhD) töötab alates 1993. aastast Tartu Ülikoolis teaduri, vanemteaduri ja lektorina ning on olnud kolme rahvastikuministri nõunik Eestis. Doktorikraadi kaitses 2004. aastal Soomes Turu Ülikoolis sotsiaalpoliitika instituudis. On alates aastast 2003 Euroopa sotsiaaluuringu koordinaator Eestis. Peamised uurimisteemad on inimese demograafiline käitumine ja perepoliitika.

Kontakt: mare.ainsaar@ut.ee

Merlin Kirikal on Tallinna Ülikooli kultuuriuuringute doktorant. Ta kirjutab doktoritööd, mis keskendub modernsusele, „uuele naisele“ ja kehale Johannes Semperi proosas. Ühtlasi on ta avaldanud hulgaliselt kirjandusarvustusi ajalehes Sirp ning kirjutanud ka ilukirjanduslikku proosat.

Kontakt: merlinkirikal@gmail.com

Tiiu Kuurme on lõpetanud Tartu Ülikoolis eesti filoloogia ajakirjanduse eriharu. Doktoritöö hariduse ja kasvatusedeestiku ning õpilaste koolikogemuste seostest kaitses ta 2004. aastal

Oulu Ülikoolis. Tallinna Ülikoolis (õigemini selle eelkäijas Tallinna Pedagoogilises Instituudis) on ta töötanud teaduri ja lektorina alates 1990. aastast. Kasvatusteaduse dotsendi ametikohale valiti ta 2004. aastal. Tiiu on olnud 11 aastat kasvatusteaduse õppekava juht. Soooringutega on ta tegelnud muude uurimissuundade kõrvalt alates 2009. aastast, osaledes nii õpiku koostamises kui ka Eesti Naisühenduse Ümarlaoa kureeritavates projektides. Kirjutanud rohkesti avalikkusele suunatud artikleid, ajendatuna kasvatus- ja haridusvaldkonna probleemidest.

Kontakt: tiuu.kuurme@tlu.ee

Kati Orru on töötanud alates 2006. aastast Tartu Ülikoolis ja Eesti Maaülikoolis teaduri ja sotsioloogina. Ta on kaitsnud doktorikraadi riskihalduses 2012. aastal King's College'is Londonis. Aastatel 2016–2017 teeb Kadri järeldoktori uurimust Umea Ülikooli psühholoogiaosakonnas. Tema põhiliseks uurimishuviks on sotsiaalse ja füüsilise keskkonna seosed inimese heaoluga ja selle mõjutamise võimalused.

Kontakt: kati.orrut@ut.ee

Riina Roasto lõpetas cum laude Tartu Ülikooli magistrantuuri hispaania filoloogia erialal ning töötab nüüd eesti keele ja kultuuri lektorina Lvivi Ivan Franko nimelises ülikoolis Ukrainas. Peale keeleõpetamise tegeleb ta ka tõlkimisega, olles avaldanud eesti keeles mitmeid ilukirjanduslikke tõlkeid hispaania ja portugali keelest.

Kontakt: riina.roasto@einst.ee

Ave Roots on Tartu Ülikooli sotsiaalpoliitika teadur. Ta kaitses doktorikraadi 2013. aastal Tartu Ülikoolis sotsioloogia erialal. Tema peamised uurimisteemad on stratifikatsioon ja ebavõrdsus, eriti sotsiaal-majanduslikel näitajatel põhinev ebavõrdsus tervisenäitajates ja ligipääsus tervishoiusüsteemile ning sooline ebavõrdsus tööturul.

Kontakt: ave.roots@ut.ee

Marek Sammul (PhD) on ökoloog, kes töötab pikka aega Zooloogia ja Botaanika Instituudis ja hiljem Eesti Maaülikoolis laborandi, teaduri ja vanemteadurina. Artikli kirjutamise ja Eesti meeste uuringu valmimise ajal töötas ta analüütikuna Tartu Ülikooli sotsiaalteaduslike rakendusuuringute keskuses RAKE, kus ta spetsialiseerus säästva arengu ja võrdõiguslikkusega seotud küsimustele. Alates 2016. aastast töötab ta Tartu Ülikooli personaliarenduskeskuse juhina.

Kontakt: marek.sammul@ut.ee

Kadri Soo on lektor Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituudis. Tema peamine uurimisteema on vägivald inimsuhetes. Ta on osalenud mitmetes kohalikes ja rahvusvahelistes uurimisprojektides, mis on keskendunud soolisele vägivallale, laste väärkohtlemisele, vanemlusele, seksuaal- ja riskikäitumisele ning laste ja perede heaolu temaatikale. Projektides ja publikatsioonides on ta käsitlenud selliseid teemasid nagu soorollid, mehelikkus, sooline ebavõrdsus, töö- ja pereelu ühitamine, perepoliitika ning tööalane ärakasutamine.

Kontakt: kadri.soo@ut.ee

Tiina Veikat on lõpetanud 2011. aastal Tallinna Ülikoolis romanistika eriala, jätkates õpinguid magistrantuuris (2011–2014). 2009–2010 õppis ta Prantsusmaal Toursi Ülikoolis, 2013–2014 täiendas end Paul-Valéry Montpellieri 3. Ülikooli magistrantuuris, keskendudes võrdlevale ja prantsuse kirjandusele. 2015–2016 õppis ta Eesti Diplomaatide Koolis rahvusvahelisi suhteid ja diplomaatiat. Tiina olulisimad uurimisteemad on feministliku mõtte ajalugu ja areng, prantsuse feminism ning fragmentkirjandus. Naisautoritest köidavad teda ajalooliste klassikute kõrval prantslannad Hélène Cixous ja Luce Irigaray.

Kontakt: tiinaveikat@gmail.com

ENUT

MTÜ Eesti Naisuurimus- ja Teabekeskus (ENUT) registreeriti 1997. a aprillis. Asutajateks olid Tallinna Pedagoogikaülikooli Naisuurimuskeskus, Naiskoolituse Keskus (NKK) ja Tartu Ülikooli soouuringute rühm.

Suuremaks avaürituseks sai konverents „Eesti naised poliitikas“ 4. veebruaril 1999. a Tallinnas.

ENUTi eesmärk on parendada arusaamu inimõigustest ja aidata kaasa demokraatia arengule, ärgitades meeste ja naiste koostööd kõigis eluvaldkondades ning toetades soolist võrdsust.

Aastate jooksul on ENUT komplekteerinud mitmekülgse nais- ja meesuuringute valdkonna raamatukogu, mille loomist toetasid omal ajal Kanada Ontario provints, Eesti Abistamiskomitee ning Kanada Women's Issues Project. ENUT oli ja on ainuke omataoline keskus ja raamatukogu Eestis. ENUTil on pikaajaline koostöö Tallinna Ülikooliga. TLÜ ruumes asub ka ENUTi töö- ja raamatukoguruum.

Aegade jooksul on ENUT leidnud palju toetajaid: Euroopa Liidu programmid, Norra, Rootsi, Soome, Hollandi, Kanada, Suurbritannia, Saksa ja USA Eestis asuvad saatkonnad, ÜRO arenguprogramm, Põhjamaade Ministrite Nõukogu, Avatud Eesti Fond, Fr. Eberti Fond, Norra Välisministeerium, Kodanikuühiskonna Sihtkapital, Hasartmängumaksu Nõukogu, Eesti Kultuurkapital.

ENUTi raamatukogu ja ürituste külastatavus annab tunnistust Eesti naiste ja meeste suurenevast huvist nende elu mõjutavate sooga seotud tegurite vastu.

Aastast 2000 annab ENUT välja eelretsenseeritavat nais- ja meesuuringute ajakirja Ariadne Lõng. Ajakiri on foorumiks, kus saab kriitiliselt analüüsida soorolle tänapäeva ühiskonnas ja diskuteerida sügavuti Eesti ühiskonnas toimivate soorollide üle.

Summaries

Challenging sexism while supporting speciesism: opinions of Estonian feminists on animal rights and its links to feminism through a vegan feminist perspective

Kadri Aavik

In this article, Kadri Aavik takes as a starting point her own everyday experiences as a vegan feminist in Estonia and dilemmas stemming from this identity. Relying on critical animal studies and vegan-feminist perspectives, she explores connections between feminism and animal liberation and veganism as bodies of thought and everyday critical practices challenging powerful systems of domination. The paper examines how 16 key Estonian feminists understand human-animal relations, whether and what connections they see between feminism and animal liberation, and how they conceptualize veganism as an ethical food practice.

As a significant finding, research participants challenged sexism while supporting speciesism, using similar discursive strategies. Feminists' lack of interest in and motivation to challenge speciesism could be framed as strategic ignorance. The concept, originating from critical studies of whiteness, can be understood as actively and consciously produced ignorance that upholds and legitimizes species hierarchy, human exceptionalism and the exploitation of other animals.

As vegan feminism is a novel and virtually unknown body of thought and practice in Estonia, a further aim of the article was to introduce this stream of feminist thought to Estonian readers. The paper hence discusses the relationship of vegan feminism with other, more established streams of feminist thought in Estonia and considers its potential contribution to feminist research and activism in Estonia.

The article is based on a paper published in English in the *Journal for Critical Animal Studies* (Aavik & Kase 2015).

Influence of place of employment on Estonian men's plans of having children

**Mare Ainsaar, Ave Roots,
Marek Sammul, Kati Orru**

The majority of studies of birthrate focus on the attitudes and behavior of women. However, today couples often make decisions about having children together and thus it is also necessary to study men's plans about having children. A study of Estonian men conducted in 2015 showed that Estonian men up to the age of 54 believe that an ideal number of children a family should have is over two and they wish to have the same number of children. Only 3% of men did not want to become a father at all. The majority wanted to have either two (48%) or three children (34%).

In the present article we analyze the link between men's plans of having children and their satisfaction with their employment and the employer's support to families. The analysis is based on the data of a study of Estonian men conducted in late 2014. The study is a questionnaire-based representative study of Estonian men between the ages of 16 and 54. For the analysis we used the data about the men who are employed and live together with their partners. The number of such men in the study was 1167.

The results showed that the plans of having children were associated with demographic data. The men with more firm desire to have children were younger and had few children at the time of participating in the study, but desiring to have more, that is, they were men whose desire to have children had not yet been fulfilled. Behavior related to the birth rate is also influenced by social norms. Men who believe that the ideal number of children is smaller also desire to have fewer children.

Of the characteristics related to work, men's dissatisfaction with their employment reduced men's desire to have children, but the family-friendliness of the employer or workload did not have an effect. Satisfaction with employment lost its effect in the family planning model that also included references to financial difficulties. Financial difficulties reduced the desire to have children and are related to satisfaction with work.

Competing activities in life should reduce the desire to have children, but our results show that changes in different spheres of life increased men's desire to have children. Men who planned more changes in their lives also planned to have more children.

“New Woman” in Johannes Semper's novel “Armukadedus” (1934)

Merlin Kirikal

The article focuses on the novel “Armukadedus” (Jealousy) by the Estonian modernist writer Johannes Semper (1892–1970) that has been excluded from the Estonian literary canon of today. Because of the latter, the article first introduces the text – its technical aspects, contradictory reception and the context (of gender relations) that surrounded the novel. The aim of the article is to study how

“Armukadedus” constructs, from different perspectives, the relationship between the representation of women and men and the cultural situation of the day and the fixed definition of femininities/masculinities.

The analysis focuses on the modern figure of the “New Woman” and asks whether and in what way Semper's characters – especially women characters Krista and Herma and the protagonist Enn Maiste – support the ideals of women's emancipation and “New Woman” and how they simultaneously undermine emancipatory ideals. The article also looks at how the birth of the “New Woman” affected thinking. Among other things, the author considers the “New Woman's” relationship with consumer culture, women characters' expectations for themselves and other women and men characters and briefly touches upon the modern “new masculinity”.

The article concludes that the “New Woman” was both desired and feared. Therefore, Semper's women characters are somewhat spilt, a phenomenon that can be explained also by more general trends of modernity (e.g. the fragmentation of the humanist sense of the subject, secularization). One of the main aims of the article is also to show how women characters seek “new ways of being”, something that, in the opinion of many theorists, goes hand in hand with the incorporation of characteristics/attitudes conventionally considered masculine. The article also analyzes the characters' relationship with arts and the meaning of the woman artist in the context of the period.

As several of the characters of “Armukadedus” question classical definitions of femininities/masculinities, the novel is a symptomatic text in the context of modernization and shifting gender relations.

Social grammar of gender and the role of the student

Tiiu Kuurme

Gender equality is one the grounding principles of general education. Many international studies, however, show that the school context reproduces both gender stereotypes and gendered self-positioning. The article studies how boys and girls from Estonian schools of general education perceive different aspects of school as well as themselves, their opportunities and the limits of permissible within the school. The study of high school students conducted within the program “Gender Equality and Life-Work Balance”, funded by Norway Grants, elicited responses from 649 students that provided a multilayered picture of students’ gender-marked perceptions of the school and the effect of gender stereotypes on students’ self-perception as students. The theoretical framework of the article introduces the notion of social grammar that links gender and school roles into a unified pattern of behavior. The material was analyzed with the help of thematic qualitative content analysis. The discussion takes a closer look at the similarities and differences in the opinions of respondents of both genders, their self-positioning as the creator-subject of actions and changes as well as the limits of freedom and the permissible. We conclude that, as the result of gender stereotypes, students’ descriptions of school contain more references to gender differences than gender similarities, which culminates in the descriptions of what is normal for both genders. However, the shared role of the student also unites students’ desire for change at school. The neo-liberal agenda has not added gender equality to schools.

Sock it to the macho man.

Women and men in Maarja Kangro’s short story collection „Hüppa tulle” (Jump into Fire)

Riina Roasto

The article studies the representation of men and women in Maarja Kangro’s short story collection „Hüppa tulle” (Jump into Fire). As literature as a form of art has the ability to question norms dominant in a society, including traditional gender norms, the article seeks to find out whether and in what way the men and women characters in Maarja Kangro’s work interact with gender stereotypes of today’s Estonian society. Kangro has been chosen for analysis because of her socially critical and ironical mode of writing. The representation of gender has this far been studied in Estonia through literary analysis. The present article provides a methodologically novel linguistic analysis of literary data.

Specifically, the article focuses on two aspects: what are the characteristics and actions of men and women characters represented in the short stories. The analysis covers all noun phrases referring to characters. The analysis is based on Michael Halliday’s (2004) functional grammar, specifically relational processes describing being and material processes referring to actions.

Protagonists and minor characters are clearly distinguished in Maarja Kangro’s short stories. The linguistic analysis demonstrated that the minor characters are represented in a very stereotypical manner. Descriptions of men stress macho attitudes, descriptions of women appearance. Men have more important professions, women low-paying ones. However, the protagonist who is female and describes the events is emphatically non-traditional. For example, the woman protagonist is sexually active, sometimes untypically violent. As the protagonist’s attitude

towards the minor characters is clearly ironical, their gender-stereotyped world appears somewhat pathetic. Thus, characters who embody unequal gender roles have not been introduced by chance or in order to imitate social norms, but with the goal of ridiculing them.

Estonian men's violence against their intimate partners

Kadri Soo

The article studies the violence perpetrated by 18-54-year-old Estonian men against their female partners or wives and the related risk factors. The empirical data are derived from the 2014 survey of Estonian men's attitudes and behavior. Of the 1137 men studied 12% state that they have used mental, physical and/or sexual violence against their women partners. Men's violence is above all related to socio-cultural attitudes that support violence. Attitudes that explain and justify hitting women and reduce the responsibility of the man help violent men normalize their actions and lead to the repetition of episodes of violence. Men, who have themselves experienced abuse as children, are more likely to act violently in their relationships, support the man-breadwinner family model and gender inequality in sexual relationships. Alcohol use is a statistically important factor, but its impact on perpetrating violence is weaker than that of attitudes supporting violence. Men's labor force participation status and the financial state of the household are not related to aggressive behaviors in a relationship.

In conclusion, it can be said that men's violence against women partners is primarily related to patriarchal values that legitimizes male dominance and privilege as well as double standards in sexual and family relationships (but also in the public sphere). Men who have adopted the described stance during their social-

ization as the image of the "real" man are very likely to expect submission and obedience from women and consider them people with fewer rights. Violence is a means of establishing power and control as well as an act securing masculinity that can be practiced by men with a very different socio-economic status. Alcohol use helps to demonstrate adherence to the norms of masculinity, but it is also a handy excuse to reduce men's responsibility for acts of violence.

Caught by the French Revolution – flourishing and destruction of feminism. The example of Olympe de Gouges (1748–1893) as a voice of political feminism

Tiina Veikat

The article aims to introduce a contemporary of the French Revolution, Olympe de Gouges, a brave voice for women's political rights. De Gouges has been written into history above all as the author of the "Declaration of the Rights of Woman and Woman Citizen" that demanded equal civic rights and duties to men and women. In addition to different pamphlets and essays, de Gouges also wrote many plays and often faced difficulties in getting her socially critical plays staged.

In writing about de Gouges one has to write about the impact of the revolution that shook French society in the second half of the 18th century that, at least for a few years, also meant greater rights to French women than under the *ancien régime* (briefly, for example, right to divorce, equal treatment of children in the distribution of inheritance, the abolition of the *lettres de cachet*, etc.). Under the banner of republicanism Parisian women sought the right to bear arms, which legally meant becoming a citizen with full rights. Women also gathered in

different clubs that generated a sense of unity and that helped to propagate specific republican principles and values.

In revolutionary France women were active agents in oral and written declarations as well as in taking to arms in a way not seen before. This, without a doubt, changed the previous social image of women as fragile and gentle beings whose only place could be at home and presented men with the dilemma of how to return the active women to domesticity. The rise of Napoléon and his famous civil code ended women's rights and aspirations achieved during the revolution. After the revolution, the punishment of women ideological leaders was society's revenge to "male women" who dared to cross the conventional lines and question the Enlightenment celebration of equal rights that did not live up to the ideal of equality in reality.

About authors

Kadri Aavik, Ph.D., is sociologist and lecturer in sociology at Tallinn University. Most of her academic research falls into the category of the sociology of gender and gender studies. She uses and promotes qualitative and intersectional research methods. Recently, Kadri has started to work on critical animal studies and critical university studies, which she approaches from a feminist perspective. In addition to her academic work, Kadri is also active in Estonian civil society in which she promotes gender equality, animal rights and veganism.

Contact: kadria@tlu.ee

Mare Ainsaar, Ph.D., has worked as a researcher and lecturer at the University of Tartu since 1993 and has been an advisor of three Estonian Ministers of Population. She defended her PhD degree in 2004 at the Institute of Social Policy at the University of Turku, Finland. Starting from 2003 she has been the Estonian coordinator of the European Social Survey. Her main areas of research are the demographic behavior of people and family policy.

Contact: mare.ainsaar@ut.ee

Merlin Kirikal is a Ph.D. candidate in culture research at Tallinn University. Her Ph.D. thesis is dedicated to modernity, the "New Woman" and body in the prose of Johannes Semper. She has also published numerous book reviews in the cultural newspaper Sirp and written creative fiction.

Contact: merlinkirikal@gmail.com

Tiiu Kuurme graduated from the University of Tartu, with a degree in Estonian language and literature, with a specialization in journalism. She defended her Ph.D. degree at the University of Oulu in 2004 on the links between ideas of education and students' school experience. She has worked at Tallinn University, as a researcher and lecturer, from 1990. She became associate professor of educational sciences in 2004. For 11 years Tiiu has been the program director of the curriculum of educational sciences. She has been involved in gender studies, in addition to her other directions of research, from 2009. She was one of the authors in the first Estonian textbook of gender studies and has participated in the projects curated by the Estonian Women's Associations' Roundtable. She has written numerous texts in the media on issues of education.

Contact: tiiu.kuurme@tlu.ee

Kati Orru has worked at the University of Tartu and Estonian University of Life Sciences since 2006 as a researcher and sociologist. She defended her Ph.D. thesis in risk management at King's College, London. In 2016–2017 Kadri is conducting her postdoctoral research at the Department of Psychology at Umeå University. Her main area of research is the links between people's social and physical environment and their wellbeing and the possibilities of affecting it.

Contact: kati.orrut@ut.ee

Riina Roasto graduated from the University of Tartu with a *cum laude* M.A. degree in Spanish language and literature. She is currently lecturer of Estonian language and culture at Ivan Franko University in Lviv, Ukraine. In addition to language teaching she is also a translator and has published fiction translations from Spanish and Portuguese into Estonian.

Contact: riina.roasto@einst.ee

Ave Roots is a researcher in social policy at the University of Tartu. She defended her Ph.D. degree in sociology at the University of Tartu in 2013. Her main areas of research are stratification and inequality, especially socio-economic inequality in health indicators and access to health care as well as gender equality in the labor market.

Contact: ave.roots@ut.ee

Marek Sammul (PhD) is an ecologist who has long worked at the Institute of Zoology and Botany and later at the Estonian University of Life Sciences as a lab assistant, researcher and senior researcher. At the time of the writing of the article and the finalization of the study of Estonian men he was an analyst at the Center for Applied Social Research at the University of Tartu where he focused on sustainable development and gender equality. From 2016 he works as the head of the personnel development center of the University of Tartu.

Contact: marek.sammul@ut.ee

Kadri Soo is a lecturer at the Institute of Social Studies, University of Tartu. Her main research topic is violence in human relationships. She has participated in several Estonian and international research projects that have focused on gendered violence, child abuse, parenting, sexual and risk behaviors and the wellbeing of children and families. In the projects and in her publications she has covered topics like gender roles, masculinity, gender inequality, life-work balance, family policy and labor exploitation.

Contact: kadri.soo@ut.ee

Tiina Veikat graduated from Tallinn University in 2011 with a degree in Romance Studies and continued her education in the Master's program (2011–2014). In 2009–2010 she studied in France at the University of Tours, in 2013–2014 in the Master's program of the Paul-Valéry University-Montpellier 3, focusing on comparative

and French literature. In 2015–2016 she studied international relations and diplomacy at the Estonian School of Diplomacy. Tiina's main areas of research are the history and development of feminist thought, French feminism and fragment literature. Among women authors her favorites, in addition to the classics, are Hélène Cixous and Luce Irigaray.

Contact: tiinaveikat@gmail.com

Estonian Women's Studies and Resource Center

NGO Estonian Women's Studies and Resource Center (ENUT) was registered in April 1997. It was established by the Women's Studies Center of Tallinn University of Pedagogical Sciences, Women's Training Center and the Gender Studies unit at the University of Tartu. The conference "Estonian Women in Politics," held in Tallinn on February 4, 1999, was a key event that marked its launch.

ENUT aims to improve the understanding of human rights and support the development of democracy by facilitating the cooperation of men and women in all areas of life and by supporting gender equality. Over the years, ENUT has gathered a rich library in the field of women's and men's studies, supported initially by the Canadian Province of Ontario, Estonian Relief Committee and the Canadian Women's Issues Project. ENUT is the only center and library of its kind in Estonia.

ENUT has long-term collaboration ties with Tallinn University under the roof of which ENUT is situated. ENUT has had many supporters throughout its history: different programs of the EU, the Estonian embassies of Norway, Sweden, Finland, the Netherlands, Canada, the United Kingdom, Germany and the USA, UN Development Program, the Nordic Council of Ministers, Open Estonia Foundation, Fr. Ebert Foundation, the Norwegian Ministry of Foreign Affairs, National Foundation of Civil Society, Estonian Gambling Tax Council, Estonian Cultural Endowment. The number of visitors to ENUT's library and events testifies to the increasing interest of Estonian women and men in gender issues.

From 2000 ENUT publishes *Ariadne Lõng*, the peer-reviewed journal of women's and society and debates gender issues in Estonian society.

Juhised autorile

Toimetust võtab vastu käsikirju, mille maht on kuni 25 lehekülge (umbes 56 000 tähemärki koos tühikutega). Soovitav kirjatüüp: Times New Roman, 12 p. Käsikiri esitada toimetusele elektroonilisel kujul (e-postiga). Kontaktandmeid vt lk 2.

Käsikirja vormistamine

1. **Faili nimi** peab sisaldama a) autori nime ja b) artikli pealkirja.

2. Käsikirja ülesehitus

- a) Artikli pealkiri
- b) Autori nimi
- c) Põhitekst
- d) Viited, lõpumärkused, kirjanduse loetelu jms

Viitamine

Ümarsulgudes viide koosneb autori perekonnanimest ja avaldamisaastast, vajaduse korral ka leheküljenumbri, mis eraldatakse aastaarvust komaga: (*Moi 1985, 47*).

Kui teosel on kaks autorit, lisatakse viitesse mõlema autori perekonnanimi, mis eraldatakse komaga: (*Reisigl, Wodak 2007, 150*).

Kui teosel on üle kahe autori, koosneb viide esimese autori perekonnanimest ja lühendist *jt*: (*Johnson jt 2014, 36*).

Kui sulgudes on järjestikku mitu viidet, järjestatakse need aastaarvu järgi ja eraldatakse semikooloniga: (*Ainsaar 2013, 5; Sammul 2015, 42*).

Korduva viite korral kasutatakse nime asemel sulgudes kas sõna „samas“ või lühendit „*ibid.*“.

Tsitaadid: tsitaadid on jutumärkides, pikemad tsitaadid eraldi real ilma jutumärkideta.

Perioodika: perioodikaväljaannete nimed on jutumärkideta.

Kursiiv: kursiivi kasutatakse esiletõstuks ning termini ja võõrkeelse tekstiosa eristamiseks põhitekstist.

Jutumärgid: esitatakse kujul „“.

Kirjandus

Kirjes esitatakse autori perekonnanimi koos eesnimega. Kirje koostatakse viidatava algallika keeles.

Inglisekeelsete teoste pealkirjades kasutatakse esisuurtähte.

Kirjed järjestatakse autorite ja pealkirjade järgi tähestikuliselt. Kui ühe autori kohta on mitu kirjet, esitatakse need ajalisel järjestuses alates vanimast.

a) Raamat

Reisigl, Martin; Wodak, Ruth (2001). *Discourse and discrimination: Rhetorics of racism and anti-Semitism*. London: Routledge.

b) Kogumikuartikkel

Lawler, Steph (2010). *Stories and the social world*. – *Research methods in cultural studies*. Ed. Michael Pickering. Edinburgh: Edinburgh University Press, 32–49.

c) Ajakirjaartikkel

Annuk, Eve (1999). Naisest tekstini: feministliku kirjandusanalüüsi lähtekohti. – *Keel ja Kirjandus*, 11 (42), 764–770.

d) Ajaleheartikkel

Jakobson, Carl Robert (1881). Meie tütarlaste koolitamise. – *Sakala*, nr 2, 10. jaanuar, 1.

e) Üliõpilastööd

Kongot, Liisa (2014). Soorollide konstrueerimine eesti uuemas lastekirjanduses. Kriitiline tekstianalüüs. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool.

f) Õigusaktid

Karistusseadustik (2001). Riigi Teataja I, 2001, 61, 364. <https://www.riigiteataja.ee/akt/184411> (17.01.2017).

g) Internetiallikad

Kreivyte, Laima; Lubyte, Elona (2010). *Exhibition “Women’s time: Sculpture and film”*. http://www.ldm.lt/NDG/moters_laikas_en.htm (01.12.2014).

h) Käsikirjalised allikad

Suburg, Lilli. Naesterahva kujud Eesti algupäralises kirjanduses. – *EKLA*, f. 122, m. 7: 25.

3. Tabelid, joonised ja diagrammid lisada põhiteksti eraldi lehekülgedena, samuti saata need küljendamise jaoks eraldi PDF-failidena.

4. Graafika: kui artikkel sisaldab illustratsioone, peab autor saatma need mustvalgete fotodena koos artikliga.

Värvilisi illustratsioone avaldatakse ainult juhul, kui värvi olemasolu on artiklis oluline.

5. Lisad (artikli lõpus)

- a) Resümee (1500–1700 tähemärki koos tühikutega)
- b) Autori eluloo lühikokkuvõte (kuni 800 tähemärki)

ARIADNE LÕNG

N a i s - j a m e e s u u r i n g u t e a j a k i r i

Eesti Naisuurimus- ja Teabekeskus (ENUT) · XVI aastakäik 1/2, 2016

Soosotsiaalne grammatika ja kooliõpilase roll

Tiiu Kuurme

Eesti naise lugu selle elumust-rites saab õhtumaise elukorralduse kohaselt ühe alguspeatükina kaasa pikaajalise üldhariduskoolis viibimise kogemused. Teame, et koolist hoolimata kannab see lugu neidsamu üldisi naiste elu ja saatust märgistanud soolise elukorralduse jooni, mis on levinud üle maailma. Üldhariduskool häälestab noori teatud hoiakuteks ja vaatenurkadeks ka soolisest aspektist.

Nätakas matšomehele. Mehed ja naised Maarja Kangro novellikogumikus „Hüppa tulle“

Riina Roasto

Ei saa me üle ega ümber sooküsimusest ühiskonnas, kus traditsiooniline mõtlemine ei ilmuta veel ühtigi varmaid kadumismärke. Kuivõrd just keel on soostereotüüpide üks oluline edasikandja – ent võib samamoodi olla nende muutja –, on kriitilise tekstianalüüsi abil soolist aspekti uuritud paljudes eri valdkondade tekstides. Siinses töös vaadeldakse, kuidas kujutatakse mehi ja naisi ilukirjanduses, mis kui üks kunstiliik võiks ja saaks harjumuspärastes soorollidesse teistmoodi suhtuda, neis kahelda või need suisa pahupidi pöörata.

Eesti meeste vägivald kooselupartneri vastu

Kadri Soo

Paarisuhtevägivald on üks varjatumaid vägivaldavorme ühiskonnas, sest see leiab aset peamiselt kodus inimeste vahel, kes peaksid intiimsuhte tõttu üksteist usaldama ja armastama, mistõttu ei julgeta sellest häbi ja hirmu pärast rääkida. Maailma Terviseorganisatsioon (WHO 2010) defineerib paarisuhtevägivallana praeguste või endiste partnerite vahelist agressiooni, mis võib sisaldada igasugust füüsilist rünnet, seksuaalset sundust, psühholoogilist vägivalda ja kontrollivat käitumist ning mis põhjustab füüsilist, seksuaalset või psühholoogilist kahju.

